

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- BERTÓK LÁSZLÓ versei: Most, hogy vérre megy,
Beleszerethet az emberbe is, Nevek Takáts Gyula nevére 385
BERTHA BULCSU: Ember és gyár
(Beszélgetés Borovszky Ambrussal) 387

*

- ORBÁN OTTÓ: Ötvenedik évére írott verse 401
TAKÁCS ZSUZSA: Estéim otthon (vers) 402
ESTERHAZY PÉTER: A lustaságról (*traktátus*) 403
BEREMÉNYI GÉZA: Eldorádó (regény, V.) 408
MÉSZÖLY MIKLÓS: Érintések 413
RÓZSA ENDRE: Már sarjú örömet (vers) 424
RAJNAI LÁSZLÓ: A Nap és árnyéka
(*Emlékeim Várkonyi Nándorról*) 425
VÁRKONYI NÁNDOR: Levelek Csányi Lászlóhoz (1966–73) 431
GYURKOVICS TIBOR: Cranach: Szent Katalin eljegyzése
(vers) 441
KOLTAI TAMÁS: Mondjunk-e le önmagunkról?
(*Gondolatrítmus kaposvári előadásokban*) 443
BÉCSY TAMÁS: Csehov – nem verbális jelekkel (*Almási Miklós:*
Mi lesz velünk, Anton Pavlovics?) 447
KELEMEN LAJOS versei: Az 52-es úton, Pátriárka 451
VÁCZI KOVÁCS MÁRIA versei: Ingázó, Album 452
SZÁNTÓ PIROSKA: Elvesztett otthonok
(*Kabdebó Lóránt interjúja*) 453

*

- KANTOR LAJOS: Művek és emberek
(*Romániai szemle, III.*) 463
RUGÁSI GYULA: Az elvesztett klasszicizmus (*Szentkuthy Miklós:*
Múzsák testamentuma) 470

1986

MÁJUS

NAGY IMRE: Szakonyi Károly: Vendég a palotában 477

GYÖRFFY MIKLÓS: Rubin Szilárd: Római Egyes 478

KÉPEK

A pécsi Modern Magyar Képtár rajzaiból 5.

UITZ BÉLA: Collioure (vázlat) 446, Gyár (1919) 462, Ülő férfi 476,

BORTNYIK Sándor: A költő 480

(Nádor Katalin fotói)

JELENKOR

XXIX. ÉVFOLYAM

5. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
HAVASI JÁNOS

*

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17., I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya Megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi
Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással

a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámlára. Évi előfizetési díj: 192,- Ft.

86-1091 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Farkas Gábor igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

MARTYN FERENC

1899—1986

Április 10-én elhunyt Pécsen Martyn Ferenc Kossuth-díjas festőművész, a század magyar képzőművészetének kiemelkedő alakja, folyóiratunk állandó munkatársa, becsült és szeretett mesterünk és barátunk.

Kaposváron született, Rippl-Rónai mellett tanult, fiatalon Pécsre került, budapesti és bécsi tanulmányai befejeztével a húszas években másfél évtizedig Franciaországban élt, 1940-ben hazatért s végleg Pécsen telepedett le.

Párizsban az Abstraction-Création csoport tagja, de seni érdeklődése, sem munkálkodása nem korlátozódik egyetlen áramlatra. A klasszikus és modern európai művészet egészét kívánja megismerni és önálló festői világot teremteni. A tizes évektől haláláig, a század nagyobb részét átívelő hatalmas életműve – több mint két és félezer alkotása – nemzeti és egyetemes érték. Weöres Sándor mondotta róla 1978-ban: „Martyn Ferenc gyűjteményes kiállítása látván szükségünk lenne arra a naiv ámulatra, melyre a mai ember már aligha képes. Itt láthatunk olyan sokoldalú és nagyerejű vallomást a világról, vagy parafrázist az élethez, amihez foghatót jelenünkben hiába keresünk – Picasso ennyire változatos, Goya ennyire hatalmas, Ucello ilyen ritmikus.”

A festő franciaországi tartózkodása idején is szoros kapcsolatot tartott fenn hazájával és Péccsel. Fővárosi kiállításokon vett részt, bekapcsolódott a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága munkájába, nyári látogatásai alkalmából képzőművészeti szabadiskolát vezetett. A háború kitörésekor hazatérve pedig a pécsi irodalmi életnek is egyik legnagyobb hatású alakítója, valamennyi pécsi folyóirat állandó munkatársa.

1941-től, indulásától a Sorsunk művészeti szerkesztője Várkonyi Nándor emlékezése szerint: „eszményi munkatársnak bizonyult, a legfőbb szerkesztői erénnyel tündökölt, az elfogulatlansággal, biztos ítéllete eleve kizárta a balfogást, bölcs nyugalma a haszontalan vitát.”

Az ötvenes években, mellőzöttsége idején a pécsi művészeti életnek változatlanul táradhatatlan szervezője. A Dunántúl c. folyóirat számaihoz címlaprajzokat készít és az 1958 őszén induló Jelenkor már legelső számában hozza rajzait. A hatvanas évektől haláláig a folyóirat legtöbbet publikált festője, műveinek reprodukciói és kiváltképp irodalmi kísérőrajzai évtizedeken át meghatározzák a Jelenkor képzőművészeti arculatát. 1980-ban ő tervezte folyóiratunk máig használatos borítóját.

Írásra ritkán vállalkozott, de az évtizedek folyamán tanulmányaiból, emlékezéseiből, kiállítási megnyitóiból is kötetnyi jelent meg a pécsi folyóiratokban. Utolsó írását az elmúlt év áprilisában közzétük. Interjút kértünk tőle, emlékezést adott helyette 1944–45-ről A Rózsák terét belepte a hó címmel.

Hét éve mondta Bertha Bulcsunak: „Vannak emberek, akiknek az élete, létezése vizuális világban történik, megy végbe. Mindent egyoldalúan élnek végig, mindent képekben látnak, képekkel felelnek, magyaráznak, argumentálnak, áradat ez, képeknek az áradata.”

Amit Martyn Ferenc látott és megalkotott, maradandó. Munkatársunktól fájdalommal búcsúzunk, emlékét megőrizzük.

BERTÓK LÁSZLÓ

Most, hogy vérre megy

*Kihúzták néhány számodat, na most
mi lesz? hiszen fizetnek is,
igaz, sokára s nem sokat, de hogy
másnak meg semennyit, az itt*

*megbocsáthatatlan, hiszen nekik
éppúgy megjárna, sőt, nagyobb
joguk van hozzá, merthogy némelyik
föltett rá egy egész vagyont,*

*mire is? mint az udvari bolond
s mint a gyerek, ha hazudik,
játsszottatok, s amíg csak móka volt,
mindenki nyert rajt valamit,*

*most, hogy vérre megy, mindenki veszít,
s aki szerencsés, az a jobb?*

Beleszerethet az emberbe is

*A fal a falat szereti,
elnézi, ahogy ott áll
szemben vele, s elvacakolgat
légyszarral, porral, idővel,
beleborzong, ha egy*

*szeget bevernek, ha egy
koponya szétloccsan, bár erre itt
alig van példa, s azt is csak akkor
hallotta, amikor építették,
tudja, hogy összeérnek, s ha valahol
rés támad, az nem akkora, hogy rajta ki-be,
vagy hogy sokáig,
s pláne, hogy messze, hiszen ötön
meg haton át talán lehet, de hetediknek
mindig ott a kínai nagy fal, amelyik
a legújabb adatok szerint
negyvenezer kilométer, vagyis ha
egyenes volna, hosszában éppen
körbeérné a földet, tehát
nincsen ok
féltékenységre, okoskodásra, a falság
megbonthatatlan és örök, akár
az emberi butaság, amely ugyancsak
szélesen körbeéri, és azon túl is
nagy cafrangokban lóg alá, s ha egy
fal ebbe belegondol, bizony,
beleszerethet az emberbe is.*

Nevek Takáts Gyula nevére

*Tab, Becehegy, Pannónia, Hellász, Kötcse, Kaposvár,
Athén, Róma, Fonyód, Thermopülé, Nagyatád,
Knósszosz, Nikla, Sümeg, Kupadomb, Arkádia, Párizs,
Ádánd, Delphi, Zselic, Csöngé, Csobánc, Suomi,
Tóti, Catánia, Munkács, Heszperidák csodakertje,
Styx, Tiberis, Duna, Sár, Dráva, Sió, Balaton.*

*GYöngyöz a versből a versbe szülőfalu, fölnevelő táj,
Ugrik Itália, Pécs, hegy, vizek és poliszok,
Lám, így lesz Európa Somogy, lesz pontos a térkép,
Angyali kézben a toll, írja a földet az ég.*

Ember és gyár

Beszélgetés Borovszky Ambrussal

Dunaújváros és a vasmű, amit az építés korszakában még Sztálinvárosnak és Sztálin Vasműnek neveztek, az én életemből is elnyelt egy kis darabkát, de úgy is mondhatnám, hogy egy sokszínű valóságszelettel gazdagította életemet, hiszen a vasműben dolgozó emberekről kötetnyi novellát írtam. A Sztálin Vasmű volt az első nagy ipari vállalkozás, ahol megfordultam, korábban csak vidéki malmokat, szeszfőzdéket, mezőgazdasági szerelőüzemeket láttam belülről. Ünnepi érzésekkel, szívdobogva léptem be az épülő városba, a vasmű területére, a gyárak közé, de az ünnepi szívdobogásom többször lanyhult, szinte megszűnt, s utólag már nem is értem hogyan kelt újra életre. Érdekes világ volt, a nyomait ma is őrzöm a lelkemben. Én egy picurka pont voltam Dunaújvárosban, Borovszky Ambrus viszont a gazda, a főnök, a mindenható ember, a vasmű vezérigazgatója. Annak idején, amikor a vasmű kapujában az iparöröknek felmutattam az igazolványomat, Borovszkyt zord, komor embernek képzeltem, aki szemöldökének mozdításával emberek tucatjait tudja irányítani. Akkor még véletlenül sem találkoztam Borovszkyval, személyiségéből egy keveset csak az intézkedései alapján, s az épülő, munkába lépő üzemek hasznosságát látva tudtam megsejteni. Borovszky Ambrus tizenhét éves korában tanulta ki az öntőszakmát, a felszabadulás után öntődei vezető lett, majd a minisztériumba került. Harminchét évesen már a vasmű építésén dolgozott második emberként, s negyvenegy éves volt, amikor rábízták az egész vasmű és az épülő város irányítását. Innen hatvanhárom éves korában ment nyugdíjba, Állami díjas, azóta a Vasas Szakszervezet elnöke. Most, hogy személyesen is találkoztunk, örömmel konstatalom, hogy Borovszkyban nincsen semmi zord. Ószhajú, jó tartású, derűs kedélyű ember, még hetvenhárom évesen is tele hittel, optimizmussal, munkakedvvel. Olyan embertípus, akikről már többször azt hittük, hogy nincsenek. Még mindig vannak, kisugárzásuk is van. Borovszky Ambrus élete része az újkori magyar ipartörténetnek. Hosszan, kellemesen beszélgettünk Dunaújvárosról.

– *Borovszky elvtárs élete nem a Dunai Vasművel kezdődött. Mondjon el valamit a gyerekkoráról, ifjúságáról. Mit csinált és mi történt önnel, mielőtt Sztálinvárosba került?*

– Születésileg érdi parasztcsaládból származom, habár édesapám iparos volt, cipész. Hat elemit jártam, s amikor abba a korba kerültem, hogy valami szakmát kell tanulni, akkor több mindenfélét megpróbáltam. De valahogy egyikhez se volt semmiféle ingerenciám, pár nap, de legkésőbb két hét múlva otthagytam őket, és majdnem kimentem abból az időből, amikor tanoncnak vagy inasnak felvesznek valakit. A szomszédban volt egy lakatos, aki az akkori Lipták gyárban dolgozott. Megkérdeztem, Kovács úr, hát maguk már nem vesznek fel lakatost? Kovács azt mondta, bevisz a gyárba. Pár nap múlva én is elmentem reggel hatra, két karéj zsíroskenyérrel. Kilenc órakor a Lipták gyár kapujába kijött értem egy irodaszolga. Bevittek egy üzemi irodába és ott az egyik művezető mondta, lakatost nem vesznek föl, öntőt igen.

Kérdezték, hogy öntő akarsz lenni? Mondtam, hogy igen. Azt sem tudtam, hogy az öntő mit csinál. Átmentem az öntödébe, nyár volt, és derékig meztelen, izmos emberek dolgoztak ott. Nekem megtetszett. Pár nap múlva föl is vettek és elkezdtem ezt a szakmát. Ez éppen 1929-ben volt, amikor kezdődött a világválság. Akkor a Ganz gyár megvette ezt a Lipták gyárat és becsukta. Én egy fél éves, háromnegyed éves inas voltam akkor. Megkérdezték, hova akarok menni, a Ganz Vagongyárba, vagy a Ganz Hajógyárhoz. Valaki azt mondta, hogy jobb szakemberek vannak a hajógyárban, de az lényegesen messzebb volt Vekerléhez, ahol én laktam. Mégis odamentem dolgozni. Év végén, amikor az inasiskolának az évvárója volt, szakmai előmenetelből kitüntetést kaptam, s ez akkor nagyon jól esett nekem. Attól kezdve, vagy talán az első perctől kezdve, mindig jobban megszerettem ezt a szakmát. Viszonylag fiatalon az elismert szakemberek közé tartoztam, ennek az a bizonyítéka, hogy a szakszervezetben bizalmi voltam. Akkor ez nagy dolog volt, mert a szakszervezetnek az volt a nézete, hogy jó, elismert szakembereket kell választani bizalminak, mert a jó szakemberre a gyárnak is szüksége van, de a gyengét azt elbocsáthatják. 1936-ban, amikor a katonaságtól visszajöttem, bizalminak választottak, ebben a házban, ahol most is dolgozom. Ez rettentően jó érzés. A felszabadulásig bizalmi voltam a Ganz Hajógyárban. Élnek ott még olyanok, akik emlékeznek rá. Visszatérve a Lipták gyárra, 1949-ben Diósgyőrből át kellett telepíteni egy hengerállványt a Lipták gyár üresen maradt csarnokába. Ebből a termékből a magyar iparnak több kellett volna, s azt mondták, ha áthozzuk, itt kb. a dupláját lehet rajta gyártani. Én voltam az egyik megbízott, aki ezt a telepítést megszerveztem. Huszonöt évvel később, amikor a Dunai Vasműnek voltam a vezetője, megkértek, hogy a Lőrinci Hengermű dolgozóinak mondjak egy ünnepi köszöntőt. A hajdani Lipták gyár Lőrincen volt. Akkor egy olyan részen mentem keresztül, amire inas koromból emlékeztem. Megmaradt valahogyan, ahogy régen állt, nem került se átalakításra, se bontásra. Körbenéztem és akkor visszapergett nekem az inaskorom, ahogy én ott az öntödében rövidnadrágban jövök-megyek. Amikor én ott fölálltam az ünnepi beszédemet elmondani, eszembe jutott az egész és elmondtam, hogy mit éreztem, amikor itt szegény gyerekként inaskodtam, s most itt állok, mint a gyár vezetője. A Lipták gyár hozzá tartozott a Dunai Vasműhöz. Egyszer csak elakadt a szavam és nem tudtam befejezni a mondatot. Nagy taps, meg minden, de nem volt valami világos meg értelmes amit mondtam, mert annyira friss volt az élmény.

– *A felszabadulás után gondolom, új feladatokat kapott?*

– 1945-ben visszamentem a Ganz Hajógyárba öntőnek. A sors úgy hozta, hogy azt a vezetőt, aki ott volt, nem engedték vissza. A segédművezetőt visszaengedték, de kellett egy vezető az öntödének. Fiatal, nagyon fiatal segédkoromban az volt a vágyam, hogy én egyszer öntőmester leszek. Ez volt a csúcsa az életemnek. Nagynak tartottam, hogy valaki egy öntődét vezet, rábizzák, ezért még segédkoromban megtanultam olyan dolgokat magánszorgalomból, amit egy öntőmesternek tudni kell. Fiatal gyerek voltam, mindenki a keresztnevemről szólított, mindenkinek Ambrus voltam, tegeztek. Ki legyen a vezető? Idősebb, jó szakemberek, mások is azt mondták, hogy az Ambrus. Akkor így ennek az öntödének én lettem a vezetője. Életem legnagyobb elismerése volt. Jóvátételi munkákat csináltunk akkor, és rettentő büszke voltam arra, hogy ezt én csinálhatom. Azt hiszem, olyan boldog ember, mint amilyen az öntödében, életemben nem voltam. Minden az enyém volt. Az ember gyerekkorában odamegy, és a sors úgy alakul, hogy ő lesz a főnök. Az életem-

nek ez egy nagyon boldog szakasza, de a sors állandóan változik és egyszerűen csak kapok egy értesítést, a budapesti pártbizottságról, ahol akkor Földes László volt a káderes: alakul egy minisztérium, ipari minisztérium áll szervezés alatt, és engem ott kohászati főosztályvezetőnek gondolnak. Az öntőszakma az se nem gépészet, se nem kohászat, az egy speciális terület, de nagyon sokan összetévesztik. Azt mondták, keresnek egy főosztályvezetőt, akihez a kohászat tartozik. Őszintén szólva nem is nagyon értettem, mit kell csinálni, aztán kiderült, hogy üzemgazdasági főosztályvezetőnek kell lennem. Megmondhatom, azt sem tudtam, hogy az üzemgazdaságot eszik vagy isszák. Összesen volt hat elemim, az öntődében gyakorlatból el tudtam intézni az adminisztrációt, ami ott volt, annál többet nem. Hát bekerültünk ebbe többedmagammal, én, Czottner Sándor Csepelről meg még többen, és hát ott megpróbáltunk valamit csinálni. Az üzemgazdasági főosztályon mi próbáltunk, próbálkoztunk. Mondták, hogy olvassuk el ezt, meg olvassuk el azt. Olvastam, de utána se voltam sokkal okosabb, mint amikor semmit sem olvastam. Ez egy nagyon feszültségekkel terhes időszak volt, mert szerettem volna dolgozni, de nem rendelkeztem olyan adottságokkal, hogy én ott rögtön föltaláljam volna magam. Nekem nem voltak ilyen adottságaim, és most utólag, ha az ember őszintén megmondhatja, én nem voltam egy gyorsan fejlődő ember, aki gyorsan kiismeri a helyzetet, nekem idő kellett mindenhez. Itt ez egy nagyon nehéz időszak volt. Főosztályvezető lettem, aztán iparigazgató, a kohászatnak az iparigazgatója viszonylag rövid ideig. Végre egyszer hívtak a pártközpontba. Akkor még létezett az úgynevezett kádertanács, ez harminc emberből vagy mennyiből állt. Az asztal végén Kiss Károly ült, és azt mondta nekem, hogy Magyarországon épül egy kohászati kombinát, és mellette lakótelep. Nem mondta, hogy város, mert az furcsán hangzott volna azt hiszem. Két ember lesz a vezetője, a Sebestyén János és én. Nem tudom ismeri-e hírből Sebestyént, az OMRT-nél ő számított okos embernek. Mellesleg most, hetvennégy éves és aktív. A kádertanács úgy döntött, hogy Sebestyén János Pesten, én pedig lenn a helyszínen fogom a munkákat irányítani. Nos, ez már nekem egy kicsit közelebb állt. Azt persze, hogy egy teljes vertikumú kohászati üzem igazán micsoda, magam sem tudtam.

– *Ez hányban volt?*

– Ez 49-ben volt. Amikor én ezt a megbízatást kaptam, a vasmű először Mohácson kezdett épülni.

– *El is kezdődött az építkezés? Mert én úgy emlékeztem...*

– Csak egy pár ház készült el, a gyárat nem kezdtük el építeni. Öt-hat vagy nyolc ház készült el. Akkor a déli szomszédokkal bekövetkezett a rossz viszony, és határozat született, hogy ezt beljebb kell hozni az ország közepe felé. A másik két kohászati üzemnek sok problémát okozott a vízhiány Borsodban, tehát ezt víz mellé kellett telepíteni, a Duna vagy a Tisza mellé. A Duna szimpatikusabb volt az illetékeseknek. Amikor a Dunapentele melletti területet kiválasztották, én valahol a tizedik sorban hátul mentem. A 70-es kilométerkőnél megálltunk. Két feltételnek kellett megfelelni, az egyik a víz mellettség, a másik pediglen az, hogy körülbelül 35 kilométeres körzetből – mert Magyarországon ennyiről mondják, hogy be lehet járni naponta dolgozni – munkaerőt kapjon a vasmű. Ha Budapestre és mondjuk erre az új ipari területre leszúrok egy körzöt, akkor a két terület éppen találkozik, mert 70 kilométerre van egymástól. Ennek a két szempontnak, a magyar szakemberek és főleg a szovjet szakemberek ítélete szerint megfelelt Pentele környéke. Dombos vidék volt, de le lehetett gyalulni, a Duna, a város és a vasút szintje

között 50 méter szintkülönbség van. Ennek vannak előnyei és hátrányai. 1950 tavaszán elkezdődött a város építése.

– *Akkor ön már kinevezett igazgatója volt a vasműnek?*

– A helyettes igazgató, Sebestyén János volt az én főnököm.

– *Igen, de ő Budapesten dolgozott.*

– Budapesten, de minden héten kétszer-háromszor lejött megnézni, hogy mi történt. Azokon az értekezleteken, melyeket a város és a vasmű építésével kapcsolatban tartottak, mind részt vettem. Tulajdonképpen azt hiszem, akkor kezdtem felszedni az ismereteket, és ezeken a tanácskozásokon nagyon sokat tanultam. Talán megalapoztam az egész további életemet. Én halló típus vagyok és nagyon odafigyeltem, mert minden érdekelt, és azt, amit én egy-egy ilyen másfél-kétórás tanácskozáson hallottam, annak a lényegét meg tudtam jegyezni. És bizonyos idő múlva úgy tudtam alkalmazni, mint a sajátomat, a magamévá tudtam tenni. A két ember között, Sebestyén János és köztem óriási különbség van. Ő egy budapesti mérnök, mint tervezőmérnök dolgozott már. Sebestyén János kiemelkedő figurája volt akkor ennek az iparosításnak. Kiváló képességű embernek tartom ma is. 1936-ban végzett Brünnsben, többen végeztek ott, nem tudom pontosan kik, hát ismerem a Karádi Gyuszt, aki miniszterhelyettes volt, Sebestyént. Aki Brünnsben végzett, az új élet indításakor mind szerepet kapott és mindegyik nagyon eredményes munkát végzett. Hogy miért nem Magyarországon, azt ugye tetszik tudni. Sebestyén 36-ban, amikor végzett, belépett a Vasas Szakszervezetbe, mint villamos mérnök. Hát aki az akkori kasztbeli különbségeket ismeri? Nem tudom, hogy egyáltalán volt-e mérnök tagja akkor a szakszervezetnek? Ha volt is, nagyon kevés. Sebestyén János ma is tagja a Vasas Szakszervezetnek. Itt van a tagsági könyve a fiókomban, én rendezem neki. Tehát akkor én már kezdtem föl-szedni annak a tudásnak az alapjait, ami szükséges ahhoz, hogy valaki iparvezető legyen. 1953-ban, amikor már a Nagy Imre politikának a szele fűjt, Sebestyén János leült velem este a vendéglőben. Akkor az volt a divat, hogy úgy általában nyolcig-tízíg szoktunk dolgozni. Leültünk az étterembe vacsorázni, és azt mondja, te belejöttél már itt a dolgokba, most már elviszed egyedül. Ettől én nagyon megijedtem. Mert egy erős emberrel jó dolgozni, aki nem csinál napi ezt azt amazt, de a háta mögött áll az embernek. Nekem nagyon segített az a tudat, hogy Sebestyén János mögöttem áll. Sebestyén akkor elment Czottnér Sándor mellé miniszterhelyettesnek, ahol megkapta az elektromos területet. Ott is nagyot alkotott. Sztálinvárosban én egyedül maradtam.

1953-ban, amikor érettségi után a városba érkeztem, Dunapentele és környéke olyan volt, mint egy szürrealista álom. Kitűzőként dolgoztam az építőknél. Szép szőlők és kukoricások közé vertük le a karókat, s a bezsinórozások után a kubikusok napok alatt kiemelték az alapokat. Kordésok hordták el a földet, hat-nyolc ló mellé tartozott egyetlen hajtó. Libasorban jártak a lovak, engedelmesen, szinte vakon. Odább, közel a Dunához földgyaluk dolgoztak. Más földgépet nem is láttam. Embergepek dolgoztak mindenütt. Már állt a Május 1. utca, a Sztálin út, és a Duna partján is elkezdődött az építkezés. A vasmű kerítése mögött (oda akkor még nem volt belépési engedélyem) különös alakú gyáróriások álltak, a félig kész kohó, az erőmű kéményei, s a kokszmű hatalmas pepita kéménye. Szinte varázsütésre nőttek ki a földből, s mindenki, aki ott dolgozott, büszke volt rájuk. Már kész volt, és működött a Vasas sportpálya, én is ott atlétizáltam Eső Pál edző keze alatt. A sportegyesület tárt karokkal várta a fiatalokat, mindenki azonnal szerelést ka-

pott, leigazolták. A vidéki sportegyesületek nyomorúsága után olyan volt ez, mint az álom. Mégis haza kellett innen mennem. Egy olyan házban laktunk, görög családokkal együtt, ami kívül-belül vakolatlan volt, s az épület tele volt poloskával. Halálra martak minden éjszaka. Megpróbálkoztam az ófaluval is. Kiköltöztem Dunapentelére egy parasztház szobájába, de ott még több volt a poloska, mint a munkásszálláson. A koplalást, bizonytalanságot és sok mindent megszoktam a háború alatt és után, de a poloskákat nem bírtam elviselni. Lementem a Dunapartra, beáztattam az összes ruhámat a vízbe. Egy szál gatyában álltam egész napon át a parton. Hazautaztam. De aztán nem bírtam sokáig otthon, izgatott az épülő vasmű és a város, s valamikor november táján visszatértem Sztálinvárosba.

– Mikor nevezték ki első vezetővé?

– 53-ban valamikor, amikor Sebestyén János elment.

– Ez azt jelentette, hogy a vasmű gazdája volt, vagy a melléje épülő város ügyeit is irányítania kellett?

– 54-ig a városépítés is hozzám tartozott. 54-ben már akkora kezdett lenni a város mindenféle gondjaival, élelmezés, üzletek meg egyebek, hogy már nem illett bele a mi profilunkba, és akkor leváltunk. Megalakult a városi tanács, az első tanácselnök egy aranyos ember volt, Berecz Bertalan nevezetű. Utána jött, aki Sztálinvárost nagyon ismertté tette, a Tapolczai Jenő. Már meghalt szegény. Ő azokban az első időkben nagy propagandát csinált a városnak. Olyan személyiség volt, ha bement valahova, tele lett vele a helyiség.

– Ekkor keletkezett a „szocialista város” legenda?

– Igen. Ezt akkor szerintem jól csinálta.

– 54-ben, úgy emlékszem, a kohó első egysége már működött.

– 54. február 28-án avattuk az első kohót. Ez volt itt az első ami valóban kohászat volt. Az öntöde az 51. november 7-én indult be. Hát még annyit erről, hogy 50-ben, 50 tavaszán gyalultuk még a földet, hogy egyenes legyen a dunántúli dombos vidék. Valamikor 50 nyarán kezdtük ezt a gyárat, és 51. november 7-én egy forgácsoló üzemet, öntödét és vasszerkezeti üzemet, úttal, vasúttal együtt már felavattunk. Macskakörmök között megjegyzem, hogy ma képtelenek lennénk rá. Volt ennek az akkori időszaknak egy ilyen fura definíciója, „hőskorszaknak” szoktuk nevezni. 1952 végén kb. húszezer ember dolgozott itt. Hozzá kell tenni, hogy Sztálinváros kiemelt státuszt kapott akkor, kormánytól, párttól, mindenkitől. Munkaalkalom sem volt az országban annyi, hogy ez a sok, esetleg itt fölszabaduló ember másutt mind munkát kaphatott volna. Elég mostoha körülmények között kellett itt dolgozni. Olyan elképzelések voltak, hogy minden nagy legyen, gigantomania uralkodott. Csináltunk egy nagy barakot, és hatvan ember aludt bent emeletes ágyakban. Vagy mit tudom én, ezer személyes konyhát, aztán kiderült, ha széthordják az ételt, akkor az megtörik, gond lesz vele. De ebben az időszakban az ottani vezetés a művezetőtől kezdve mindenki, nagyot alkotott, és a szellemet, ami akkor ott természetes volt, azt ma nagyon nehéz elképzelni. Tele voltunk lelkesedéssel, hogy én, az természetes, de kisemberek, az egyszerű emberek is. Mindenki sok-sok ambíció, lelkesedés volt, ezt vagy azt megépítjük ekkorra vagy akkorra. Ami kell, meglegyen. Öszintén, tisztán lelkesedtünk. Utána sok mindent mondtak, de én azt mondom, hogy mindennel együtt erre a nagyon szép korszakra, mely ilyent alkotott, ennek a népnek, az országnak, a fiatal társadalmi rendnek nagy szüksége volt.

– Már elfelejtjük, de akkoriban ott járt Örkény István, Szécsi Margit,

akik nagyon érdekes riportokat, novellákat, verseket írtak róla. Egy kötetnyi novellát én is írtam Sztálinvárosról.

– Novellák vannak. A novellákban bent vagyunk.

– Talán arra gondol, hogy ipartörténetileg nincs megírva az a korszak?

– Igen, igen...

– *Értem. A húszezer ember kapcsán megkérdezném, tulajdonképpen kik voltak ezek, kikből állt ez a húszezer ember? A felső rétege Sebestyéntől a művezetőig kvalifikáltabb, szakmailag képzettebb emberek voltak. De rengeteg emberre emlékszem, akik mindenhol ott összecsdültek s darukötözők, vagonrakók lettek. Gond is volt velük. Milyen emberek voltak, akik ezt az egészet felépítették?*

– Kérem szépen, itt volt munkaalkalom. Nem egy vállalatnál volt ez a húszezer ember, hanem több vállalatnál. Magasépítő, mélyépítő, csöszerező, burkoló vállalat, sorolhatnám, legalább egy tucat vállalat dolgozott itt. A munka föl volt parcellázva, tehát ez a sok ember nem egy vállalatnál volt alkalmazva. A pénzről, arról, hogy a vállalat tudjon lakást adni, szállást építeni, étkeztetni az embereket, erről nekünk kellett gondoskodni. Tehát ez a NEB gondja volt. Nehézipari Beruházási Vállalatnak hívtak bennünket. Azt hiszem, ezt többé-kevésbé jól megszerveztük az akkori körülmények között.

– *Nem tudom, abból mennyit érzékeltek, hogy ezek között az emberek között olyanok is akadtak, akik loptak, részegeskedtek, késeltek, néha egészen elképesztő dolgok történtek a városban. A NEB szintjén lehetett ezt érzékelni, vagy ez egy távoli mellékkörülménynek számított?*

– Miután ott éltem, ott a helyszínen, nem valahol a toronyban, érzékeltem a helyzetet. Természetes, hogy ahová mindenfelől, börtönből kiszabadult, meg mindenhol, mindenféle fajta ember odajött, voltak gondok. Voltak renitenskedők. De én este nyolckor, kilenckor sétáltam az építkezéseken, és nekem soha senki nem mondta, hogy menjek arrább. Még bementem a talponállóba is.

A Béke téri talponálló mögött növendékerdő állt, frissen telepített három-négyméteres fákkal. A kocsma hátsó ablakai az erdőre nyíltak. Nagy verekedések alkalmával kinyitották az ablakokat, s a kikészült embereket a győztesek, vagy a pincérek kihajigálták az erdőbe. Mire megérkezett a razzia, már mindenki csendesen kortyolgatta a borát, pontosabban a sörét rummal, mert akkor az volt a divat. – Visszatérésem után én a SZÁLLRAK-nál dolgoztam forgalomirányítóként, és a Sztálin út 1-ben a tiszti szálláson laktam. Itt már nyoma sem volt a poloskáknak, tisztaság volt és rend. Mégis előfordult, hogy amíg szabadságon voltam, ellopták a gumicsizmámat, s amikor kipillantottam reggel a hátsó ablakon, egy hulla feküdt a frissen nyírt gyepen a rézsű oldalában. Szilveszter éjszaka egy részeg műszaki rámtörte az ajtót és késsel hadonászva az orrom alatt, valamilyen Klárit követelt rajtam, akiről soha életemben nem hallottam. Akkor meglehetősen romantikus volt még ez az új város. Egyébként huszonnégy órát dolgoztunk, s a téli hóviharak idején, amikor nem jöttek be a váltások, gyakorta negyvennyolc, vagy ötvenkét órát egyfolytában. Akkor már a kohó nyersanyagellátásánál dolgoztam, s a kohó nem állhatott meg.

– *A Béke téren?*

– A Béke téren... Oda is bementem. Voltak ott hangoskodók meg mindenféle ember. De ezen én nem akadtam fenn, az ország tele volt ilyenekkel. Tele. Hogy is mondjam, az akkori körülményekhez és viszonyokhoz képest

én ezt nem tartottam szenzációnak. Olyan volt az egyén, mint amilyen az élet. Ilyen emberekkel dolgoztunk, meg cigányokkal. Egy példa: Nagyon veszekedtem azzal a vállalattal, s annak építésvezetőjével, aki a cigányokat nem akarta fölvenni. Mondtam nekik, hogy ebben a társadalmi rendben a cigány is olyan ember, mint a többi, ha dolgozni akar, fel kell venni. Így aztán egy csoport cigányt a reggeli órákban fölvettem. Közben föl kellett jönnöm Pestre. Estefelé megyek haza Sztálinvárosba, és jön velem szembe az úttesten vagy húsz ember. Akkor az volt ott a rendszer, hogy akit fölvettek, megkapta a lepedőt, a pokrócot, és a gumicsizmát. Kapott egy ágyat, de ha leszámolt, akkor le kellett adni a lepedőt és az egészset. Megyek hazafelé, s az én reggeli cigányaim már Adonynál jönnek szembe velem, és mindegyiknek a lepedő, a pokróc meg a gumicsizma a vállán. Bementem az adonyi rendőrségre, a többi aztán az ő dolguk volt.

– *Borovszky elvtárs, ön régen szervezett munkások között dolgozott, akik elég karakterisztikus rétegét alkották a magyar népnek. Összehasonlítva ezzel a meglehetősen képlékeny társulattal, akik Sztálinvárosban összevették, mi volt az alapvető különbség, a régi szervezett munkáscsapat és az itteni építők között?*

– Régi szervezett munkásokkal nem nagyon találkoztam itt, nagyon kevéssel találkoztam, aki mondjuk a felszabadulás előtt is szakszervezeti tag volt. Régen a munkahelyek is olyanok voltak, ahol dolgoztak, hogy tilos volt szervezkedni. Hát ugye olyan gyár, mint a hajógyár meg az öntőde, ahol száz százalékan szervezett munkások dolgoztak, olyan nem sok volt ebben az országban. A hajógyárba nem lehetett fölvenni, csak olyan öntőt, aki innen közvetítőlapot hozott. Az akkori ipari munkásságnak, az üzeminek is, a szervezett munkás nem volt egy vastag rétege. Ha szabad dicsekednem, mennyi van most, 85? Én ötvennégy éve vagyok szervezett munkás. Több mint egy fél évszázad. 1931-ben szabadultam és rögtön beléptem a Vasas Szakszervezetbe. Közben volt munkanélküliség meg minden, de én úgy gondoltam, hogy ide tartozom, s ez egy biztonságos érzést adott. Nagyon sokat köszönhetek a szakszervezetnek, mert én ide, az épület alagsorába jártam szemináriumba 35-ben, 36-ban, 37-ben. Itt az ember általános műveltséget kapott. Olvastuk a Népszavát. Nem tudom, a Keleti Mártont, talán a fiát, a filmrendezőt hírből ismerte?

– *Ismertem.*

– Annak az apja egy tanárember volt, Keleti Mártonnak hívták, én ahhoz jártam szemináriumba az alagsorba. Ő megtanított bennünket olvasni. Ha elolvastunk egy regényt, abban az író mit akar mondani, hova rejtette el egy személybe, családba, valamilyen viszonyba azt, amit ő mondani akar? Keleti Márton írt egy könyvet, sajnos nem találom meg, az volt a címe, hogy Az elpusztult saroküzlet. Benne van a harmincas évek válsága, a húszas évek háború utáni állapota, hogyan megy tönkre ebben a társadalmi rendben valami. Belerejtette az egész társadalmi rendet ebbe a szatócsüzetbe. Mi tulajdonképpen a felszabaduláskor már társadalmi ismeretekkel rendelkezünk, tudtuk, hogy mi a kapitalizmus, mi a szocializmus, mi a Szovjetunió, amikor a széles társadalom még ezekkel nem volt tisztában. Akkor minket ki is emeltek sorba, és kiből lett ez, kiből az. A szakszervezet nagyon sok kádert adott a társadalomnak. Legyen szabad hivatkoznom a Vasas Szakszervezetre. A napokban mondta Czeizel Endre a tv-ben, hogy a Vasas Szakszervezet intézte el, hogy fölvegyék az egyetemre, mint jó futballistát.

– *Érdekes. Ezzel szemben Sztálinvárosban ez a sok ember nem rendelkezett ilyen szakszervezeti háttérrel, bár akkor ha akartak, beléphettek.*

– Akkor beléptek. Igen, volt itt egy olyan társadalmi réteg, a munkásosztálynak olyan rétege, ami akkor azt se tudta, mi az a szervezett munkás. Akkor beszervezték őket, fokozatosan munkássá váltak. Ezek között nagyon sok ember új szakmát tanult. Jöttek a földművelésből és itt ácsok, kőművesek lettek. Tehát ez arra is jó volt, hogy egy csomó ember a nulláról tudott indulni, főleg fiatal emberek. Amikor innen elmentek, már szakemberek voltak.

Ha jól emlékszem, a 722-es ipari pályaudvaron a gépgyár, az öntöde és egy törömmű között együtt dolgoztam egy darus brigáddal. Brigádvezető és kötözők. Az akkori körülmények között nagyon sokat kerestek. Ötször-hatszor annyit, mint én. A munkájuk persze kemény emberpróbáló volt, legfeljebb az örökké izzó kokszkosarak felett melegíthették meg egy kicsit a kezüket. A pénz, az iszonyúan sok pénz, amiért akkor havonta katasztrális holdnyi földet vehettek volna az Alföldön, a többségüknek kifolyt a kezéből. Tizedikéig elitták, elmulatták, elkurválták az egészét, sokszor az utolsó fillérig. Attól kezdve, a következő fizetésig, sós kekszen és teán éltek, amit ott mindenki védőételként kapott, ingyen.

– *Egy személyes kérdést tennék fel, Borovszky elvtárs. Azt mondta, lent lakott attól kezdve, hogy elkezdődött a munka. Ez mit jelent, az egész család mindjárt leköltözött?*

– Ma is ott van a strandon egy beton alap, egy épület alap, amit én a szántóföld egyik részébe elsőként letettem. Már volt egy úthálózati rajz, nem messze az úttól felépült az én ideiglenes irodám, hálósobám, a tanács terem, minden együtt. Meg lehet nézni, hogy az milyen kicsi. Miután akkor már kezdtem önállósná válni, mondta a Sebestyén, hogy terveztesz magadnak egy épületet, ahonnan irányítani lehet ez a munkát. Abba elfértünk öten vagy tízen, egy év múlva a NEB apparátusa már ötszáz emberből állt. Mondta, hogy nagy apparátus lesz, ami ezt az óriási munkát irányítja, ellenőrzi. Én oda leköltöztem, és 52-ben lejött a családom. 52 elején. A gyerekek ott jártak iskolába.

– *Akkor a Sztálin út már állt, vagy még az sem?*

– A Május 1. utca állt egyedül. Akkor még az is vakolatlanul, nem volt kész épület. Kis kályhákkal fűtötték a helyiségeket. A Május 1. utcában volt az első irodánk, a pártbizottság is ott volt, és még a 26-os építőipari vállalat. Belülről be volt vakolva és az irodánk hajópadlóval lerakva.

– *Ekkor még folyt az építkezés, de közben már termelt a vasműnek egy része. Mi volt ezekben az években az ön számára a legnehezebb?*

– Az első üzemekhez, a forgácsolóhoz, öntödéhez összeszedtük azt a párszáz embert, aki kellett oda. Amikor a kohászat kezdett indulni, született egy olyan teória, hogy 40 százalék kohászatban dolgozó, jártas embert kell odahozni, és 60 százalékot rá lehet rakni. Ez egy teória volt. Csepelről, Ózd-ról, Diósgyőrből hozták az embereket. Emberi dolog, hogy kialakultak a klikkek. Majd mi csepeliek megmutatjuk, majd mi diósgyőriek, majd mi ózdiak... De kiderült, hogy ebben a gyárban úgy nem lehet dolgozni, mint a régiakban. Ez más. Kiéleződtek a dolgok, s ezt nem lehetett hagyni, meg kellett mondani, hogy ez nem Csepel, nem Ózd, nem is Diósgyőr, hanem ez a Sztálin Vasmű, egy új kohászat, más berendezésekkel, követelményekkel. Viszonylag sokan vissza is mentek. Érdekes dolog, hogy azok az emberek, akik itt tanulták a szakmát, itt lettek kohászokká, azok öt-hat év múlva lehagyták azokat, akik máshonnan jöttek. Ők már ezt tanulták meg, jó szak-

emberek lettek. Ezt sem lehet általánosítani, de nagyon sokan, egy nagyon vastag réteg már tudja magáról, hogy ő itt lett kohász. A fiatal emberek nagyon gyorsan átvették ezt a tudatot és nagyon használható emberek lettek belőlük.

– *Mi okozta ezekben az években a legtöbb öröme?*

– Nagyon szerettem, mikor egy-egy üzem indult. Egy üzemindítás rengeteg gonddal jár, mindenféle probléma támad. Emberi problémáktól kezdve a műszaki problémákig mindenféle. A kohászatnak az a tulajdonsága, hogy folyamatos, ha egy nagyolvasztót megindítunk, annak öt évig, nyolcig menni kell. Akkor még olyan stílussal vezettünk, mivel csak pár üzem volt, hogy minden reggel mindegyiket megnéztük, dolgozik-e vagy nem? Akkor jónak tartottuk ezt a vezetési módot, ma kimosolyognánk saját magunkat, ha így csinálnánk. Amikor bementem és folyt a nyersvas, vagy éppen csapolták az acélt, boldognak éreztem magam. Akkor vidéken szokássá vált, lehet én vezettem be, de az is lehet, hogy nem én, nem tudom; vasárnap délelőtt kilenc órakor minden vezető bement a gyárba. És volt nekem egy hobbim, nagyon szerettem a lovakat. Hétköznap autóval jártunk, vasárnap volt egy ilyen kocsi, fiakker, vagy homokfutó, és arra négyen-öten-hatan fölkapaszkodtunk. Állatszerető ember vagyok, én hajtottam a lovakat. Mivel én bent voltam, az összes többi vezető is úgy érezte, hogy kötelessége bejönni. Ez jó tradíció volt. Amikor délfelé, egy óra felé jöttünk haza ebédelni, akkor bementünk egy kocsmába, megittunk egy korsó sört, vagy fröccsöt, és aztán úgy mentünk haza. És akkor ez jó érzés volt, mert vasárnap délelőtt felszabadultan néztem a gyárat. Vasárnap délután, pláne este, már kezdtek nyomni a gondok, hogy mit kell csinálni hétfőn? De vasárnap délelőtt olyan nagyon jó érzés volt bent járni, hogy sajátomnak éreztem a gyárat. Én nem dolgozni jártam oda, én mentem és csináltam. Ha ezt összegezném, akkor nagyon szerettem öntő, öntőmester lenni, amikor a minisztériumba kerültem, ott nem találtam a helyem, a Dunai Vasmű azonban az enyém volt, őszintén mondom, hogy ma is az enyém. Úgy vagyok vele, mint szülő a rossz gyerekével, nem tud olyan rossz lenni, hogy ne szeressem. A kohászattal mindenféle gondok, problémák adódnak, evvel együtt az én gyerekem, én minden baját a lelke-men viselem ma is.

– *Azt szeretném megkérdezni, hogy amikor ez a Sztálin Vasmű elkészült, legalábbis ez a kohászati része...*

– Ez folyamat volt.

– *Folyamat. Már nem emlékszem, három egységből áll?*

– Kettőből. Ennek az a lényege, hogy Magyarországon ilyen nincs, hogy kokszgyártás, nyersvas gyártás, acélgyártás, hengermű együtt. Teljes vertikum, mindent egy kerítésen belül állít elő, csak alapanyag jön be, tehát szén jön be és vasérc.

– *Amikor elkészült, korszerű volt ez a kohó?*

– Igen.

– *Mihez viszonyítva? Diósgyőrhöz, Csepelhez, vagy pedig az európai, esetleg nyugatnémet gyáregységekhez képest?*

– Ez a kohó ma is modern. Amikor épült, úgy hívtuk, hogy óriáskohó. Aztán kiderült, hogy közepes, most már a közepesnél is kisebb. Szóval közben összehúzódt. Bár maradt akkora, ugye, amekkora volt. Ezek a korral változnak együtt. Ma Európában sok ilyen üzem dolgozik, jól és gazdaságosan. Ennek az üzemnek vannak bizonyos gondjai, most itt bele kellene menni a technológiába. Mindenki csak azt nézi, hogy ilyen olyan amolyan bajok van-

nak, de hogy annak a gyökerei hol vannak, és miért vannak, arra már kevesen kíváncsiak. Nem az üzem a hibás.

– *Én arra emlékszem, hogy amikor az első egység elkezdett működni, akkor a nyersvasat, amit kiolvasztottak, levitték vagy ötszáz méterre, és vas-pogácsát készítettek belőle. Tárolták egy darabig, majd vagonokba rakták és elszállították. Exportra ment, vagy más célra...*

– Exportra. Főleg baráti országokba exportáltuk, mert nekünk még nem volt martinunk. Most a martinba folyékonyan viszik át. Vagy az új konverterbe folyékonyan viszik be és gyártanak, csinálnak a nyersvasból acélt. Akkor még nem volt ennek a továbbfinomítására lehetőség, le kellett blokkokba öntenünk.

– *Azon gondolkodom így utólag, hogy a kokszmű egyszercsak elkezdett működni, de előtte jött a lengyel koks. A kohóhoz orosz vasérc, és valamilyeni rudabányai, meg a vashulladék. Borzasztó messzeségből jött sok minden. Nyereségesen tudott így működni a vasmű?*

– Most felidéznék egy nagyon téves hiedelmet. 56-ban az ellenforradalom egyik fő témája, egyik fő támadási területe az volt, hogy azért élünk olyan szegényen, mint amilyen szegényen élünk, mert megépítettük a Sztálin Vasművet, és néhány üzemet. Ezt sajnos nagyon sokan átvették, olyanok is, akiknek ezt nem lett volna szabad. Nekem nagyon sok vezetővel kellett győzködnöm, és bebizonyítanom, hogy erre az üzemre ennek az országnak, az iparnak feltétlenül szüksége van, ezt a magyar ipar nem tudja nélkülözni. Miről van szó: Távolság, hogy nincsen ércünk. A Szovjetunió a saját országán belül nagyobb távolságokra is szállít ércet, mint ide. Az egész világ fejtett ipara óriási távolságokról hozza az ércet, meg a szenet is. Mondjam, hogy például Ausztria itt van fölöttünk, és Amerikából hajón hozza a szenet. És nem fizet rá. Tehát ezek a távolságok nem igazak. Erkölcsei kötelességemnek éreztem, nekem be kellett bizonyítanom azt, hogy erre az üzemre ennek az országnak szüksége van, ennek az iparnak nincs további fejlődési lehetősége egy lemezhengermű nélkül, ezért én 66–67-ben készítettem egy diagram sorozatot, mellyel bebizonyítottam, hogy a Dunai Vasmű a teljes összeget, amit a népgazdaság ráköltött, visszaadta az országnak. Materiálisan, anyagilag visszafizette. Ezt nem kisebb személyiségeknek bizonyítottam be, mint a miniszterelnök és a pénzügyminiszter. Nagyon sokat dolgoztam a diagramokon, de kérem szépen utána nem tudtak megtámadni, el kellett fogadni, hogy a Dunai Vasmű a magyar népgazdaságnak teljesen ingyenben van. Mindent kitermelt és visszafizetett.

– *Értem. Amikor készülődtem erre a beszélgetésre, akkor a minisztériumban érdeklődtem, hogy most pillanatnyilag ez a vasmű nyereséges, éppen csak eltartja magát, vagy esetleg veszteséges? A válasz nem volt egyértelmű. Megtudtam, hogy valutat hoz, szükség van rá, de egyes részlegei veszteségesen működnek. Lehet valamit mondani konkrétan?*

– Mondom, abból az alapelvből kell kiindulni, hogy ma a Dunai Vasmű nélkül nincs magyar ipar, nincs hajógyártás, nincs mozdonygyártás, nincs autóbuszgyártás, nincs mezőgépgyártás, mit soroljak még? Mindnek az alapanyagát a vasmű gyártja. Ezt az alapanyagot a tábor országaiból megkapni nem lehet. A tőkés világból pedig képtelenek lennénk behozni. Tehát szükséges, kell, nincs élet nélküle. Ráfizetéses-e? Ha akarom vemhes, ha akarom nem. Elhatározás kérdése az hogy hol csapjuk ki a nyereséget. Milyen terheket rovik erre a termelő üzemre, milyen adóztatást? Ez mind mind elhatározás kérdése. Hol állapítom meg az árát, hogyan állapítom meg, milyen ala-

pon. A Dunai Vasmű, én mondom, nem ráfizeteses, szükség van rá, és egyik legjobb devizatermelő ma a kohászat. Tehát erre a devizára, amit a magyar kohászat kitermel, erre ennek a társadalomnak szüksége van.

– *Ez világos beszéd, köszönöm. Kicsit tovább lépnék. Fölépült itt ez a város, és a sokfelől jött húszezernyi ember kavargott benn. Volt egy olyan pillanata a város életének, amikor érezni lehetett, hogy na, most már konszolidálódott? Lehet ezt valamilyen dátumhoz vagy eseményhez kötni?*

– Nem lehet mit tudom, március 25-re tenni, évet se lehet mondani. Az egész ország területéről ideáramlott húszezer ember. Amikor a Dunai Vasmű és a város építését leállították, egy részük ottmaradt, a többiek pedig fölsvívták az országban. Amikor újra indult a munka, akkor már sokkal csendesebb körülmények között dolgoztunk. Én erre az időre tenném a megnyugvást. 1955–56 körül már egy konszolidált városi élet volt itt.

– *Napjainkban hogyan élnek itt az emberek, mennyit keresnek, milyen itt az élet minősége, mit csinálnak szabadidejükben?*

– Kérem szépen, én azt mondom, hogy itt, mint az ország többi területén is, kiegyensúlyozott élet folyik. Jövedelem szempontjából lényeges differencia nincsen. Ahogy Pesten és az ország más területein is van a jövedelmek között 20–30, esetenként még 50 százalékos differencia is. A szakmunkás réteg, a nagyüzemi szakmunkás réteg valahol 7–8 ezer körül keres. Van alatta egy 4–5 ezer forintos réteg, és ez alatt is van egy vékony réteg. Tehát az ország átlagával gyakorlatilag megegyezik. Na most amikor jártam a világban, mindig volt egy összehasonlító alapom. Azt mondtam, egy dolgot kell megnézni, hogy a szakmunkás mennyit keres. Mert minden más beosztás rettentő széles skálán mozog. A szakmunkás keresete meghatározó tényező. A szakmunkásnak mennyit kell dolgozni egy ingért, egy kiló húsert, mennyi ideig kell dolgozni egy kétszobás lakásért. A mi szakmunkásaink, most a dunaújvárosit értem, ugyanannyit keresnek, mint Ózdon vagy Diósgyőrben, vagy hasonló beosztásban Pesten.

– *Úgy hallottam, Dunaújvárosban könnyebb volt lakáshoz jutni, mint másutt.*

– Valamikor igen. Ma ugyanolyan nehéz, mint az országban bárhol. Régen előfordult, hogy üresen álltak lakásaink, de sajnos ma ilyen nincsen.

– *Az emberek ezek szerint kiegyensúlyozottan élnek?*

– Kiegyensúlyozottan. Ez egy ilyen kiegyensúlyozott kispolgári város lett, nyolc órákor üres az utca. Ugye most ebben a gémkás, meg maszek kertes világban mindenki a maga lakásába, víkendházába húzódik vissza.

– *Mennyire meghatározó az életforma szempontjából, hogy közel van Budapest és itt van a város alatt a Duna?*

– Meghatározó, annyiban pozitív ez a közelség Budapesthez, hogy nagyon sokan, sokszor járnak Pestre, színházba. A vállalat a brigádoknak odaadja az autóbust és felmennek színházba. Ez szinte állandóan így van. A Duna közelsége a sport szempontjából hasznos. A kirándulásokat, a sportot a fiatalság kultiválja. Az ország egyik legszebb uszodája itt van. Magyarországon vidéken, az első műjégpálya itt épült. Most például a férfi szülő korcsolyázásban egy dunaújvárosi sportoló nyerte az országos bajnokságot. Jó dolognak tartom, hogy a gyerekek tudnak mozogni, korcsolyázni, úszni, sokat vannak levegőn. Ha valaki Kispestről be akar menni a műjégpályára, akkor inkább nem megy, mert messze van. Itt meg elsétál gyalog, nem nagy a város.

– *Horgászsport?*

– Ó, most volt a horgászbál szombaton. Annyian vannak, hogy nem férnek el. Nem tudom hány százan voltak a horgászbálon, de sokan. Mindig nagy esemény.

– *Tíz vagy tizenöt éve jártam a régi részeken, a Déli városban, a barakok között. Akkor még megvoltak, emberek, családok laktak a házakban. A Radarban nem jártam. Mi lett ezekkel a telepekkel, megvannak még?*

– Ezek raktárak lettek mind. Már nem lakik ezekben senki. Részben lebontották a barakokat, részben meg, akinek szüksége volt rá, megvette. Többnyire vállalatok. Lakásként már egyet sem használnak.

– *Egy furcsa kérdésem lenne, Borovszky elvtárs. Ha újra kezdené ezt az egész sztálinvárosi, dunaiújvárosi életet, akkor mit csinálna másként?*

– Nehéz kérdés. Engem semmiféle dolog nem tudott megtörni. Amikor megkaptam a levelet, hogy az építkezést le kell állítani, akkor sem hittem, hogy erre nincsen szükség.

– *Hányban volt ez a leállítás?*

– 53-ban. Én mindig hittem abban, hogy erre a vasműre szükség van. És azt hiszem, hogy ugyanolyan lelkesedéssel csinálnám, mint ahogy akkor csináltam. Valamit, amit lényegesen másként kellene csinálni, mint ahogy akkor csináltuk, ilyen nem tudom, hogy létezhet-e. Kérdés, hogy lehetne-e olyan morált teremteni, mint ami akkor volt. Bennem is, másokban is. Igazi tiszta szívvel csináltunk mindent. Más az, hogy az ember több ismerettel rendelkezik, jobban át tud gondolni mindent, de ez nem azonos azzal a telítettséggel, hogy meg kell csinálni és meg is lesz. Más az okosság, a sok ismeretanyag, annak a hasznosítása, és más amikor ebből kevés van, viszont ezt mind pótolja az az óriási lelkesedés, ami az emberekben van.

– *Furcsa jelenségekre is emlékszem ebből az időszakból. A Szállító és Raktározó Vállalat vezetőit letartóztatták az igazgatóságon. Valami zűr volt itt.*

– Le voltak tartóztatva, de önéik semmi bűnük nem volt, semmi a világon. A következő dolog történt. Leállították a vasmű építését. A Szovjetunió ezt nem vette tudomásul, hanem szállította tovább a megrendelt gépeket.

– *És ezekkel tele volt az egész vasmű. A sínek mellett heverték a gépek.*

– Lerakták a sínek mellé. Utána jött egy esős időszak, és a ládákban fél méteres, vagy egy méteres víz volt. De hát tízezer tonna gépet nyomtak be oda.

– *Emlékszem, mindenütt a sínek mellett...*

– Mindenütt. Nem tudtak vele mit csinálni a szerencsétlenek, hát lerakták a sínek mellé. Engem meghívtak arra a tárgyalásra, nem jó szemmel néztek rám akkor, én azt bizonygattam, hogy ezeknek az embereknek semmi bűnük nincsen. Él még az a bíró aki...

– *Elítélték őket?*

– Ez után a tárgyalás után, ahol én mellettük tanúskodtam, egy hét múlva szabadon bocsátották őket, többet nem is szóltak hozzájuk.

– *Azokban a nehéz időkben előfordult más is. Rémlik, hogy egyszer, szinte példastatuálásképpen egy munkást, aki több embert megölt, helyben főlakasztottak.*

– Erről én nem tudok. Nem emlékszem, 56-ban történt?

– *Korábban.*

– Én nem tudok ilyen ügyről.

– *Előfordult, hogy valamiért nem tudtak időben visszajönni a nyersvas*

üstök, vagy a salak tálak, már nem emlékszem, hogy melyik szerelvény, és akkor a sinre csapoltak. Még csak az első egység működött a kohónál. Akkor négy óra alatt fel kellett szedni és újra lerakni a sineket, a következő csapolásig...

– Ez legalább ötször előfordult.

– *Én csak egyet láttam.*

– Ez a kohó lukadásakor volt. Kohó lukadásakor, meg egyszer az történt, hogy nem tudta még a mozdony behúzni az üstöt és ráfolyt a mozdonyra is a nyersvas. Végiglocsolta a mozdonyt, mindent, elmenekült a mozdonyvezető. Ráfolyt a csapágyra és összeolvadt minden. Én valahol egyszer mondtam, hogy ott lukad ki a kohó, ahol van kohó. Ahol nincs kohó, ott nem tud kilukadni. Azt mondták, ezt nem lehet így felfogni. Ezt akkor, rettenetesen fölfújták, kerestek valamiféle bűnbakot. Szabotázs történt. Semmi szabotázs nem volt ott. Most is kilukadt a kohó egy fél évvel ezelőtt.

– *Ezt hallottam.*

– Ez evvel a szakmával jár. Olyan nincs egy ilyen üzemben, hogy valamilyen baj ne adódjon.

– *Az árvízre nem tudom hogyan emlékszik? 1954-ben volt azt hiszem.*

– 54-ben, jeges ár...

– *Jeges? Nem májusban volt valamikor?*

– Zöldár volt.

– *Hogyan érintette az árvíz a vasművet?*

– A szivattyútelepet lent a löszfal alatt elöntötte a víz. Tehát gyakorlatilag megszűnt a Dunai Vasmű vízellátása. Szerencsére voltak ott tartalék medencék, vannak most is, és rögtön át tudtak kapcsolni, tehát nagyobb baj nem történt. Amikor az árvíz elvonult, a szivattyúk visszaálltak... Ekkor következett be a világ hetedik csodája. A partszuszlamlásra nem tudom tetszik-e emlékezni?

– *Igen.*

– Leszakadt a part két kilométer hosszúságon, és ezt a szivattyútelepet betolta harminc méterre a Dunába. Ez egy betontömbön állt, és ezt ahogy betolta, a Duna fenekét a Duna közepéig feltorlaszolta. Hát ez óriási nagy építmény. Eltolta az épületet harminc méterre be a Dunába, egy kilométeres környezetével együtt. Akkor előle meg mindenhol elkotorták a földet, teljesen függőlegesen és vízszintesen állt az épület. Ma is onnan szivattyúzzák a Dunából a vizet, csak be kellett toldani harminc méter csövet. A tervezőt utólag Állami Díjban illett volna részesíteni, mert ennek szét kellett volna esni, ha nem csinálja meg ilyen jól.

– *Mikor ment nyugdíjba?*

– 1975-ben.

– *Azóta a Vasas Szakszervezetnek az elnöke. Hetente háromszor Budapesten dolgozik. De hallottam, hogy a vasműben is tevékenykedik még. Vagy téves a hír?*

– A vasműbe bejárok, a vasmű vezetőjével, aki mellettem dolgozott húsz évig ismerve a gondokat, konzultálok néha, próbálok segíteni. De pénzt nem fogadok el érte, rendszert nem csinállok belőle. Amikor ráérek bemegyek, elbeszélgetek, bizonyos dolgokról megmondom a véleményemet.

– *Hogyan telnek a nyugdíjas napok Dunaújvárosban? Milyenek a délutánok, vasárnapok? Van valamilyen hobbija Borovszky elvtársnak, vagy a család kitölti az életét?*

– Nem fogja elhinni, olyan furcsa. Énnekem madaraim vannak. De sok.

Ötven-hatvan darabot tartok a lakásban. Ezért én télen nyáron öt óraker kelek. Igaz, hogy tíz előtt mindig lefekszem. Öt óraker kelek és nálam nyáron fél ötkor már madáreneklés hallatszik a lakásban.

– *Milyen maradak ezek?*

– Nekem csak egyfajta madaram van, kanári. A kanárinak több alfaja. Én tenyésztetem őket, az is öröm, amikor látom, hogy abból a kis tojásból kibújik, nő.

– *Ez egy régi kedvtelés, vagy új?*

– Abban az üzemben, az öntödében, ahol én dolgoztam, galambász, madarász, nyulász legalább volt húsz. Akkor ez proletársport volt. Nem is találkoztam értelmiségivel, csak nagyon ritkán eggyel-eggyel, akinek ilyen szenvedélye volt. Akkor természetes dolog volt, hogy szombaton vagy vasárnap kiment az ember a galambpiacra, madárpiacra. Nem venni vagy eladni, hanem csak úgy beszélgetni a madarászokkal. Ma ez a helyzet teljesen megváltozott, van rádió, televízió, kiskert, autó. Csak egy viszonylag vékony rétegnek ez a hobbi. Tizenegynéhány éves korom óta mindig volt madaram. A feleségem gondozta, én, ha volt egy kis időm, csak gyönyörködtem benne, de gondozni soha nem volt időm. Akkor nem tenyésztettem, csak volt egy pár madaram, és énekeltek a lakásban. Most van időm – megint csak zárójelbe mondom, hogy én vagyok az országos díszmadartenyésztők elnöke – de ezért engem meg szoktak mosolyogni. De vállalom, hogy mosolyogjanak rajtam a barátaim. Érteni kell ehhez is. Amikor én leülök a fotelba és hallgatom ezeket a madarakat, minden bajomról megfejtkezem. Van egy családi gondom, beteg a feleségem, de ezen sajnos nem tudok segíteni. Tudomásul kell venni, az élet ilyen. De amikor leülök a madarakhoz, az nyugalmat ad. Azt hiszem Darwin könyvében olvastam, hogy a juhásznak száz juha van, és minden juhót külön ismer. Pedig a laikus számára mind egyforma. Én így vagyok ezekkel a madarakkal, minden madarat személy szerint ismerek.

– *Lehet szeretni Dunaújvárost?*

– Ha meglátom a várost, úgy érzem, hogy már hazaértem, otthon vagyok. Megmagyarázni nem tudom. Aktiv koromban külföldről mindig nagyon siettem haza. Amikor megláttam este a város fényét, akkor már tudtam, hogy melyik kilométerkönnél lehet megpillantani magát a várost, és akkor boldog voltam, hogy már itthon vagyok. Szóval ez egy otthon-érzés. Ez a város az enyém. Megyek az utcán és rengeteg ember köszön, Ambrus bácsi, meg főnök, megmaradt a jelző, hogy főnök. Szeretem az embereket.

– *Akkor ez egy patriarkális várossá változott?*

– Igen. Itt a családom, gyerekeim, az unokám most harmadéves egyetemista. Nyelvtanár akar lenni. Én találtam ki neki ezt a szakmát. Kislány, széreny teremtes. Szépen veszi az akadályokat, azt hiszem most már menthetetlenül tanár lesz.

Néha meghívna Dunaújvárosba irodalmi beszélgetésekre. A fiatalok pontosan olyanok, mint az országban bárhol. Nem is sejtik, hogy mögöttük egy szürrealista tájat látok búzamezőkkel, mérnökökkel, ahogy leszúrnák első karóikat, engedelmes, lebegő lovakat sok kis kordéval, jól dolgozó, de iszákos, nagy álmú munkásokat, boldog művezetőket, mérnököket, ahogy rácsodálkoznak az első kéményekre, melyek a mezőből kinőttek, vagy az égből leereszkedtek. Ezek a fiatalok mind később születtek, mint a vasmű és a város.

Ötvenedik évére írott verse

ötven év itt száz évet érne másutt
 szép gondolat nagy kár hogy hülyeség
 ki mit szokott meg azt elunva ásit
 szónokok vérőzön lángűrhes ég

szóval a kinzó helyi viszketegség
 nomen est omen kis Balassagyár
 mat hőstörténete világnagy eszmék
 no né basszam hát maga is magyar

persze hogy az lobogó hajú tűzvész
 parázsló vers a korhamu alatt
 acsargó és ugató béketűrés
 amíg a karaván lassan halad

vagy talán áll vagy nincs is karaván vagy
 születésemtől fogva ismerős
 szörny látványától lettem koravén egy
 intézetben mint makacs antihős

ötven év itt vagy bárhol végtelenszer
 ötven esély se több se kevesebb
 az emberiség vágyképével heccel
 amíg csak van jelen van hevesen

és hiába hogy hasztalanul ágál
 szerelmeiből semmi sem marad
 a tanulsággal amit teste drágáll
 nem bírnak a kozmikus sugarak

s ha bírnak is valami ég a számon
 a mondhatatlan édes életíz
 laponként szóródtam szét a világon
 a sír nyomdagépe majd összefűz

Estéim otthon

Orbán Ottónak, születésnapjára

*Olyan akarok lenni mint Ady.
Őrjöngő szerelem, Párizs, egyedüllét.
Agyam köré bűvös hálót feszítek
minden este, ébren álmodom.
Esőzik, áznak a cégek,
hólyagos az aszfalton a víz.
Felöltőben, karimás kalapban sietek
a fogadkozó, síró Lédától haza.
Ki volna boldogabb, ki volna inkább
egyedül, mint ez az aszfalton elsuhanó
árnyék?*

*Nem bántja a tüleket a zaj,
se a Scholl papucsok kopogása, az esti
padlórecsegés. Úgy teszek mintha aludnék.
Megbillentik az olvasólámpa peremét,
hogy ne zavarjon a fény.
Kiszököm az előszobaajtón, át a bezárt
kapun. Ki volna inkább otthon
a csatakos, hideg Dunaparton,
különbözése, vágyai mámorában,
ki volna szabadabb mint én?*

A lustaságról

- traktátus -

0.000 Amiről nem lehet cselekedni, arról lustázni kell.

-1 Ez nem igaz.

(szavak) Induljunk ki a szavakból – maradva többször bevált, kivagyhi hasonlatomnál –, miként kőműves a téglákból. A kőműves *kiindul* a téglából – ez szép. És akkor így tovább (manierizmus! fölös! fölös!): kifelél, üvölt a téglamagából kikelten. (Idevalósi megjegyzés: *tégla* az, ami, aki be van építve... kicsit titokban...)

Dologra. (!) Miről *árulkodnak* a szavak, tegyük egymás mellé őket, sine ira et studio, és hallgassuk, mi az álláspont?

lusta → henye rest renyhe tunya csesznye lomha → tohonya nehézkes kényelmes → komótos lezser ráérős tempós lassú → lassúdad retardált csendes piszmozgó buta ← kényelemszerető könnyű → gondtalan boldog ← naplopó dologtalan kasza-kapakerülő léhűtő lézengő ritter semmittevő tétlen ingyenélő élősdi → élősködő parazita ← csavargó → tekergő vagabundus csólakó csöves csorvasz strici strigó utcakölyök ← haszontalan → mihaszna didbáb hasznavehetetlen semmirekellő → semmiházi lingár léha → könnyelmű bohém frivol → cinikus megbotránkoztató kegyeletsértő kacér → kokett kihívó merész pajzán → dévaj hamiskás évődő huncut → csalafinta → fifikus cseles cselelendí ← kópé → selma göbé kujon csínytevő kalefaktör ← pikáns → sikamlós csiklandós illetlen → nevetlen szemérmetlen trágár csúnya ← üres ← hitvány → silány vacak rossz csapnivaló rongy szemét lepra szarházi mócsing strici tetű ← senki cenk csoze ← bitang → alávaló → galád aljas → becstelen elvetemült erkölcstelen jellemtelen alantas ← nyomorult gyalázatos → kriminális pokoli pogány cudar infámis beste bűdös mocskos rohadt ganéj kurva nyavalyás ← ebadta jöttment → sehonnai hazátlan → földönfutó bujdosó ← gyülevész ← gazdátlan ← csirkefogó → kapcabetyár gazfickó lókötő lacibetyár himpellér tróger ganef csibész → gézengúz imposztor rosszposztó rosszcsont pernahajder paniperda szedtevedte disznófülű kutyaházi pokolra való jómadár → jó pipa jó cég diszpéldány diszpinty mákvirág ← gazember → zsvány gonosztevő → bűnöző briganti börtöntöltelék bandita → gengszter ← szélhámós → szédelő svihák hóhstapler iparlovag széloló kalandor → szerencselovag fezőr ← csaló → svindler kókler ← akasztófárávaló → akasztófavirág kötnivaló ← márvás huncut ← álomszuszek → hétalvó mormota ágy terhe

(*kezdőcsőd*) Sokra nem jutottunk, *alantas lókötő* avagy *parazita hitvány*, ezt sejtettük, az emberek elsőre – ha rajtuk ütünk – szigorú, kicsit ütődött iskolamesterek, „ejnye, ejnye”, és lengetik a mutatóujjukat; *komótos léha, gézengúz ágy terhe* – nevetgélnek aztán könnyen szégyenkezve az előbbi kiszerűségükön, és máris az *üres cinkosságnál* vagyunk, „kérem szépen, a tehetséges ember az ab ovo lusta” (amit rögvest összekevernek a még hamisabb állítással, hogy aki lusta, az tehetséges – elég csak málé maradékainkra gondolni az isiben), ám „semmi baj, semmi baj, semmi baj”, ez csak *látszólagos* lustaság, *valójában* etcetera . . . , ennyi kurzív – *kurzív* – keltsen gyanút.

Ezért végződik (Hajnóczy nyomán) a felvilágosult állatmese akként, hogy az örökkön szorgalmas hangya, hallván hogy a dolog kerülő, csak hegedülgető tücsök Párizsba készül koncertezni, arra kéri szomszédját, tenne meg az neki, tekintettel a régi ismeretségre egy szívességet, nevezetesen keresné meg La Fontaine urat, és mondaná meg neki, hogy nyalja ki a seggét (a hangyának).

Azt kaptuk, amit vártunk, és akkor nyilván meg is érdemeltük: a lustaság az egy csúf valami, vagy ha nem az, akkor nem lustaság. Meg van oldva.

(*a lustaság dicsérete*) Mégis nem ilyen könnyen van ez. Mert a lusta meglehet lebzsel, lóg, amerikázik, bliccel, lazsal, lazszakál, teng-leng, lézeng, tengődik, vegetál, tengeti azt, amit életének nevez, nyomorog, édegel, kínlódik, nélkülöz, szűkösködik, híjával van, szorong, feszeng, aggódik, vélhetően komótízál is, és heverészik, vagyishogy döglük – de nem (nem és nem) dologtalan, és nem henyél; mert a lusta ugyan henye, s a henye henyél, de a lusta nem henyél.

Hát mit csinál? Semmit, vágjuk rá magabizón, azért lusta.

Megint *induljunk ki*. Mert mit csinál a nem lusta? A nem lusta az szorgalmas, a szorgalmas az dolgozik, aki dolgozik az építi a rendet, melyben él, ekképp dicsérve azt (hacsak nem éppenséggel e rend felrobbantásán dolgozik, de ez nem reális). A lusta tehát nem ilyen, nem dicséri.

A lusta nyugodt. Már ahogy tétován leül, és szuszog. És nem kel föl. Néz. Tél van. Majd tavasz lesz. Tekintetét a rosszindulat mondja üvegesnek. Üres mélység, talán ez fejezné ki ezt a tartalmas filozófiai semmirekellést. Hülyeség, a lusta nyugodt. Nem meglegedett, nem is elégedetlenkedő. Noha/tehát saját lustaságát szemérmetlenül élvezi.

Nyugodtsága csak a konyha közelében hagyja el. A lusta az *előételek* ember! Töltött hasék, könnyű tészták, a tengeri ismeretlenek, olajok, szószok, mártások – ne tovább, ne fájítsuk a szívünket. Aioli! Aioli!

A lusta: kószolgató. Osonása megőrjíti a mégoly nagyvonalú háziasszonyt is. Ő az, aki a szőke cipó aranyló héját letöri csak azért barbárul, hogy a maradék hagymás szaftot ki-tun-kol-ja. Lusta enni, ezért *beleeszik*. Áteszik, le-

eszik, ide-oda, szét, össze-vissza, meg, rá, előtte, utána, helyette. Favoritja a serpenyős krumpli odaégett, kormos héja. De ő az is, aki ha késő délelőtt érve barátja lakására, órájára pillant, s köszönés helyett hanyagul odaveti, *osztriga-idő* van, s barátja úgy köszön csodásan vissza, hogy e fél-szürke kelet-európai város fél-szürke spájzából valóban osztrigát varázsol elő, akkor, kell-e mondani, szeme sem rebben, csupán a *megfelelő* pezsgő tárgyában tesz föl aggódó, szakszerű kérdéseket. Ám kisvártatva azután egyszerűen csak örül.

Mert: a lusta kevéssel beéri, noha nem igénytelen. A lusta örömben él.

A lusta édesszájú, erről ne feledkezzünk meg.

A lusta ember egy kicsit régimódi. A nőknek kezecscsókol, kedveli a tweed-zakókat, a szeretőibe szerelmes, betegség után egy napot még láztalanul ágyban költ el. Idejétmúlt ételeket szeret, súlyos és gazdag pástétomokat például, és mindent elhisz a szarvasgomba férfierőt növelő hatásáról, asszonya s barátnéi hiába óvják – igaz, nevetve.

A lusta ember férfi. Lusta nő nincs.

A lusta nem tespedt avagy pangott. Nem unatkozik. A lusta olyan messzi van a szplíntől, mint Makó Jeruzsálemtől.

A lusta *megadja a módját* – tehát nem veszi készpénznek a kézenfekvő, forgalomban lévő módokat, hanem megkeresi az egyetlen hitelest. Megpróbál az ár ellen úszni (nem sok sikerrel), nem ül föl „a hangszórók ontotta dumának, a harsány blöffnek”, és ugyan őt is átverik, ahogy mindenkit, de legalább olykor átlát a szitán. Rosszkezdvében ezt így mondja: kerít szitát, hogy átlásson.

Mindazonáltal ha szorong is, nincs megfélemlítve (önmaga által sem), van benne valami „ontológiai derű”. Pardon.

Magad szakállára létezz!, ezt tudja a lusta; személyre szabott akár szorgalom, ez a lustaság.

A lustaság nagyszabású.

Nem a lusta a tétlen ember, hanem a szorgalmas, ő az, aki elfárad, aki tompa lesz, merev és tárgy, és könyörög (magának) egy kis pihenőért. A lusta nem. Ő örökké készenlétben áll, aktív, vele minden megtörténhet, ő az, aki nyitott, nyílt, befogad, folytonosan készen a csodára, ő, aki nincs beprogramozva, nincs előre meghatározva, nem kalkulálható, izgalmas, lustaságunk éle-

tünk nagy esélye, az örök kaland, hajdani fényes terveink letéteményese, a lusta az, akit nem lehet lekenyerezni, aki épelméjű és kikezdhetsen ebben a vacak díszletezésű világban, ő az, aki fittyethány, aki elrugaszkodik, aki halálra válik, aki terheket ró, aki kényelmetlen, aki dül-fül, aki vonakodik, aki ellenáll, aki kötve hisz, aki gyanakodik, aki dadog, aki nem, aki boldog, tehát igen, akit nem lehet saját tehetségével sakkbán tartani – ő az, aki SZABAD.

A szorgalmas a gép, a hideg, a kemény, a gipsz, a kiszámítható, a tér, a törvény.

A lusta az organikus, a meleg, a lágy, a föld, az öntörvényű, a táj, a hit.

Elragadtattuk, mint rendesen, magunkat, legalább.

(*benső csőd*) Hírlik, a pokol – az a többiek; akkor meg a lusta – az mi vagyunk. Azazhogy szeretnénk lenni. Szorgosan ezen dolgozunk. Helyben vagyunk. Mert zengené-e egy szép mélyen lusta ember a lustaság dicséretét? Bizony nem zengené. Mintha flottul fecsegnénk saját dadogásunkról. Egy lusta csak azt teszi, amit akar, és azt se mindig.

A lusta természetesen annak jelzésére is lusta, hogy ő lusta. Például nyeglén arról írni, hogy nem ír a lustaságról, mert lusta – akkor inkább ismerjük be saját szorgalmatosságunkat – semmi sem idegen tőlünk, ami emberi (főként ha magunkról van szó).

(*a magyar változat*) A magyar, mint tudjuk, tüzes vérű, nyalka nép. Ekképp lustasága is harcos, izgága, lobbanékony. Országunkban az a szokás, hogy időről időre elveszítünk egy forradalmat, metaforikusan szólva, a gonosz osztrák elnyomás rajtunk üt. Ekkor a magyar ember éktelen dühbe jön, vigyázat! *passzív rezisztencia*, s fogadalmat tesz, egy élete, egy halála, amíg ez a világbotrány tart, addig nem hogy osztrák árut nem vesz, de levegőt is csak – a családja miatt.

Ahogy a vicc mondja: „Uram, meg kéne csináltatni a fogait.” „EZEKNEK?!“

Jó is minden, ami van, csak az a baj, a hátulütő, hogy hiába kedvelik elvben a világszép lányok az ily karakán férfiakat – közben rohad a fogunk bűdösen, s a kisasszonyokák nyafkán fintorognak.

Ekkoron nyákos rettegés vesz erőt rajtunk, végül is komoly férfiak volnánk, az istállóját! és megfélemezünk halott testvéreinkről, megalázott apáinkról, megbecstelenített húgainkról, saját méltóságunkról, és aprópénzre váltva ezt a nehéz örökséget, *indignálódva* munkába zárjuk magunkat.

Éjt nappallá téve, látástól vakulásig szorgoskodunk – hogy arról kódulunk. A bolt megy, megyeget: vasárnap zárva tartunk (= tréfa).

Nehéz erről a sértődöttségről sértődöttség nélkül beszélni, mert ha könnyen lehetne, akkor éppenséggel nem volna miről.

Ebben a közös duzzogásban hamar kimondjuk: MI, „mi”, kik egyként szenvedünk „tőlük”, „ezektől”. Hát nem egyként. Nincsen egy ekkora mi. Ellened is írom, amit írok, hiába vésett arcodra ugyanolyan árkokat a kelet-európai idő, mint az enyémre, és te ellened is, meg te ellened is, mert ilyen meg ilyen vagy.

És én is.

Nem „ezek”, hanem a bennünk növekvő merev, kevély, hájas halott az ellenség.

Akkor most ismét egy mi: Vigyázat, a kutya harap és vigyázzunk, mert addig-addig: hogy *úgy* maradunk. Kicsúszik a kezünkből a ... mi is? ... ez az egész, csupán (!!) azért, mert amit látunk olyannak tetszik, amit nem lehet komolyan venni. Valóban: kész röhej – csak egy dologgal nem számoltunk ekkor: hogy *rólunk* van szó ... Egyáltalán nem snassz dolog, szerintem, mind ebbe belepusztulni vagy nem. Higgyük – nem: higgyem, higgyed, higgye, higyétek, higyék – el: *minden megvan!*

(ellenpont) Ottlik jut eszembe, a Schöpflines története. Hogy Schöpflin elfogadta a Tükör számára egy novelláját, de aztán a főszerkesztő visszaadta, mondván, jó ugyan, ám sajnos túl léha a Tükörnek, de aztán mégis elfogadta. Hát akkor mégsem léha?, kérdeztük Schöpflintől. Nem, mondta.

És hogy Ottlik ebben az elharapott „nem”-ben hallani vélt valamit, egy icipici felhangot, amitől még harminc év múlva is jobbnak látta kihagyni az összegyűjtött novelláskötetéből ezt az írást.

„Nem: nem léha. Bár az volna. Bárcsak lenne egy igazi jó léha írónk. De a léhák mind rosszak, a jók meg mind komolyak. Halálosan komolyak, egy kicsit nagyképu erkölcsösözök a szívük mélyén, mint te is. Úgy látszik, egy ilyen kicsi országnak csak gyenge vagy legfőljebb közepes léha írója lehet, de sohasem támadhat egy igazi, bátor, jó léha írója. Kár.”

Igen, nagyravágyó pillanataimban ezt szeretném; fittyet hányva, hogy itt élünk, ebben a tényleg kicsi országban, és *tényleg* (kurzív) Európa szélén, *távol*, ahol tényleg „nehezebb ugyanaz”, ténylegesen, mindenünket mozgósítva mindevvel nem törődni – ha *lehet*: de hisz ez a tét! – és megkísérelni, hogy igazi, bátor, jó, léha íróvá legyünk.

(zárócsőd) Most este van. Aztán reggel lesz. És akkor majd az az asszony, aki velünk töltötte az éjszakát, gyöngéden nyugtatgat és simogatni fogja hideg, csatakos homlokunk, ébredéskor állítólag, kezünkkel groteszkül kapálózva, azt motyogtuk volna félősen (emlékezni nem emlékszünk): „Nem akarok. Nem akarok dolgozni. Nem akarok dolgozni.”

Akárhogyis: a hajnali rémületet munkával ütöm el. Még mindig így járok a legjobban.

Eldorádó

Nyolcadikosok lehettünk, amikor Körмени Fűti először mutatta meg a fényképeket. Együtt jártunk különornára. A tornaterem öltözőjének örökös veritékszagában vetkőztem a többi fiúval együtt, Körмени Fűti késve érkezett, és odaintett nekem, hogy maradjak még, ne fussak bemelegíteni. A szeméből láttam, hogy készül valami. Kényelmesen vette le zöld bőrkabátját, és mikor a különornások ruhadarabjainak rengetegébe akasztotta egy árván maradt fogasra, megint rámnézett, ujjával titkon a kabát zsebére mutatott. Abban hozta azt, amit hozott. Mély szemhunyas kíséretében bólintottam Körмени Fűtinek, benne voltam az ügyben. Ő pedig melléműlt a tornapadra, és a cipőzsinórját bogozgatta, ingét gombolgatta szótlanul, rám se pillantott, míg az utolsó fiúk az öltözőben voltak.

Értettünk a jelbeszédhez mi ketten. Tanéveken át az első padosorban ültem, Körмени Fűti a másodikban, mégis kimerítő beszélgetéseket folytattunk az órákon akár a legrettegettebb tanár háta mögött is, sőt végül már a szeme láttára hunyorításokkal, hajszálnyi vállgörnyesztésekkel. Egyszemélyes közönség voltunk egymásnak. Akkor is társalogtunk, mikor valamelyikünk kényes helyzetben, mondjuk az éppen őt megrovó tanár szemébe bámulva állt az osztály csöndjében, igazi érzéseit a látszólagos ártatlanság és tiszteletadás mögé rejtve. köntörfalazó tulajdonsággal színelve a megbánást, és közben elég volt egy torokköszörülés a másik számára, a halánték megsimítása azon az oldalon, ahol az egyszemélyes közönség ült, és a mozdulatból furán kiemelkedő középsőujj, hogy mindebből csak a kettőnk játéka legyen, élvezetes mutatvány, ami a kényes helyzeten ugyanakkor át is menti az önérzetet. És az, aki adott helyzetben a közönség volt kettőnk közül, a tanévek múltával mind pontosabban tudott válaszolni ilyenkor. Elsősorban zajokkal, mivel a szereplő társ a felsőbbtség szigorú szemébe nézni volt kénytelen. A jobbnál jobb produkciók sikerét azonnali sóhajok, finom vakkantások jelezték az osztályterem csendjéből, a tapsvihart a padról a padlóra ejtett tárgyak, tollak, vonalzők zaja helyettesítette. Szavakban olykor félreértettük egymást Körмени Fűtivel, ám jelbeszédben elemista éveink végéfelé már szinte soha.

Lassan vetkőzött, mégis fekete klottnadrágban, fehér trikóban volt már, mire az utolsó különorna is bement a terembe.

– Akarsz elájulni? – kérdezte Körмени Fűti. – Akkor gyere.

A fogasnál álltunk, kezét zöld bőrkabátjának zsebébe dugta. Először csak csuklóig húzta ki a nagy mélységből, és rámpillantott, kellően figyelek-e. Aztán továbbra is engem nézve bővült valamit nagyon lassan egyre kijebb. A bőrből papír bukkant elő vonakodva. Hogy fénykép, hamar megállapítottam a kemény papírcsik fényes bevonatából. A csík egyre szélesedett, bár Körмени Fűti a hatás kedvéért meg-megállította, s közben olykor nevetgált. Furcsán nevetett. Megvetéssel. Több kárörvendő megvetéssel, mint amennyit megérdemeltem egyszerű figyelőként, aki csak várja, mi jön onnan elő. Már

sötét és világos foltok széleit láttam. „Mutasd már!” Körмени Fűti nézett engem, nevetgelt. „Nyugi, nyugi.” Hol órá néztem, hol a bontakozó papírcsikra. A tornateremből labda döngött, néha megnyikordult valamelyik tornacipő a linóleumpadlón, már a tanár hangja, sipja is behallatszott. Tűrelmetlenkedtem, de az a gúnyos nevetés, ami jóelőre megvetett engem, egy belőlem csakhamar biztosan előbukkanó gyöngémet, Körмени Fűti mélyhangú, lekicsinylő röhincselése titkot ígért. „Na ne hülyéskedj már! Most mi van? Jó hülyének lenni?” – Közben a hasitékből elővánszorgó csikon egyre növekedve megjelent egy szőkehajú női fej, lehunytt szemek, eltátott szájából előlászó fehér fogsorok. Elragadtatott arc. Mintha álmában repülne. Vagy az örömébe halt volna bele. Bomlott fehérszőke haj. Akkoriban sok nő hidrogenezte a haját ilyenre. Még mielőtt a válla is előcsúszott volna a résből, én tudtam, hogy meztelen lesz. Hosszú nyaka ívben hajlott. „Nana – mondta Körмени Fűti – nana.” Feddőleg mondta, életünk felülvigyázóinak szerepét alakítva, nevetgelt is, a szeme mégis komolyan kutató, a saját véleményét kereste rajtam, mert abban akart eligazodni, és közben, míg hol egymásra, hol a sarkánál két ujjal megcsípett képre néztünk, előcsúszott a nő melle, a mellei, velük egyvonalban egy csuklóból visszahajló kézfej, és, mint-ha a nő önmagára mutatott volna, a kéz sötétkörmű hüvelyk- és mutatóujja az egyik mell bimbóját csípte erősen, ezt követte a kosaras bordáig széttágult mellkas, alatta a has fehér horpadása a köldökkel díszítve, és ekkor hajtottam oldalra a fejem, mert a vízszintes zsebhasitékből felemelkedő alak a hátán feküdt tulajdonképpen, és – Körмени Fűti gyorsított – térdben szétvetette fehér lábát az ágyá összeállt fekete, szögletes idomon, és egy gyilkos kés módjára markolt hengert önnön ágyékába döfött. Végül a fénykép elhagyta a zsebet, a szemem elé fordult teljes terjedelmében. És így mutatta meg minden szándékát, mely csakis a kitérűlt női test középpontjára irányult, a felvételnek is legélesebb részletére, az ágyék szőrzetétől övezett, a szeméremajkaktól koszorúzott műanyag hengerre. Onnan fordult ívbe a nyak, bukantak elő a fogak, szóródott szét a hosszú haj és csukódott a szem révületbe.

– Na? – kérdezte Körмени Fűti. – Na? Apám fiókjában találtam. Van ott még legalább ötezer darab. – Előrántotta a kabátból a mutatóba hozott fényképcsomagot.

A fogasok falának dőlünk az öltözőben, körülöttünk a különtornások ruhadarabjai lógtak, úgy vettük sorra a fényképeket. Páros és tömeges nemi aktusokat láttunk, embereket különböző világrészekről, ázsiai, afrikai, amerikai férfiakat és nőket, régen elmúlt korszakok és életmódok szereplői számtalan testhelyzetben, sokszor érthetetlen célok érdekében. „Szerinted ezek itt mit csinálnak?” „Szerintem ez itt a fekete nő keze.” „Vagy a krapek lába.” „Itt fönt? A lába.” „Nem látod, hogy ki van csavarodva? A fekete nő miatt.” „Dehát ennyire fönt a lába? Mért ennyire fönt?” „Mert teljesen be van gerjedve.”

– Választhatsz közülük – adta a kezembe a képeket Körмени Fűti.

De én emlékeztem a lekicsinylő nevetésre, amivel a fényképek hatását előlegezte, s hogy ne legyen igaza, mindkettőnknek azt hazudtam, hogy nekem ez nem kell.

– Akkor mit csináljunk velük? – Az fel sem merült, hogy semmit, mert ekkorát egyikünk se merészelt hazudni.

Visszaadtam neki a csomagot. – Hokiztál rájuk, Fűtikém. Mi?

Bevallotta, hogy hokizott.

– Akkor hokizz tovább.

– Mostmár nem kell. De mit csináljunk velük?

– El kéne adni őket – mondtam.

– De kinek?

– A gimiseknek. A negyedikeseknek.

– És hogyan?

– Szerintem azokat, ahol csak egy nő van, azokat egy forintért, a partiképeket meg a párosokat kettőért.

Körmendi Füttyi előrántotta a mutatványképet, az önmagábarévíült, szöke nőt.

– Ezt? Egy forintért? Hülye! Nézd meg, mit csinál itt ez a nő! Bármelyik partiképnél jobb. Vak vagy?

Igy szelídítettük magunkhoz hosszadalmas és heves kereskedelmi vitával a képek vad benyomását, csináltunk árucikket abból, amit nem értettünk magunkban, és mikor a tornaterembe futottunk ezután, remekül éreztük magunkat a kiáltozó kosárlabdázókhöz csatlakozva.

Akkor még fiúiskola voltunk, nem ismertem Szukics Magdát. Az átszervezés a következő tanévben történt. Koedukált osztályok indultak. Elsős gimnazisták lettünk, és az iskola udvarán tartott évnyitó ünnepségen alaposan megnéztük magunknak Körmendi Füttyivel a leendő osztálytársnőket. „Na?” „Sehol semmi. Rossz termés.” „És az a szemüveges?” „Az szemüveges, te szerencsétlen.” „Hát igen. Nincs senki.” Ott álltak a lányok fehér blúzban, sötét szoknyában, és az új igazgató évnyitó beszédét hallgatták. Mert új volt az igazgató is, az igazgatóhelyettes is, bizonyos Rajnák. Ő is bemutatkozott a diákoknak. A mikrofonhoz lépett az udvaron, és reményét fejezte ki, hogy jó mulatság, férfimunka lesz, amit együtt fogunk végezni. Őrajta nem fog múlni, állította. Húsos férfi volt ez a Rajnák, vékony bajusz-kát viselt, valami fegyveres testülettől érkezett hozzánk áthelyezéssel. Vele együtt mostmár két igazgatóhelyettesünk lett, mert eddig Ficere volt az egyedüli. Azt rebesgették, rövidesen Ficere is távozni fog, csak idén még nem akarnak mindenkit kirúgni a régi igazgatóval együtt.

Mégis Ficere lett a gimnáziumi osztályfőnökünk. Az ünnepély után új osztálytermünkben gyülekeztünk, Ficere pedig belépett az ajtón fehér köpenyben, szűrös szemüvegével, és az első pillantása nekem szólt. A padom mellett állva bólintottam neki, erre elrántotta a tekintetét. Intett az osztálynak, hogy üljön le, majd néhány szót szolt önmagáról, mint tanárról, akinek „feltett szándéka és tantervileg pontosított kötelessége a földrajz rejtelseibe bevezetni a diszes társaságot”, ezután mint osztályfőnök annyit mondott, hogy „a közös munkára vonatkozó tételes terveit most nem kívánja itt vázolni, arra még lesz időnk, hogy úgy ne mondja: dögivel, ahogyan egyes tanulók szeretik kifejezni magukat mostanában, és most nem is zavar tovább, vágtassunk haza bekötni, preparálni tanszereinket, mivel holnap lesz az első tanítási nap, mint nyilván megállapította már az osztálynak azon töredékes része, amelyik az új órarendet érdemesítette arra, hogy belepillantson, tehát ahányan vagyunk, lépünk a távozás hímes mezejére.”

Feszengve túrtuk Ficere ismeretlen humorát, számunkra gyermeteg szavait. Régi szertárakban, kollégiumokban beszélhettek ebben a modorban az azóta apáinkká öregedett diákok, akik még latint és görögöt magoltak és kezét csókolták a lányoknak. A „léányoknak”, ahogyan Ficere ejtette ezt a

szót. Csendre pedig így intett minket: „ném kászinózunk”. A magas magánhangzókat a lehető legnagyobb szájnnyílással, torzulásig feszülő arcvonásokkal, az orrüregében is megrezegtetve lökdöste felénk, és ezt figyelemébresztő tanári fogásnak szánta. Erőlködve beszélt, gyűrűjével lépten-nyomon kopogott az asztalon, a padokon, a pálcája agyonbökdöste a térképet, cipője nyikorgott, fárasztó nyomatékot kapott mindene, csüggesztő erőbedobással volt tanár. Nem is gúnyoltuk, alig utánoztuk erős jellegzetességeit, csupán kínos volt nekünk. És valami módon mégis létezett, életre kelt, emlékezetes lett ez az ember a barnára mázolt, töredezett cipőjével, lengedező nadrághajtókájával. Csak idő kellett, hogy elfogadjuk.

Szukics Magdát akkor még nem ismertem, az első gimnáziumi tanév első hónapjaiból hiányzott. Valamit hallottam, hogy jön majd egy új lány, aki most beteg, de minket Körmendi Füttyivel akkoriban nem érdekelték a nők.

Az egyik hétfői napon Ficere nem egyedül érkezett becsöngetés után az órájára. A Rajnák nevű igazgatóhelyettes kíséretében lépett be az osztályterembe. „Osztály vigyázz!” – kiáltotta a hetes. A két igazgatóhelyettes megállt az osztállyal szemben, hallgatták a jelentést, Ficere a hetest nézte. Rajnák minket méregetett, mintha meg akarná jegyezni az arcokat. Én tudtam, hogy a vizsgálódó szemű tanárok nyakát kell néznem, különben bajom támad. Engem könnyen kiszúrta magának, aki valamire vadászott, márpedig Rajnák vadászembernek tűnt. Nyakán nem mozdult az ádámcsutka, míg a hetes jelentett.

– Üljetek le – mondta Ficere, a másik igazgatóhelyettes pedig azonnal átvette a szót.

– Amit most mondok, csak a fiúkra vonatkozik. Mindenki tegyen ki mindent a zsebéből a padra. A táskából is. A padban semmi sem maradhat. Vigyázat, ellenőrizzük.

És máris sétára indult a fiúk két padsora között, a fejét forgatta, figyelmét semmi sem kerülte el. Olyannyira, hogy amikor elhaladt mellettem és már a háta mögött összenéztem Körmendi Füttyivel, Rajnák, mint aki érzi ezt, hirtelen sarkonfordult.

– A zsebkendőt is, osztályfőnök úr kérem? – kérdezte Körmendi Füttyi, hogy ez az éberség irányt változtasson.

– Azt is – mondta a tanári asztal mellől Ficere. – Mindent. És egy szót se akarok hallani.

Ficere kedvetlenebbül vett részt a kutatásban. Azt kívánta, hamar és egyszerűen essünk túl rajta, ha már meg kell történnie.

A lányok az ablak melletti harmadik padsorból nézték, hogyan kerülnek a padra kincseink. Hajladozva rakodtunk. Rajnák megérezte valamit Körmendi Füttyi tájékán. Éber járásával elhaladt a fiú mellett, hirtelen viszsza-perdült, és egyenes, lecsapó mozdulattal az iskolaköpeny zsebébe nyúlt. Egy csomag cigarettát emelt ki onnan. Felmutatta Ficerének.

– Osztályfőnök úr! Hogy hívják ezt a fiút?

– Mutatkozz be az igazgatóhelyettes úrnak! – szólt oda Ficere. Ő akkor már a fogasoknál állt, és a kabátjaink zsebében kutatott. Így hátat fordíthatott, csak akkor kellett odafordulnia, ha szóltak hozzá. Még nem ért oda az én kabátomhoz, amiben a pornográf képek voltak. Körmendi Füttyi és én tudtuk, hogy a fényképek miatt folyik a motozás. Kereskedésünk híre túlságosan elterjedt az iskolában.

– Körmendi Gábor vagyok – nézett Rajnák szemébe Körmendi Füttyi.
– Add ide szépen a gyufát is, Körmendi Gábor! – Rajnák magasra tartotta a csomag cigarettát, másik kezével sürgetőleg intett.

Megkapta a gyufát is.

– Ez ugye osztályfőnöki intővel jár? – kérdezte Ficerétől Rajnák.

Ficere bólintott. Kedvetlenül állt, háttal a fogasoknak, és én reménykedni kezdtem, hátha el se jut a kabátomig. De megfordult, lassacskán folytatta a keresést.

Rajnák sebesebben, ügyesebben dolgozott. Tankönyveket, füzeteket pergetett végig, rázott meg, meglepő mozdulatokkal bukott a padok alá szemlézni. Boxert talált az erős Kutasnál.

– Harcias kis osztály – mutatta meg Ficerének, aki ismét odafordult. Éppen az én kabátomba nyúlt volna.

– Mire használod ezt, Kutas? – érdeklődött, mint felelős osztályfőnök.

Míg Kutas elmagyarázta, hogy veszélyes környéken lakik, és az ottani fiúk naponta veszélyeztetik a testi épségét, nem mertem Körmendi Füttyire nézni. Hátral összekulcsolt kézzel a tanszereimet bámultam a padon.

– Jól van, Kutas – hallottam Ficere hangját.

– Egyáltalán nincs jól – javította ki Rajnák a padsorok közül. – Egyáltalán nincs jól.

– Hát persze. Nem szántam dicséretnek – engedett Ficere.

Az egyik hang éles, gyors volt, a másik engedékeny.

Csend lett. A padomat néztem. Kár, hogy lányok előtt fog történni, ami történik majd. Fiúk között más lenne.

Megint Ficere hangja szólt.

– Kié ez a kabát?

Felnéztem, de még nem én következtem. Az én kabátom alatt ott volt Csomoré. Reggel az övére akasztottam, és Ficere azt vette először sorra. Csomor fel is állt, jelentkezett, hogy az övé a kabát.

Ficere képeket húzott ki a zsebéből.

– És ez? Mik ezek a képek?

Rajnák odarohant, megnézte. Közben Csomor elmagyarázta, hogy még nyáron készültek, ő készítette a kutyájukról.

Rajnák visszatért a padsorok közé, ahonnan jobban látott mindent.

Néztem Ficerét, ahogy a kabátom zsebébe nyúl. A keze megakad.

– És ez a kabát? Kié?

– Az enyém – mondtam.

Ficere előhúzta a fényképeket, rájuk nézett, majd a hátával takarva mozdulatát a köpenye zsebébe csúsztatta. Aztán még néhány zsebbe nyúlt.

– Osztályfőnök úr? – Rajnák türelmetlen lett.

– Itt nincs – mondta Ficere.

Rajnák az ajtóhoz sietett, onnan még hátraszólt: „Jó munkát, szervusz-tok”, az osztály felugrott.

Ficere elkezdte a földrajzórát. Kicsengetésig rám sem nézett.

(Folytatjuk)

Érintések

Minél gyorsabb egy közlekedési eszköz, annál kisebb a személyi szabadság? Szánkon a tagadó válasz. Pedig a ma és a holnap egyik legösszetettebb problémáját érinti ez a kérdés, konkrétan és szimbolikusan is: az *útközbeniség* sorvadását, zsugorodását. Mintha a bölcsesség fontos eleme iktatódná ki – a *birtokló lassúság*. Viszont annál több *megérkezést* birtoklunk? Persze, csak épp ezeknek a kapcsolódásával kerül még csábítóbban kétes helyzetbe a *bel-ső* személyes szabadság.

A bilik története! Hogy nem tudunk az ilyen elragadó és mély bepillantásokra serkentő almanach-elmélkedésekkel foglalkozni! (G. Christoph Lichtenberg varázslatos tollára gondoljunk.) A Kelet-indiai Társaság bilije például kivétel nélkül rózsaszínű edények voltak. A XIX. században kedvelték az erősen ovális formát s ez már önmagában is megfontolandó gondolatokat ébreszthet kényelem és esztétikai igény gyakorlatias vagy éppenséggel nem gyakorlatias ötvöződésének divat-rejtelméről. A német császárság *tartalékosait* cifra üvegtartályok illették meg. (Tehát nem edény, hanem tartály: az elmélkedő kutatót ez pszicho-szociológiai fejtegetésre is ösztönözhetné.) A francia Lajosok bilije alján nem egyszer kalligrafikus szócska pillantott fel: *Látlak!* Némi blaszfémiával gondolhatjuk, hogy ez Montaigne újítása is lehetett volna... De mindenképpen gall.

Albertus Magnus írja, hogy „a természet átadja az embernek a tulajdonságait, amennyire csak teheti”. És mi viszonzzuk. Erről ennyit.

Minden héten új csoda-ifjítószer. Ne feledkezzünk meg a régiekről sem. Külön tudós elnevezést kapott – *gerokómia* – az a kúra, mely fiatal lányok lehetének beszívásából áll. Már a római Hermippus (sírfelirata szerint) 111 évet és 5 napot élt a gyermeki lehetetek jóvoltából; és sosem vált meg az 5–14 éves lányok társaságától, akiknek nevelője volt. Továbbá segít a saspor és a szarvasszív *csontjából* (!) készített örlemény. Keressük az egészségesek társaságát, mivel „miképp a betegségben van fertőzés, az egészségben van gyógyhatás”. Id. Plinius jegyzi fel, hogy a gyengék és öregek habozás nélkül ették meg az emberi combcsont velejét és a gyermeki agyat. Hippokrátesz szerint a bor a vér növényi változata. A reneszánsz idején ismeretes volt az *organo-terápia*: állatok vérét, nemesebb szerveit fogyasztva szert tehetünk az állat fiatalságára, erejére, szépségére. A nyúlherét például nyersen kell enni; a szamarherét (főképp a jobboldalit) összezúzva, tejbe keverve; a szárított, porrá tört szarvasherét borbán; a hiénák nemiszervét mézzel. Különlegesen hatásos ifjító szer a *stimentó*, az izzadságnak és olívaolajnak pépes keveréke,

amit a gladiátor kapar le magáról a testgyakorlás után – de csak akkor, ha a bronz *strigilisszal* történt a levakarás. Nem hihetjük, hogy minderre felelőtlenül jöttünk rá. Olyan ősök szavatolják még fel nem derített titkukat, mint az első emberek, akik mandragórák voltak és maguktól nőttek ki a földből. Emlekezzünk csak.

Tegyük biedermeier keretbe ezt a kis képet: Páncélos Sarolta télvíz idején betér egy szegényember kunyhójába, ahol dermesztő a hideg, semmi tüzelő, száncalmában sírni kezd, könnye lecsordogál a lábfejeére, onnét hátra a sarkára, mely ettől kizöldül, kis fa növekedik fel, és annak az ágaival rak tüzet.

Ingrès Delacroixról: zseni, de ne beszéljünk róla.

Példázat estére, haszonnal reggelre: szekérrúdra szállott a mesebeli légy s azt hitte, ő húzza a szekeret.

Ion Codru Drăgușanu útleírásában-naplójában (*Erdélyi peregrinus*) találom ezt az elragadó hasonlatot, a Duomo di Milano-ról: „... tornyok, tornyocskák erdeje koszorúzza, mintha fölfelé fordított jégcsapok nyúlnának az ég felé, mindeniknek a hegyébe egy szent kifaragva.” Rómában az eminens diák otthon ápolgatott áhítatát zavarja meg, mikor szembesül vele, hogy a Forum Romanum, Róma hajdani lelke a tehenek nevét viseli (Campo de Vaccino); s hogy a szónoki emelvények tövében *valóban* kecskék meg borjak legelnek. Hol volt ő még a mi edzettségünkötől!

Úgy vagyok a hazámmal, mint a mostohafiammal. Hinné-e némely népvalló, hogy így nagyobb a felelősség?

Achilles! A görögök még tudtak sírni. Mi fizetünk, megfizetünk inkább a könnyeinkkel.

Szavahihetőbbé vált-e a történelem attól, hogy megsokasodtak a forrásai? – kérdezi Goncsarov. A mi szkepszisünk mást latolgat. Elrugaszkodott példa: komputer, mely minden megesett esemény-darabot rögzít, majd kivetíti valamilyen vászonra a megoldás és értelmezés sűrítmény-emblémáját. Nagyon valószínű, hogy láttán még az is rejtéllyé kuszálódna, amit addig érteni véltünk. A történelem szavahihető *tantrája*? Ilyen veszély nem fenyeget. A források dömpingje viszont figyelmeztethet az állítás-ítélet „önvédelmi” autonómiájára; hogy optimálisan helyes maradjon. A megragadható értelem a tények összességén *innen* van; s ennek van mennyiségi határa. Még az is meg lehet, hogy *egyetlenegy forrásban* rejlik az, ami a szavahihetőség záloga. Csak tudni kellene, melyik az.

*

(Egyszerű szavak egy téészen)

„... Biztos vagyok benne, hogy minden városban vannak ilyen maffiaszerű szövevények, érdekszövetség, protekció. Hogyan is lenne másképp. Csak az megy előre, aki tartozik valahová.” (Vezetőségi tag)

„... Nézze, nekem ez volt az életem, a fiatalságom. Most már nem hagyhatom abba. Ha nem csinálnám, magamat köpném szembe. Azt, aki voltam. Amiért elindultam egy úton. Nem én lennék, ha nem csinálnám. (Párttitkár)

..... A miénk, az cselekvő provincializmus.” (Valaki.)

Sebtiben elkapott szótár, ugyanott:

villanytelep (szív) – fájinger (jó, szép) – csinya (csinos) – trágyász (mezőgazdasági mérnök) – dögész (állatorvos) – copákos (hentes) – kéményseprő (nőgyógyász) – tevezésiós (tévés) – fogyasztja a sót (sír) – köszörükőre ül (megjárja, ráfizet) – fölment a toronyba (előléptették) – fűpréselő (kurva) – holdjárta (kopasz) – toll (haj)

(Amerikai cetlik)

New York, Central Park-Zoo. Orangután befelé hajlított „kézujjaira” támaszkodik féloldalasan, másik „kezevel” almát emel, harap, közben eltartja kissé a begörbitett kisujját, és könnyed érintéssel megdörzsöli vele az orrát. Akkurát ugyanúgy, ahogy a harmincas években Gizi néni a tánc és illemtanórán szemléltette a kisujj szerepét, ha teáscsészét emelünk a szánkhoz vagy futó viszketést akarunk távoztatni az orrunkról, arcunkról. – Utcákon kerékpárosok, görkorcsolyázók, kocogók, távgyaloglók, autók bekésen együtt, egymás járataiba indázva. Autók nem gyorsabban, mint a görkorcsolyázók. – Mentőautókon színes villogó lámpák garmadája; különböző hangfekvésben túlkökö, szirénák: mint egy földízített, farsangi mozgó-látványosság. Az ügyeletes orvos fehér köpenyén katonai öv, rajta pisztolytáska, hátul olló, kés, zseblámpa, a nyakában szívhallgató. – A Kresz nagyvonalú, gyakorlatias, döntő a közlekedés egyenletes bonyolítása, sokat bíz rá az egyéni találékonyságra. Viszont a kipufogógáz ellenőrzése annál gyakoribb, magas pénzbüntetés, ha az előírásnak nem felel meg s az autót helyszínről elszállítják. (A fontossági sorrend!) – Mennyi elfajzott, túltényésztett kutya! – Testi hiba, „unesztétikus” külső (abnormis kövérség stb.) a lehető legnagyobb természetességgel vállalható öltözetben, mozgásban, viselkedésben – nincs utána-forgolódás, megjegyzés, bántó-zavaró pillantás. Hobbik, személyi excentrikusságok tisztelete. Demokrácia-modell, behaviorista vetületben. – *Jóindulat ipara* (Gouldwill Industry): használt tárgyakat javítanak, eladják, szegényeket segítenek. Ha gazdagabb ország leszünk, nekünk is eszünkbe juthat majd...? – Los Angeles a hegyekből: szikrázó-azúros gomolytakaró alól kiszökkenő felhőkarcolócsúcsok, hibátlanul kék égboltozat alatt. A szmog lírája. – Repülőtereken, másutt, halk és tonizáló zene. Szuggerálja a halk beszélgetést, viselkedést. – Chicago: megfontoltan autó halad az utcán, éktelen macskanyávogást, kutyaugatást, nevetést stb. játszik magnóról a járókelőknek. Hangszórója két mű-

anyag-agyféltke. – Az építkezéseket lehetőleg utcaképhez illő fallal, takarással különítik el. Rajtuk ablakok, ahonnét az építkezést figyelemmel kísérheti bárki járókelő. Így együtt a rend, tisztaság, a nyilvánosság demokratizmusa. – New York az üzleteivel nemcsak az újnak, Európa elsüllyedt tárgyi világának is nagy bazarja. Sehol ennyi újra-gyártott, nagyanyáink, dédapáink idejéből való eszköz, tárgy. – Magán idő, üzleti idő. Óradíjra, bérre minden átszámítható, s át is számíthat. A magántulajdon idővetülete. Hiányzik a csúszó-sodródó idő, amely sem a közbe, sem az egyéné igazán. – Gyors alkalmazkodás. Egy-egy új típusú, rendeltetésű és vonzatú épület (komplexum) pillanatok alatt kialakítja és megváltoztatja a környék szolgáltatásait; pozitív és negatív értelemben. – San Diego; Vietnambot járt fiatalember. Helikopter-felderítő beosztást kér. „Fönről látom, mi van, így tudom a többieket értesíteni.” Képet mutat; Hanoi, katolikus templom. A vietnami katona, akit eltemetett, a templomlépcsőn ül, gyerekével a karján. „Ugyanott együtt is ülhetnénk most, együtt imádkozva. Tudtam, hogy az életem meg fog változni.”

(Hajdan faluszép, ma töpörödött anyó meséli Felsőiregen, a tornácon, vasárnap délután) – „A fáraó elengedte a népet, de aztán megint elérte a sereg. Aztán negyven esztendeig nem tudtak hazamenni, hallod-e? Aztán mannával éltek, hallod-e? Bizony, még Mária se font negyven napig. Meggyúlt a melle, meleg korpát kellett tenni rá. Hajsze, láttam én is egyszer, hogy nagyon kerülük a templomot meg énekelnek: Mária, Mária, te vagy az a szép rózsá! Hiszed-e, nem-e, két hétig feküdtem utána. Ó jaj, paptól jöve volt az ügy, hogy olyat is kellett mondanom, amit nem tartottam bűnnek... Ifjúság, az bolond. De azért egyszer még vénen is felöltöztem mennyasszonynak, a rozmarinkoszorút is föltettem a fejemre... De nem néztem meg magamat a tükörben. Megálltam.”

Ugyancsak ő: „A darát a lisztből úgy ki nem szitálták soha, ahogy mi a farunkat riszáltuk!”

Már Horváth István panaszkodik a *Mindennap*-ban, hogy „bajos recenseálni a Magyar Író könyvét. És, ha tsak mindenben nem magasztaltatik, boszonkodva boszonkodik. A' legkisebb intés, vagy dorgálás, feddés tüstén szörnyű bántás.” Tudósít arról is, hogy „Révai, ha csak teheti, elégeti művét.” Jó magyar vagy-vagy.

Ahogy a tizes évek ellenzéki sajtója ironizált: „A Nemzeti Színház elé állított huszárezred bizonyára a műsor nivójára vigyáz.” O, tempora.

VII. Gergely Diktátumának főbb pontjai: a Római Egyházat egyedül az Úr alapította; csak a római püspök nevezhető joggal általánosnak; csak neki van joga új törvényeket hozni, közösségeket alapítani, minden zsinati határozat nélkül püspököket elmozdítani; egyedül az ő joga a császári jelvények viselése; csak ő nyújthatja a lábát csókra a fejedelmeknek; egyedül őt illeti

meg a pápai név; akarata nélkül egyetlen zsinat sem nevezhető általánosnak; joga van császárokat letenni a trónjukról; igényei sérthetetlenek; őt senki nem ítélteti; minden fontosabb ügyet a Szentszék elé kell tární; a Római Egyház még sosem tévedett s az egész örökkévalóságon át tévedhetetlen marad, mint ezt a Szentírás igazolja; senki sem tartható katolikusnak, aki a Római Egyházzal nem ért egyet; a pápának joga van az alattvalókat feloldani méltatlan előljáróiknak tett esküjük alól. – Mindez olvasható úgy is, mint az örök „revizionizmusokat” előkészítő és kiváltó örök „katekizmus”.

Egyházi meggondolás volt, hogy ha a kánon csendes imádkozását a hívek sokszor hallanák, megszokottá válna, tiszteletlenül ismételtetnék. – VII. századi példa: pásztorok a mezőn kenyerük fölött énekelték az átváltozás szavait, s villám sújtotta őket. (Az átváltozás latin szavai – hoc est corpus meum – nálunk népi etimologizálásban: hókuszpókusz.) – A VII. századi szokás a legutolsó időkig élő volt nálunk is. Simkó Tamás, juhász: „Én mindig csak *kint* voltam misén.” Szép Barnus, juhász: „Körülálltuk a nagy kenyeret a pusztában, kántáltunk fölötte, és mi ezt misének tartottuk.”

(Valóság, látszat, fikció, illúzió)

Minden folyamat, mely *már* belátható (vagyis teljes lefutásában látszik áttekinthetőnek) – számunkra csak fikció, látszat, illúzió lehet. Egy ilyen áttekintés ugyanis egy-egy részlet *megállítása* is. Teljes folyamatot valójában nem tudunk átélni, csak tér, idő, történés stb. „kvantumokat”, egymást követő holtpontjaikban. És azok önigazoltsága szükségképpen teremt hiányközérzetet; s megteremti a feltételeességhez való gyakorlati alkalmazkodást is, az abban való berendezkedés szükségét. Mégis, annak a mindig újra felbukkanó közérzetnek, filozófiai gondolatnak a gyökere – ti. hogy a valóság számunkra (végelemzésben) fikció, látszat, illúzió, illetve, csak ilyen formában demonstrálódhat – ide nyúlik le. Amennyiben valóságos lefutást, folyton „történő” összefüggés-rendszert értünk.

Van azonban olyan valóság-közérzet, melyet nem kísér illúzió-közérzet. De ez csak kiemelt ténnyel, mindent átfogó tárggyal szemben és kapcsolatban lehetséges. A meditáció és kontempláció *így* figyel és találkozik a valósággal; ezért részese a *kinyilatkoztatásszerű* közérzetnek: a kiemelt tényben, mindent átfogó tárgyban az *egész* revelálódik. A *megállitás* itt nem kiszakított részletet érint; maga a lefutás, a folyamat válik analóggá a *megállítással*. (Bruno gondolatvíziója: a fokozhatatlan mozgás és mozdulatlanság egybeesik.)

A valóság praktikus megélése számunkra azon az áron valósulhat meg, hogy közvetlenül az érzékeinknek vagy a legfejlettebb műszerek adataiból kiolvasható következtetéseknek elhiszszük: a valóság olyan, amilyennek látszik, igazolódik. Csupán ez a mi közmegegyezésünk. A valóság sem látszani, sem igazolódni nem tud, csupán mindkettőt meghaladó értelemben *lenni*. A mi közmegegyezésünk praktikus álláspont a dolgok állását és lefutását illetően; a statisztikailag megalapozott konvenció szintjén. Erre építünk házat, tervet, elgondolást, magyarázatot.

A művészet kísérletet tehet, hogy ezt a konvenciót kritikussá tegye, – lévén éppen az a feladata (termékenyítő kockázata), hogy ne az illúzióba,

fikcióba, látszatba rendezkedjen be megtévesztő és pragmatikus sikerrel, hanem megütköztessen a semilyen pragmatikussal nem kecsegtető *valósággal*. Vagyis közelítsen egy olyan *objektív*hez, ami a látszatot, fikciót, illúziót leleplezi – anélkül, hogy kiiktatni vagy gyakorlatiasan helyettesíteni tudná.

A lehetőségeinkben adott „szizofrénia” tehát többszörös. Ti. a fikció, illúzió, látszat lelepleződése – ugyanakkor – csak ismét *megállít*ásban valósulhat meg, mely – másfelől – az át nem élhető teljes lefutást szintén látszattá, fikcióvá, illúzióvá teszi. Csak ez már a művészet „hangszerelésében” az. S ez a dallam már közelebbi rokonságban van a *valósággal*.

(Religió, marxizmus)

Ha valóban az ember teremti meg a maga metafizikai függőségét – mire véljem? Mi teremti meg ezt a tendenciáját, mi hajlamosítja erre újabb és újabb álarcban, megingathatatlanul?

A vallások rendelkezhetnek már kiértékelhető gyakorlattal – és a figyelmeztető kudarcok folytán bizonyossággal is – hogy nem „intézményes megvalósulásukban” van az igazi történelmi szerepük, hanem a lét higiéniájában. (Ma elsősorban a keresztény Egyház dilemmája lehet ez.)

A marxizmus elméleti racionalizmusa – párhuzamos igényként – nem nélkülözi a saját racionalizmusához képest idealisztikus cél-jelleget, és az ilyen értelmű szükségszerűségének jóslását. (Az „égi forradalom” megtagadásából mintegy kompenzatórikusan csap át a „földi forradalmiság” idealisztikusba hajló *váramlásába*.) A marxizmus megélt történelmi ideje kevés, de félszázadba sűrítve is teremtett már számos olyan analógiát, „fokozatot”, mint a kereszténység sok évszázad alatt.

„Isteni” – marxi szóhasználat: „közvetített végpontok önálló előfeltevéle”.

Vajon *ennek* – illetve *ezeknek* – szüntelen számba és figyelembevételre: nem ez teszi lehetővé, hogy a „közvetítés” eredménye minél kevésbé antropomorfizált *szubjektummá* is váljon; azaz, egyre inkább az egyéni szubjektumok „cseréinek” egyetemességévé? Vajon nem az ontológiaival való szüntelen szembenézés, az ontológiai megfogalmazásának és körbejárásának állandó kísérlete a feltétel, hogy a személyes és kollektív létezésünk racionálisan lezárhatatlan disputája ne negatív-korlátozó, hanem pozitív-előrehúzó erő legyen?

Am hogy *mi* felé húz, az nem lehet előlegezett döntés.

*

(In memoriam Huszárík Zoltán. Jegyzetek, körvonalak egy lehetséges filmtematikához.)

Címe ez lenne: *Az utas*. Nem sztorit, lekerekített történetet szeretnénk filmre venni, hanem Közép-Európa, szűkebben Magyarország mindennapos életéneiből összeálló, sűrített film-epikát. A realitás kimetszett tényeit összefüggésbe hozni egy nép, egy táj kollektív létezésének a panorámájával. Mindezt nem a megszokott tér-idő kronológia figyelembevételével, hanem az összefüggések olyan logikáját követve, ami a valóság elemeit úgy általánosítja, hogy túllép a sztorik irodalmiasságán. Vagyis, ahogy többnyire élünk, átélünk. Ahogy a valóság pillanatról-pillanatra millió elemet rendez el bennünk; akár a kaleidoszkóp, mely minden mozdulatra az adott X számú ele-

met folyton új képpé állítja össze. Azt hisszük, egy ilyen megközelítéssel – noha különböző egyéni sorsok mozaikjaiból építkezünk – mégsem kötjük mondanivalónkat egy vagy több sors és történes kizárólagosságához. Helyette a kronológia szokásos logikájának megbontásával *realisan* (nem szür-reálisan, nem abszurdul, nem szimbolikusan és allegórikusan) általánosítunk.

Huszárik filmjeiben minden ilyen törekvésnek előtörténete van; saját újabb próza-törekvéseim is ebben az irányban keresnek új játékeret.

Az *Elégia* összefüggés-rendszere nem idegen a fentiektől. A Szindbád építkezése sem. Noha mindkettő másképp, mégis mindkettő hajlik arra, hogy úgy állítsa meg a művön belüli időt, hogy egy *mindenkori idődimenzióban* is érvényes lehessen. Az állandó jelenidőben keresni meg azt a kollektív érvényességet, amiben tegnap és ma közelebb kerülnek egymáshoz; s már előlegezik egy lehetséges jövő jelenidejét. Úgy általánosítani tehát, hogy maga a *valóság* általánosodjék, a maga *egészeiben* – s ne egy adott sztori, konstrukció akarja elhitetni, hogy mi volt, van, lesz, hogy mi a valóság.

Az *Elégia* az állatok, tárgyak, tájak elemeinek egyenrangú mellérendelésével egy aktuálisra mindig lefordítható térképet – közérzet-térképet – tudott szuggerálni. A maga módján a *Szindbád* is ezt teszi, a nosztalgikus megszál-lottság és közérzet síkján. Úgy érzem, a vázolt szemlélet és megidézési mód „új” filmnyelv is lehetne. (Semmi sem új.) S az irodalmiasságnak – mert hiszen ezúttal is szerkesztett műről lenne szó, s nem mozaikok dokumentum-jellegű összevágásáról –, az elkerülhetetlen „irodalmiasságnak” is hitelesebb formájára nyílna kilátás.

Tovább árnyalva: az *embert* adni – az emberit magát. S feltesszük, hogy ehhez nem az egyént (az egyéni sztorit stb.) kellene ezúttal általánosítani, hanem megkeresni az egyéni kis-mozaikok összefüggés-rendszerét egy olyan jelenidőben, ami az *emberit* egy nem múló *lehetőségben* ábrázolja – egy mindig továbblépő összességben.

Az Elégiában frappánsan éreztem a létezés nem-múló, nem pillanatnyi érvényességű emberi-tárgyi-állati szomorúságát. A Szindbádban a nosztalgia és érzelmek (bizonyos területekre exponált) halhatatlanságát. S éppen azért, mert a múlt mindkettőben jelenidejű lett. Mert mindannyiunk közös sorsára tudott utalni az egyes sors- és történes-mozzanatok hierarchia nélküli *megbecsülésével*; s ha kell, illogikus összefüggésbe-hozásukkal.

Amire tematikusan – pillanatnyilag – gondolni tudok (1972):

1. A *Pontos történetek, útközben* c. regényem; egy bizonyos hazai-közép-európai „mélyvilág” mindennapos életényeinek kis gyűjteménye.

2. Készülő regényem téma-anyaga; egy történelembe széthulló „középpolgári” család tagjainak bolyongása, s az ehhez kapcsolódó emlék és élet-tény anyag – a századelőtől máig.

Mindkét téma jellemzője: *egyetlen alak* szűri meg s láttatja mindazt, ami a film. S aki egyben a kamera pártatlansága is. Úgy *láttat*, hogy kissé mindig háttérben marad. Nem ő motiválódik elsősorban, hanem rajta keresztül, jelenléte révén a világ (s a „mozaikok” sora). Ő hívja elő a valóságot, és benne saját magát is, persze; de nem egy *kiemelt* sztori-vonulat *kiemelt* fő-hőseként.

Ami az első témát illeti (*Pontos történetek*), az asszonyalak, az *utas*, mintegy másképp felfogott változata is lehetne Szindbádnak. Vagy ha jobban tetszik: ellen-Szindbád, az ellentétesség olyan nyíltságával, ami már rokonítja is őket. Egy *nem önmagába* rögzített alkat (mint amilyen példasz-

rűen Szindbád) bolyong itt – vagyis: a figyelő részvét és részvétel, a magát kioltó és másokat megmutatkozni hagyó „női-ellen-Szindbád” ez az utas. A megfigyelés, az ösztönös „katalizátorság” elhivatottja. A dolgok, sorsok, történetések utazgató *hidja* – dolgoktól dolgokig, embertől emberig.

A másik témát is felfoghatjuk úgy, mint egy *utas* bolyongását és történetét, akihez kapcsolódik ugyan az adott család, az adott történelem mozaikvilága; csupán itt sem az ő sorsa a fontos, a szokásos értelemben. Azért *utas* a filmben, hogy rajta keresztül fedhesse fel magát egy széthulló, közép-európai család mitológiája. Férfi-ellen-Szindbád, tehát.

Mindez azt is jelenti, hogy mindkét *utas* bizonyos értelemben *perszónifikált, átélő kamera* is. Úgy tűnhet, hogy azzal megsemmisítjük az egyént, a személyességet, a kivételességet, a hőst, akinek – hogy élményként bekebelezhessük – akár nézőként, olvasóként, akár mindennaposan bajlódó emberként szívesen rendeljük alá magunkat. De ez csak látszat. Csupán más valóságra, más közérzet tudatosítására is törekszik a fent vázolt „grammatika” és „nyelv”. A személyesség olyan öntudatos szerénységére, ami korszerűbbé teszi egyéni méltóságunk alapjait és távlatait. S mintegy ábrázolással, formanyelvvel is igyekszik utalni arra, hogy létezésünk „testvériessége” éppen abban a felismerésben van/lehet, hogy semmik vagyunk a *többiek* nélkül.

*

(*Mondja...*)

Egy gyermek mondja: „Hát nem érti, a gyerekeken kell valahogy segíteni!”

Özvegy mondja a másik özvegyről: „Érdekes, nem az Istent szidja, az életet. De azóta nem megy templomba.”

Fiatalasszony mondja, figyelemelterelő közvetlenséggel: „Jaj, nincs rajtam kosztűmkabát, nem vetem le a felöltömet.” (Alatta komplett gyászruha.)

Öreg paraszt mondja, a kispadról: „Egy falu mindig nézi valakiről, hogy jó köszönő-e.”

Szikár, sasarcú parasztasszony mondja emlékezően, messze pillantva a tornácra: „Hát a hegyen volt egy emlékmű... milyen emlékmű? Hát... egy madár.”

Jójóka mondja az álmait: hogy „sok fa, sok gyógynövény, sok szelíd állat volt a szigeten, de ember egy se, aztán egy mégis előkerült valahogy, csapdát állított az állatoknak és a fejüket titokzatosan fölhasználta – mondja, hogy egy kicsi utcába, ahol sok előkert volt, beszállt alacsonyan egy helikopter, be a bokorba, onnét észrevették anyut, mire leszálltak egészen, nálam meg volt egy fazék Biopon, de nem kellett nekik, téglát törtek és azt súgták a fülünkbe, hogyha azt leejtik, valamennyien fölrobbanunk – mondja, hogy a pingvineknek külön házuk volt, óriási nagy, benne hideg klíma, ami éppen jó nekik és gombnyomásra oda lehetett hozni a tengert. Ha még

egyszer megnyomtuk a gombot, megint újra feltűnt a szárazföld. Az orosz-lánoknak is külön házuk volt, minden állat szabadon kószált és így szaporodtak. A macskáké modern ház volt, ajtók is voltak benne, de csak ők tudták kinyitni meg én, más nem. Gombnyomásra kaptak asztalt, rajta csöcsös üvegekkel, a tej a szájukba csordult. Ha öreg leszek, majd nekem is odarepül gombnyomásra a tányér. De ami még fontosabb, kaptunk egy oltást. Ha ez meglesz, többé nem öregsünk, sose halunk meg. Én 66 évesen kapom majd, az éppen jó. Persze, az is lehet, hogy már 28-nál megállok, Zsuzsi meg 38 évesen... De nem, az sok volna, ő is már 30 éves korában. Persze, az állatok meg gyerekek azért növekednének. Akkor adjuk majd nekik az oltást, amikor akarják. Egyébként hagyjuk őket nőni."

Öreg sírásó mondja: „Egy csontváz, egy koporsó, a halál kakájával."

Beteg gyermek mondja: „Édesanyám, most már teljesen tropa vagyok, most már nem itt meg ott fáj, most már az egész gyerek fáj."

Gyászoló anya mondja: „Éppen szombat volt, zárás előtt, el akartak küldeni bennünket. Végre odakerültünk a kiszemelt kislányhoz. Gépiesen vett át mindent, kérte az okmánybélyeget, nem volt, a férjem akkor elment a trafikba, én meg ott maradtam. A kislány kinyitotta István személyijét, letette, rámnézett. Kérdezte, hogy az én fiam-e. Bólintottam. Erre azonnal sírva fakadt, hogy szörnyű... ilyen szép fiút elveszíteni! És érdeklődött, milyet akarunk? Mondtam, hogy mindent, amit csak tudnak, és mindenből a legszebbet. Akkor egy könyvet vett elő, lapozott benne, mutogatta. Elértünk az ezüst koporsóig. Kértem, ne lapozzon tovább. Érckoporsó, ezüst bevonattal, ez megnyugtató. Csak az is eszembe jutott mindjárt, hogy ez hideg – vajon raknak-e bele vastag derékaljat, kispárnát? A kislány fehér selyem brokátot ajánlott szemfedőnek, azt mondta, az a legszebb, s akkor a derékaljat is ugyanolyan fehér brokáttal húzzák be, meg a kispárnát is. Persze, ez pluszban lesz már, de akkor is megéri. Aztán a papnál volt még egy kis beszélgetés. Kérdezte, mikor volt István első áldozó. Mondtam, hogy nem volt. És hogy most miért fordulok hozzá? Mondtam, hogy pénzért szeretném én, nem ingyen, sőt, elsőosztályút rendelnék, csak adjanak, amit lehet, megfizetem. Azt válaszolta, az Anyaszentegyháznál nincsen elsőosztály. Jó, akkor legyen osztály nélküli temetés, válaszoltam, csak ne hiányozzon belőle semmi, amit az Anyaszentegyház adni tud. Ezután figyelmeztetett rá, hogy a dalárdájuk hiányos, sok a torokfájós. Megnyugtattam, hogy nem baj, hiszen úgys jön a fújós zenekar. Azt mondta, az nem tőlük függ. Végülis megegyeztünk, és tényleg volt minden, nemcsak örökláng, harangszó. Temetés után aztán mindjárt vettünk egy dupla sírhelyet, Istvántól négy méterre. Megbeszéltük a férjemmel, hogy én kerülök majd a jobboldalra, annyiival is közelebb leszek Istvánhoz. A férjem beleegyezett. Később tudtuk meg a Vállalatnál, hogy István sírja mélyített, arra még rá lehet temetni egyet. Azonnal azt gondoltam, hogy én megyek át hozzá, de már éjszaka elbizonytalanodtam... én mégsem akarom nyomni Istvánt! Az István az... eszembe jutott a... És akkor ajánlotta a vállalati nő, hogy exhumáltassuk, tegyük át a dupla sírba, hiszen érckoporsó, nem kell bántani őt, egyből át lehet rakni. És ott mellette lehetek. Végül mégse nyúltunk hozzá. Én nem akartam. Az az ő helye, úgyse

birnám onnan elmozdítani. Meghát, meg is szenvedtünk azért a helyért, a legszebb sírhely volt a temetőben. Hatalmas orgonabokor állt ott, azt előbb ki kellett pucoltatni. Az a gödör lett a sír. Most majd én ültetek oda fehér orgonát, dupla fehérét... piros futórózsát... A fekete keret már meg is van hozzá, a rózsza majd arra fut föl. Az egészet úgy helyezzük el, hogy a szobrot is körülvegye később... Egy gyönyörű siratóanya, így, így fogja a fejét... És a rózsák mind odahullnak rá. A keretet István nagyszánkójából csinálta a férjem, mert ő is vigyáz rá, hogy ami megmaradt tőle, azt mind az ő emlékére használjuk fel. Így élünk. Én a virágokat ápolom, a férjem a sír környékét. Ha véletlenül leejtek egy szál gyufát, azt is fölszedem. István is fölszedett minden pihét, piszkot a szönyegről.

*

Film c. regényemet féltettem a címétől. Úgy gondoltam, félrevezeti az olvasót, s majd olyasmit vár a regénytől, amire az csak megtévesztően utal.

Szabad asszociációs cím-ötletek, forgácsok gyártására beszéltem rá magamat. Mi jut eszembe tíz perc alatt? Akkoriban ez: Rács – Egy séta törmelékei – Búcsú a kertkapunál – Időrend – Jézus, Jézus, nem tetszik, amit látok – Számbavétel – Séta, évgyűrűkkel – Háttal – Verseny – Mutatvány – Helyszínelés – Hány méter kell a pontos célzáshoz – A boldogság esélyei – Amikor akarva van – A hazatérés feltételei – Patt – Ezekben az utcákban ment le a nap – Oldalfény – Beállítás – Befejezés – Látószög – Lassított felvétel – Mozgó állókép – Rendezés és végrehajtás – Érintkezés – A nagy tükör – Földérintő – Búcsú a tényektől – Mellékes észrevételek – Mutakozás – Helyszíni térképezés – Adataink szerint – Légvonalban – Háttér – Úgy itt a földön is – És úgy lett – Névtelenek sétája – A megfigyelő – Az idő nyolc óra körül lehet – Terepismertetés – Aggroncs – Szűrőfényben – Esti kihallgatás – Utcányi ég – Menetelés – Súrlódás – Hajsza – Rövidvágta – Képzelt megfigyelések – Felidézés – Áthidalás – Helybenjárás – Múltra múlt – Elvonulás – És soha nem fejeződik be a vége – Kiemelések – Idézés – Séta, néma szereplőkkel – Egy délután bemérése – Életrajzi tévedések – Fölfelé – Hogy van tehát? – Hagyjuk – Legördül – Járkálás – Állomások – Tanügetés – Mindennapos... – Forgalom – Hazatérés – Földrajzi szigetek – Hazajáró – Átminősülés – Irány – A dolgok elbeszélése – A tények utcája – Mozgó tények – Napforduló – Itt vonultak ők – Méterről-méterre – Élő halottak – Egy régi kép – Nyárvég – Órarend – Aztán minden újra – Perújrafelvétel – Érintésközelben – Egy hazatérés körülményei – Egy hazatérés nehézségei – Zuhanás.

Utólag majd mindegyik ötlet és forgács erőltetett racionalizálásnak hat. Hiába volt a spontán asszociálás, azt is a *megmagyarázás* felé húzta... de micsoda? Mégsem kell rázni a fát? Csak várni, hogy ölbe pottyanjon, ami akar? Sokszor igen, bizonyosan. S maradt a legelső, ami lepotyogott: *Film*.

Meesters által végzett kísérletben a halak úgy teljesítették a különböző feladatokat s alkalmazkodtak a feltételekhez, *mint egy kétéves gyermek*. – Ha igen, csak a gyermek emlékezetéről lehet szó.

Grzimek jegyzi fel, hogy egy csimpánz a kilincs kinyitásához széket vett segítségül. Az ajtót zárva találta, több széket vitt oda. *Jó hiba!* A helyes belátás (*szék*) vitte tévútra. Páratlanul emberi.

Ha festett-színes öreg bútorokat látunk, gondoljunk rá, hogy jól tapadó cukros-savós kancatejben feloldott festékekkel festették rá a virágokat; *tulipánózták*. S hagyjuk, hogy ez is beitatódjon a szemlélődésünkbe is. Másképp fogjuk nézni. A „létrejövés” parlagi eposziája el fog bűvölni bennünket. Kipróbáltuk.

Az utolsó élő toronyőr mesélte, hogy minden negyedórán kürtölt a toronyból. Gyermeckorában hetenként *zenélni* is kellett ugyanonnét; még régebben éjfélkor is mindig, iszonyú sirdalokat, dobszó kíséretében.

(*Film és könyv*)

Közhely, mégis újra és újra melegen kellene tartani – legalább emlékeztetőül, higiéniaból: igen, még mindig több rossz filmet nézünk meg s vagyunk képesek elviselni, mint könyvet. A *képnek* bocsátjuk meg azt, ami valójában megbocsáthatatlan. Mert olyan *rettenetesen* élethű, mégha rettenetesen elrontott is. Erre a családságra semmi nem képes, csak a film. A helyzetet még bonyolultabbá teszi, hogy a film nemcsak egy testi rezdülést, centinyi tárgyi részletet tud tetszés szerint felnagyítani, hangsúlyossá tenni (s mindezt *barbáru* *direkt* élethűséggel) – hanem ugyanígy az ízlés, elvek, célok, mondanó stb. hamisságait is fokozottabban kirívóvá teszi. Ami jó. Csakhogy épp a képi mivoltával mindjárt csökkent is a hatást, észrevétlenül semleges kíváncsiságba, ámulatba, hökkenetbe szivároztatja el a kritikát, mérlegelést, tanulságot, el- vagy megítélést. („Milyen furcsa a szája... Fantasztikus egy szeme van!... És ahogy lovagol!... És micsoda mellek!... stb. Aztán a táj, a környezet, a tárgyak, a világ rekvizitumai: örökös, valóságosan, érdekfeszítően és elitélhetetlenül...) Csak éppen mire és milyen értékszinten használdok fel mindez. Próbáljon egy dilettáns tájat leírni, embert élénk állítani! Azonnal megbukik. Egy dilettáns filmcsináló nem. Még ravaszabbá teszi a dolgot, hogy míg dühhel-bosszankodással „végig-szórakozzuk” a rossz filmeket – közben óvott igényességünket sem tagadjuk meg, csupán „fektetjük”.

A film aktuálisan ható felelőssége mérhetetlenül nagyobb, mint az irodalomé. Ez McLuhan nélkül is belátható. Gondunk lehetne, hogy a tartósabb felelősség mégis az irodalom rangja, keserve maradjon. Nem a film ellenében, korántsem. A nagyobb múltú felelősség jogán.

Elképzelhető, hogy a jászolban – végezetül – mégis *könyv* fekszik?

Ügyeletes botrány, bűn, felháborodás stb. – mint a manipuláló stratégia tömegirányító eszköze. Be nem kalkulált torz eredmény, hogy a kampány jelleg közönyt vált ki, sőt, kificamodott rokonszenvet. A nem-ügyeletes változatok megítélését viszont (kompenzálásul?) aránytalanul elsúlyosítja, hiszterizálja, de mindenképpen hibás probléma mérlegelésbe sodor bele. Circulus vitiosus, mind kis-közösségi, mind osztársadalmi szinten: mindenütt, ahol információkkal, dokumentálással, hangsúlyozással befolyásolni lehet. Vagyis bárhol. Tisztes vívmányainkból így lesz csőd: demokráciából, hiteles információk pluralista ütköztetéséből, erkölcsi érzékenységünk „kisiklások” iránti felcsigázásából. Talán a botrányok „demokráciájából” kellene itt is kiindulni, nem tévesztve szem elől a minőségi és hatásbeli különbségeket. Továbbá azt, hogy a fogalmak folyamatos tisztázása nélkül kockázatos bármit állítani. A nyelv: politika; a helyes praxis: tisztázott nyelv.

Már sarjú örömet

*Üdvözlégy, te derűs elsőfű szerelem!
Rétszaladó szellők borzongó ízei!
Melles-fürtös akác messzire hallatszó
lány-kacagása!*

*Vessz féket, te vadóc kancacsikók tánca,
szikrázzál, te Napot átlobogó sörény,
lűkless csak, rohanás, fürkész évadaink
lábdobogása!*

*Hempergess, buja gyep, forrás habja – itass!
Üss sziven újból, te könnyű vizek tükrén
elremegő egek visszakacsintgató
mélyszemű kékje!*

*Suttyófüttű minarét, szökkenj karcsún idős
városom ajkáról föl, föl, a Nap felé!
Dómtorony! Úgy sikkants válaszdón rá, mint
egy amazon-hölgy!*

*– Már sarjú örömet, csöpp, fiatal hajtást,
füstös boltozatot kékre kitágító
hársak friss tüdejét, már hósín gödölyét
ünnepelek csak!*

A Nap és árnyéka

Emlékeim Várkonyi Nándorról

Tizenegy évvel ezelőtt temettük el Várkonyi Nándort; ha élne, most volna kilencven esztendő. Ami ennek a rendkívüli embernek a hagyatékából jelenleg hozzáférhető, a lezártág és a véglegesség benyomását kelti; irodalomszervező, a szellemi erőket organizáló roppant munkája: az a bázis, amelyet jóformán egymaga épített, minden megpróbáltatás ellenére máig szilárdan áll.

Megjelent munkáit – a *Sziriat oszlopai* kivételével – úgyszólván mind megbízásból, felkérésből, valamilyen gyakorlati szükségletből írta, sietősen, számtalan egyéb tennivalójából lopva el az órákat, sőt a perceket, lelkiismeretesen, de csak igen ritkán szívvel-lélekkel; életműve részeinek vallotta valamennyit, de hol rezignációval, hol meg bosszúsággal töltötte el az a tudat, hogy ezekkel csupán elodázza igazán lényeges mondanivalójának a megfogalmazását. Nem mintha megvetette volna az aktualitásokat, ellenkezőleg, majdnem védtelen volt a pillanatnyi szükségesség követeléseivel szemben, ám a háttérben vagy előtte mindig ott magaslott az igazi, az egyedüli cél: az emberi műveltség eredetének, az ember mivoltának, származásának és történelmi küldetésének a tisztázása, ezért élt-halt, ezért töltötte el gyakran ingerültséggel minden más, ami makacsul akadályozta már egészen korán felismert, legfőbb céljának elérését.

Mamut-kéziratokat hagyott hátra, melyek többé vagy kevésbé mind ezzel a tárggyal birkóznak, de – és ebben a rövid emlékezésben egyetlen más szó sem fordul majd elő oly gyakorisággal, mint éppen ez a fatális „de” – az egész, az igazi Várkonyi Nándort ezeknek a kézirathegyeknek jövőbeni kiadása sem tárná fel valós terjedelmében és egyszeri varázsában, ezt az oly szenvedélyesen közlékeny, másrészt alig megismerhető embert. Bár egy életen át kitartóan vizsgálta önmagát, és szabályszerű hajtóvadászatokat rendezett a saját lappangónak vélt, netán negatív tulajdonságainak a kiugratása és leleplezése végett, s az előtt, akit megajándékozott bizalmával, egyszerűen nem voltak titkai, mégsem vette észre soha, hogy ez a vállalkozása, hálístennek, teljesen reménytelen, s éppen a végső lényeg, a megfoghatatlan személyiség titka van ígéző hatással mindazokra, akik ismerhették. Mi több: ez a titok, mely végső soron önmaga számára is megfejtethetlen maradt, ez sarkallta már-már emberfeletti szellemi kalandokra, s mert vég nélkül kereste önmagát, ez a makacsul bujkáló lényeg csalogatta egyre beljebb és mind mélyebbre az embernek a megismerése felé.

Ha vannak termékeny, sőt teremtő önellentmondások, akkor Várkonyi Nándor nem kis részben belső ellentmondásainak, dialektikus harcainak köszönhet, hogy oly gyakran merészkedett istenkísértő magasságokba. Egyébként nem félt attól, hogy ellentmond egy korábbi véleményének (bár úgy vettem észre, ennek szinte soha nincs tudatában): nem a formális-külső logi-

ka érdekelte, hanem az igazság kiderítése, azé az akár százszor megvitatott igazságé, mely éppen megint terítéken volt. Társalgás közben a legnagyobb és legvakmerőbb rögtönzők közé tartozott: ritkán láttam annyira elégedettnak, mint amikor egy semleges téma fejtegetése közben hirtelen felcsillant a szeme, a pillanat tört része alatt megvilágosodott benne valamely általános igazság, mindkét tenyerével a térdére csapott, és – bocsánat a vulgáris, de hű kifejezésért – diadalordítással harsogta világgá a váratlan eredményt. A módszeres munkát, bár elismerte szükségességét, unalmasnak tartotta; elemében csak akkor volt, ha szabadon improvizálhatott. Ehhez rendszerint társra, helyesebben hallgatóra volt szüksége; engem azért kedvelt meg, mert, mint mondta, tehetséges hallgató vagyok. Hozzátette, hogy ez ritka képesség. És, ismétlem, gyakori önellentmondásai cseppet sem zavarták. Már csak azért sem, mert ilyennek látta magát az életet is, az élettel pedig soha nem bírt betelni, s evégett játszi könnyedséggel, látható örömmel sokszorozta meg önmagát. Minden tekintetben. „Tíz ember munkáját végeztem egész életemben”, mondta egyszer. Ennek szükséges feltételére viszont mintha nem gondolt volna, mármint arra, hogy legkevesebb tíz ember lakik benne, s ezek a személyiségek nem harmonizálnak mindig egymással. Ő azonban semmit sem becsült annyira, mint a sokoldalúságot, és senkire sem tekintett annyira felülről, mint aki egyetlen sínpáron fut egész életében.

De. Nemcsak nyílt volt és kitárulkozó, hanem, valahányszor úgy látta jónak, óvatos, sőt gyanakvó is. A barátoknak mindent, az ismeretlen olvasónak csupán keveset, vagy éppen a lényegről semmit sem. Nehezen tudnék megtevéseztőbb könyvet említeni a beavatatlan olvasó számára, mint Várkonyi Nándor töredékben maradt önéletrajzi munkáját, a *Pergő éveket*. Eleinte magam is meglepődve olvastam, mi mindent tár fel magáról, amiről azt hittem, csak legmeghittebb bizalmasainak tartja fent. Csodálkoztam oka az volt, hogy tanúja lehettem, micsoda elementáris dühvel utasította vissza kezdetben az önéletrajzi gondolatát. Nem fogyott ki a riasztó példákból, hogy kik nem írtak már önéletrajzt: szállodaportásoktól tartalékos tisztékig, mélytengeri búvároktól amatőr kertészekig. S lám, tisztán irodalmi szempontból bizonyára éppen ez a könyve sikerült legjobban. És milyen őszinte. De azután valami hiányérzetem támadt, mintha igen fontos dolgok maradtak volna ki ebből a vallomások könyvből. Nem tartott soká, s felfedeztem: kora ifjúságának legdöntőbb élményére, mellyel egész életében nem tudott megbékélni, egyetlen szóval sem céloz. Beteljesületlen, reménytelen szerelemről van szó, melyről még élemedett korában is úgy beszélt, mint valami örök jelenvalóságról.

Első találkozásunk történetét csak azért mondom el röviden, mert Várkonyi Nándorra nézve nagyon jellemzőnek tartom. 1945/46-ban, huszonegyéves koromban, a pécsi pót-bölcsészszakon voltam magyar-latin-olasz szakos hallgató. Várkonyi akkor ezen az egyetemen tanított, egy kollégiumát – „A magyar romantika” – felvettem választott stúdiumaim közé, de sokáig sem időm, sem különösebb kedvem nem volt ahhoz, hogy látogassam is. Egyszer mégis bementem egy órájára. Nem számítottam arra, ami történt: Várkonyi nem a katedrán foglalt helyet, hanem egy székre ült, egy szinten a hallgatóssággal, mintegy „inter pares”, s kezében egy könyvvel, melyből néha idézeteket olvasott fel, harsány-mutáló hangon adott elő. A vásott fiúk és lányok kihasználták, hogy tanáruk semmit sem hall, hangosan nevetgéltek, közbeszóltak. Engem viszont érdekelt az előadás, fontos, számomra addig ismeretlen dolgokat hallottam. Az óra végén teljesen kiürült a terem, én, a leghátsó

padban, jegyzeteimbe mélyedtem. Hirtelen arra lettem figyelmes, hogy valaki áll mellettem. Felpillantottam: Várkonyi Nándor volt, zavartan piruló arccal, kissé tanácstalan mozdulatokkal. Ijedten ugrottam fel, s tiszteletteljesen-kérdően néztem rá. Ekkor, némi habozás után, végre megszólalt: „Kedves öregem, sok ismerősöm van a városban, de téged még nem láttalak. Engedd meg, hogy bemutatkozzam, Várkonyi Nándor vagyok”, és nyújtotta a kezét. És is eldadogtam a magamét. „Tudod”, folytatta magyarázóan, „amikor bárhol előadást tartok, sohasem az egész hallgatóságnak beszélek, hanem kiválasztok valakit, akinek az arcán különös figyelem látszik, s akkor csak neki mondom, amit mondok. Te, úgy vettem észre, figyeltél.” Elhallgatott, kissé feszélyezetten mosolygott, még egyszer kezét fogott velem, s kiment a tereméből. Döbbsen bámultam utána.

Nem szándékozom lélektanilag elemezni ezt a kétségtelenül kissé szokatlan történetet. Hosszú, jó húsz éves barátság következett ezután, s ennyi idő alatt bőven volt alkalmam megismerni Várkonyinak számos, a rendestől többé-kevésbé eltérő szokását, olyannyira, hogy legelső tapasztalatomról majdnem teljesen megfeledkeztem. Két mozzanat azonban mindenkinek feltűnhet: Várkonyi mesébeillő közvetlensége, ugyanakkor nehezen palástolt kisebbségi érzése. (Ez utóbira részletesen kitér a *Pergő években*.) Baráti nyíltságáról már szoltam, most még csak gátlásos voltáról röviden. Várkonyi Nándor valóban szerény volt, nem ritkán félelmek, szorongások is gyötörték, ám benyomásaim szerint egyáltalán nem ilyenek születtek. Ellenkezőleg. Olyan óráiban, amikor biztonságban érezte magát, amikor megbékélten vagy elnézően tekintett a világra, erősnek, sőt hatalmasnak, legyőzhetetlennek érezte magát. Ilyenkor kissé szégyenlősen ugyan, de komolyan érezte velem, egyszer-másszor ki is jelentette, hogy csak kevesen érnek fel hozzá. Néhány területet kivéve, az emberi élet minden vonatkozásában az élvonalba sorolta magát. Élményei csakugyan sokszor igazolták ezt a nézetét. Számos sikerrel dicsekedhetett, ám egynémely kudarca (kinek nincsenek?) annyira nem hagyta nyugodni, hogy a magabiztosság óráit a zavarodottság és a semmit-sem-érés gyötrelmes hónapjai, sőt esztendői követték. Végül is nagy általánosságban ez lett rá jellemző. Természetesen mindent elkövetett, hogy mások ebből ne vegyenek észre semmit. Ezt célzó szokásai azután gyakran még élénkebb színben tüntették fel az „eredeti alap”-ot. Hogy mindenütt, ahol megjelenik, magától értetődően ő az első: ezt az ösztönös benyomást a legrafináltabb vagy leggyermekesebb fogással sem sikerült eltüntetnie. Nagyobb gyülekezetben elbújhatott egy homályos szögletbe: akkor is minden figyelmesebb tekintet rajta állapotodott meg. Lábjegyzet lépethet be bárhova: minden szem rögtön őt nézte. Amivel a természet eredetileg felruházta, azt hasztalanul iparkodott lerázni magáról. Bocsnatkérő tekintetét, zavart mozdulatait senki sem értette. Ő valamiképpen akkor és ott is jelen volt mindig, amikor és ahol nem akart jelen lenni. Felületesen ismerik azok, akik azt hiszik, hogy a nehéz időkben, az ötvenes évek első felében, valóságosan és belül is visszavonult. Egyszerűen nem tudott visszavonulni, nem bírta tudomásul nem venni azt, ami körülötte történt. Annyira jelen volt, hogy sokszor már féltünk kellett. Könyvtári dolgozószobája és lakása, minden talpalatnyi hely, ahol megfordult, szellemi és morális elevenségének dübörgő-porzó színpadává változott. Akkor is, később is azt a határozott benyomást keltette, hogy teljes tudatossággal egymaga akarja megvalósítani és lábon tartani a szellem és az erkölcs becsületét. Félelmesen tudott ítélni, ha elvekről volt

szó, ugyanakkor, amikor az egyes esendő ember tüstént szánalmat és részvétet ébresztett benne. Egyvalamit őrzött féltékeny szigorral magában: belső függetlenségét.

A Babits Mihály halála után megjelent, neki szentelt Emlékkönyvben Szerb Antal azt írja, életének legnagyobb élménye az volt, hogy élő valóságában ismert egy nagy embert, Babitsot. Ez gyakran eszembe jut, amikor Várkonyi Nándorra gondolok, s mivel jóformán naponta gondolok rá, az én erre vonatkozó élményem is éppen negyven esztendeje úgyszólván megszakítatlan. Fiatal embert nem érhet nagyobb szerencse, mint ha felnőtte válásának a küszöbén egy olyan nagy ember fogadja tárt karokkal, aki határtalan bizalmával, fenntartás nélküli barátságával, tanító szenvedélyének minden pedantériától mentes hevével, elképesztően gazdag emberi és szellemi tapasztalataival máról holnapra mindennapi életének a részesévé teszi, végtelen türelemmel vezeti be egy magasabb világba, melyben ő már régóta otthonosan mozog, de kissé magányosan is, keresve a megértő és még formálható, fiatal társat, hogy megossza vele nyomasztó mennyiségű és minőségű tudását, hogy ötletet adjon és kapjon, hogy segítséget nyújtson és várjon, hogy öregedőben még egyszer fiatalnak láthassa önmagát. Elkábulok még ma is, ha meggondolom, micsoda szerencsében volt részem. Igaz, volt egy pillanat, amikor a tanítvány talán túlságosan messzire ment mesterének a bíralatában. „Árnyéka az elköltözöttnek, sírod felett zeng az engesztelő szózat!” De húsz évig majdhogynem naponta láthattam, hallhattam, miként születnek tucatjával egy gondolkodó univerzum váratlanul felszíkrazó égitestei, melyek nyomban elfoglalták a természetüknek és funkciójuknak megfelelő helyet egy grandiózusra méretezett, pihenni nem tudó, a kényszerű alkotás teremtménye lázában ujjongó és szenvedő agyvelő alig áttekinthető rendszerén belül. Nem csoda, hogy annak rendje és módja szerint megírt könyveit csak úgy olvastam, mint puszta címszavakat egy mágikus lexikonban, úgy tekintettem, mint halvány, elmosódó kópiáit egy pazar színekben tündöklő valóságnak. Aki a kútforrásból meríthet, azt már nem érdeklik igazán a szűrőkön átcsepegtetett folyadékkal teli palackok.

Nem tudom, lángelme volt-e Várkonyi Nándor e szó sokat csúrt-csavart, általánosan elfogadott, hivatalos értelmében, de hogy a zseniális típushoz tartozott, az számomra vitathatatlan. Egész lénye, minden pillanatban, hétköznapi körülmények között is, még a lehangoltság, sőt a kétségbeesés óráiban is ezt sugallta, ezt bizonyította. Egy örökké kitörésre kész vulkán – legalábbis mások szemeláttára – nem tartott még fegyelmезettebben az ellenőrzése alatt egy megkínzott, de kötelességtudó akaraterő. Nem mintha nem adta volna nyilvánvaló jeleit e roppant feszültségeknek. Sokszor az egész ember egyetlen remegés volt. A feszültség levezetésének leginkább bevált módja az volt, ha kellő átvezetés, előkészítés után valamely szellemi problémáról kérdeztem a véleményét. Irodalmi témák idős korában alig-alig kötötték le, de tudományos kérdések – szinte valamennyi tudományt ideértve – meglódították a fantáziáját. A hivatalos nézeteket enyhe ironiával kezelte, rendszerint csak bevezetésként említette meg, hogy azután, egyre sebesebb iramban, elmagyarázza saját ideáit. Ilyenkor megállítani már nem lehetett, most jött el az ő órája. Azok az űrszondák, amelyek ma a világűrben rohannak, gyenge fizikai utánpótlás az ő szellemi száguldásainak. Ha „egyetlen gondolat betölti a mindenséget”, Várkonyinak több ilyen gondolata is volt egyszerre, s ő ezek között szerfölött rejtett, előadásában mégis a napnál világosabb kapcsot

latokat fedezett fel, s ami a legmeglepőbb volt, ezeket a sosem sejtett koincidenenciákat és korrespondenciákat cáfolhatatlanul bizonyította. Kedves gondolata volt a görögök „panta hen”-je, a minden-egynek az eszméje, s derekas munkát végzett, hogy ha nem is mindent, de lehetőleg minél többet ugyanarra a principiumra vezessen vissza. Végül nagyot sóhajtott, mélyet lélegzett, jótékony melegséggel sugárzott belőle az elégedettség, s fáradtan, de boldogan mosolygott.

Bizonyára sok tisztelőjét meglepi – mint annak idején engem is meglepett, s csak nehezen törődtem bele –, ha most kategórikusan azt állítom, hogy Várkonyi Nándor széles körű érdeklődésének a homlokterében, éspedig kezdettől fogva, egyáltalán nem az irodalom foglalta el az első helyet. Sőt, miután meg kellett szüntetnie a *Sorsunkat*, valósággal fellélegzett, mint aki kénytelenségből ugyan, de végre megszabadul egy cseppet sem édes tehertől. A képzőművészet például már fiatalon is jobban vonzotta, mint az irodalom. A későbbi években pedig, amikor legfőljebb a baráti unszolásnak engedett, hogy véleményt mondjon egy irodalmi munkáról, még mindig lelkesedéssel beszélt egy ismert képzőművészeti remekműről, persze szigorúan a saját rendhagyó nézeteinek az alapján. Legrosszabb állapotában is izgalom vett rajta erőt, ha egy festőnek a műtermébe lépett. Ha először járt egy lakásban, nem a könyveket, hanem a falakon függő képeket nézte meg minden más előtt. Igaz, hogy egyszer beszélgetés közben így kezdte egy mondatát: „*Tegyük fel*, hogy van más műveltség is, mint irodalmi...”, ennek helyes megértése végett azonban tudnunk kell, mit értett ő irodalmon. Társadalmi, még pontosabban történelmi funkciót – az irodalom műhelyproblémái nem érdekelték. Sokáig nem értettem, miért a téma – a kézzelfogható, racionálisan megfogalmazható téma – az alfája és az ómegája nála minden műelemzésnek. Csak a témát kereste még a versben is: eléggé meghökkentő, de így volt. A formális és öncélú esztétikai elemzéseket nem becsülte. Ezeket, beleértve még a klasszikusnak számítókat is, sokszor el sem olvasta, holott mindent olvasott, a Borászati Közlönyt különös élvezettel. „A pécsi Egyetemi Könyvtárt eddig kétszer olvastam el”, mondta vagy harminc évvel ezelőtt. Kodolányi János regényeit pl. sokra becsülte – a témájuk miatt. Mindebben nem nehéz felismernünk a nyugatcsokot követő első nemzedék esztéticizmusellenességét. A szépséggel, a formák kultuszával torkig voltak. Várkonyi kiváltképpen. Irodalomtörténeti könyveiben, tanulmányaiban a történeti fejtegetések a legsikerültebbek, minden mást a legrövidebben intéz el, főleg idézetek segítségével. Utolsó húsz esztendejében csak szelíd kérleléssel lehetett rávenni arra, hogy elolvasson egy verset. Kivételt csupán Weöres Sándorral és Csorba Győzővel tett. Irodalmi értékelés dolgában végül két csoportot különböztetett meg: a zseniket és azokat, akik nem zsenik. Az előbbieket nemcsak szerette, hanem rajongott értük, az utóbbiak, bár udvariasságával sikerült lepleznie, untatták. A zseni mibenlétéről meglehetősen sajátos fogalmai voltak. *Egyetemes* érvénnyel ruházta fel: mindig a lényegre tapintó, a „per ultimas causas”, a végső okokat felismerő értelmi-erkölcsi „belátás” és a mindenben diadalmas-kodó akaraterő maximális koncentrációját értette rajta; hogy ez a koncentrárum milyen téren működik, az számára másodrendű kérdés volt, merő esetlegesség. Csak egy példát. A legnagyobb magyar lángelmének Petőfit tartotta (könyvet is írt róla), de költészetét nem elemezte. „A versei?”, kérdezte. „Jó, jó, nem mondom. Node hát nála nem ez a lényeg.”

Hogy akkor mi érdekelte igazán? Az emberiség őstörténete, a mitikus

gondolkozás és a nagy mítoszteremtő korszakok; a legrégebb, helyesebben az időbelileg meg nem határozható művészeti emlékek; az úgynevezett okkult jelenségek; a világ távoli tájai, az idegen világrészek (Európa csak igen mérsékelten: „Túl fiatal nekem”, szokta volt mondani), a nagy felfedezők, az utazók, a külön utakon járó modern kutatók. Imádta a természetet, de leginkább az állatokat: mindjárt az emberek, mindenfajta ember után az állatvilág foglalkoztatta legjobban. No meg a politika. Ébersége mindenre kiterjedt, öregkorában viszont már csak a fiatalok izgatták. Milyenek, mit lehet várni tőlük? Nagyon szerette a kisgyerekeket, láttukra egészen elérzékenyült. Amikor másfél esztendő kisfiam egyszer fel-le mászkált rajta, haját cibálta, szemüvegével játszott, rászóltam a kicsire. Nándor – hadd nevezzem így – tiltó mozdulatot tett: „Hagyd el, öregem, úgy örülök, ha a kisgyerekek bízalommal vannak hozzám”. Az ártatlanságot szerette a természetben és az emberekben. A túlfinomult intellektus gyanakvóvá tette: minden jót, de minden rosszat is kinézett belőle.

Sorolhatnám még a pszichológia látószögéből alighanem csupán látszatra ellentétes tulajdonságait. A végsőig polarizált jellem volt, a középútát őszintén áhitotta, de csak a végletekben tudott élni. Viharosan megnyilvánuló szeretetével ugyanakkora megdöbbenést keltett, mint visszafojtott vagy szabadjára eresztett indulataival és olykor gyűlöletével, mert (bár a légynek sem ártott soha) tudott gyűlölni is, kitartóan, egy életen át, vagy még többször csöndes megvetéssel nézni embereket és dolgokat. A bírálat föltétlen szabadságát hirdette, de vele szemben nem volt tanácsos élni ezzel a szabadsággal. A legcsekélyebb ellenvetésre szeme ijesztően kitágult, ajka elfehéredett, arca megdermedt. Spiritualistának vallotta magát, de nem ismertem embert, aki ekkora gyönyörűséggel, ilyen vaskosan-érzékenyen szólt volna az anyagi világ kínálta élvezetekről; életmódja ugyanakkor spártaian puritán volt. Azért dolgozott rabszolgamód, hogy végül levonja majd a nagy szellemi tanulságot mindenek okulására, idáig azonban soha nem jutott el, mert mindvégig kevesellte az „anyag”-ot, amit pedig hallatlan mennyiségben gyűjtött össze. Jól ismerte a kívülről jövő elismerések megbízhatatlan és mulandó voltát, ennek ellenére egy konvencionális bók, egy udvarias formáság levette a lábáról. Sem a lelkesedésben, sem a kiábrándulásban nem ismert határt.

Amit a végső kérdéseknek szokás nevezni, melyek a lelke mélyén minden embert leginkább nyugtalanítanak, őt már-már elvből nem foglalkoztatták. Nem emlékszem, hogy bármikor hallottam volna szájából ezt a szót: hit. Amit tudni lehetett (s ebben a tekintetben számára a szubjektum egyenlő értékű forrás volt az objektummal), arról azt állította, hogy tudja, amit pedig véleménye szerint nem lehet tudni, az nem érdekelt. A hitet meghagyta azoknak, akik soha nem jutnak el a tudás bizonyosságaig... Ahogyan a ravatalon feküdt, az felért egy revelációval. Mosolygott, győztesen, derűsen, magabiztosan. „Vous êtes un homme” – ez jutott eszembe önkéntelenül. A mi dolgunk, hogy biztosítsuk életét a jövőben mindazok számára, akiknek szükségük van rá. Mindannyiunknak szükségünk van rá.

LEVELEK CSÁNYI LÁSZLÓHOZ

1966–73

Tizennyolc éves voltam, s már asztalánál ülhettem, pedig iskolai füzetbe írt, zörgő ófrancia fordításokkal kopogtam be az Egyetemi Könyvtárban levő szobájába, mégis azzal bocsátott el, „gyere, amikor csak akarsz”. Sokan voltunk állandó vendégei, köztük a maradandóság biztos várományosai, mint Weöres Sándor vagy Csorba Győző, de ez csodálatos szent süket a halovány csillagfényekből is a reménységet olvasta ki.

Ekkor kezdődött barátságunk, ami sok év múltán egészen más fordulatot vett. Kezdetben, rövid, kényszerű időszakot leszámítva, sűrűn találkoztunk, néha naponta is, de a heti összejöve-eleken, a Corso kávéházban, majd a Pannóniában, utóbb a Flórián kocsmában, amiről Takáts Gyula verset is írt, hetenként mindenképp. Változik a kép: 1949. július legvégén a Széchenyi téren ácsorogtam, alkalmi autóra várva, hogy Kaposvárra vigyen. Előző nap jártam nála, elbúcsúztunk, de ekkor váratlanul felbukkant, egyszer csak ott állt mellettem, viharosan megölelt, „Vigyázz magadra!”, mondta lebegő fejhangján. Ezután hosszú éveken át legföljebb egy-egy lapot váltottunk, de tudtunk egymásról, főleg Martyn Ferenc révén, akivel elég sűrűn találkozhattam.

Ekkor már Szekszárdon éltem, majd 1966-ban rám bízták a helyi napilap irodalmi mellékletének szerkesztését, s ezzel némi önállóságra tettem szert. Tudtam, silány anyagi körülmények között él, s a régi barátság kényszerű áramszünete után természetes volt, hogy felajánljam neki azt a szerény lehetőséget, amit a Tolna megyei Népújság révén biztosíthattam.

Rövid kitérőt kell tennem. 1948 körül megdermedt körülötte a levegő, ismétlődő támadások érték, s akkor is megfélemedtek róla, amikor kezdett oszlanı a dogmatizmus köde. A Jelenkorban ugyan már 1958-ban alkalmi vendég volt, később a Dunántúli Napló is közzétette tőle, de még mindig nehezen jutott szóhoz. A szekszárdi újság azt jelentette számára, hogy bizton számíthatott, bár sovány, de rendszeres havi keresetre. Az is az igazsághoz tartozik, hogy ekkor már – lehetőségeihez mérten – foglalkoztatta Szederkényi Ervin a Jelenkornál, gyakori vendég volt a Dunántúli Naplónál, Szombathelyen pedig Palkó István biztatta, de az akkori Életünk – emlékezetem szerint – évenként csak háromszor jelent meg. A biztos alapot azonban mégis csak Szekszárd jelentette számára, ahonnan minden hónapban számíthatott a havi 3–400 forintos honoráriumra.

Nehéz szívvel írok erről, mert szerepem természetes baráti szolgálat volt, bár ő hajlott arra, hogy ebben valami hősi gesztust lásson; erről nincs szó, mert magától érteődő volt, hogy nem leszek hűtlen ahhoz, akit halálakor Csorba Győző valamenynyíónk nevében „apa-síratóval” gyászolt.

Leveleiből kényszerű költözések, magán-történelmem viharai között valószínűleg több elkallódott, de a megmaradt kereken kilencven levél közlése egyelőre nem indokolt, esetenként személyes érzékenységeket is sérthetne. A következő válogatás inkább a lírátor nyomatosságára figyelmeztet, aki a havonta csordogáló k's pénzekért oly hálás volt, de azért másra is. Kezdetől azt kértem, régi írásaiból vegye ki azt, amit egy vidéki napilap keretei között közlésre alkalmasnak vél, de ő – s ez már a lírátor felelőssége – eredeti munkákat is küldött, s így teremtett magának két rovatot, ami folyamatosan „Az olvasó naplója” és „Szép magyar nyelv” gyűjtő-cím alatt jelent meg. A Várkonyi Nándor-bibliográfiában, amit Bertók László állított össze, számos írása egymáshoz közeli időpontokban több helyen is szerepel, aminek

az a magyarázata, hogy a Jelenkorban sorozatban közölt Kaleidoszkópja-ból néhány részletet Szekszárdon is közöltünk, másokat én küldtem el Veszprémbe Cserhát Józsefnek és Debrecenbe Bényei Józsefnek; mindketten – amíg módjukban állt – elnézték a másod-, vagy éppen harmadközlések megbocsátható gyakorlatát.

*

A leveleket betűhíven közlöm, a szükségesnek vélt kihagyásokat zárójeltek közé tett pontokkal jelezve; ezek általában személyes jellegű, többnyire családjainkat illető kérdéseket érintenek. A levelek végéhez csatolt jegyzetekben csupán a legszükségesebbekre szorítkozom.

Azt azonban újra szeretném hangsúlyozni: a levelek meghitt hangját a négy évtizeden túl nyúló barátság magyarázza, de a gyakran emlegetett „hála” és „köszönet” legfőljebb Várkonyi Nándor akkori kiszolgáltatott helyzetét jellemzi, s engem nem illet semmiképp, mert az a kevés, amit körülményei megjobbitásáért tehettem, a barátta lett tanítvány csekély viszonzása volt csupán annak – mert más nem is lehetett – amit tőle kaptam.

CSÁNYI LÁSZLÓ

1.

Pécs, 1966. szeptember 21.

Kedves jó Lacim!

Csakugyan felbuzdultam, egyéb híján hirtelen előkaptam felhasználatlan, padláson porosodó iratkáim közül egy csomót, s mutatóba, próbaképpen küldöm a mel lékeltet. Persze tudom, Neked aktuális tárgyú dolgok kellenek, de sajnos, az a baj, hogy a mai irod. tárgyú (sőt semmiféle tárgyú) kiadványok nem jutnak el hozzám, igaz, hogy 99 % -uk távolról sem érdekel, legalábbis nem annyira, hogy valamilyes mondanivalót sugallnának. Adj tanácsot, mi kéne leginkább.

Eszembe jutott, hogy van egy csomó levelem Berda Jósikától, néhány jellemzőbb, érdekesebb szemelvényre bőven telnek belőlük, hozzávaló körítéssel, addig is, míg netán valamelyik folyóiratban el tudom sütni a zömét. (...) Szívesen dolgoznék folyamatosan, ha meg tudok felelni a kíváncságnak, tekintve, hogy a „borraváló”-tdij se kutya költségvetésemben. Sose mentegetőzz tehát ennek csekélyisége miatt, tudatik, hogy nem Te szabod ki, nekem pedig mindig jól jön, ami jön.

Persze az 1 % -ban akad igen becses mű is, így pl. Mészöly Miki Atlétája, de hát ez súlyos ügy, az egzisztencializmusról különvéleményem van, nem könnyű kifejezni és egyenlegbe hozni Miklós írásművészetével. (Úgy tudom, most Szekszárdon remete-présházban dolgozik Szent Pálján, ennek egy csodás részét már élveztem, ha netán találkoztok, add át jókívánságaimat és meleg üdvözlömet. Általában az ilyen szintű munkához szabad idő kellene, s ennek végzetesen híjával vagyok, kulirobotok miatt. Itt volna még Károlyi Amy Harmadik háza, Keresztury gyűjteményes kötete (Emberi nyelven) és Szabó Dezső Életei, – nem szabályos elemző tanulmány róluk, hanem néhány flekknyi impresszió csevegő modorban. Volnának szekszárdi témák is: emlékezés Holub prof. úrra (majd megtudakolom, mikor halt meg), vagy apósa Bodnár bácsi, akit Benedekék kielejtettek a Lexikonból. (...) Igen örülnék, ha segítségdel és kölcsönös jószándékkal ki tudnánk gyúrni valami modus scribendit, (...)

*

A „borraváló” utalás a várható csekély honoráriumra. – Dr. Holub József (1885–1962) pécsi egyetemi tanár, akadémikus. – Bodnár bácsi: Bodnár István (1863–1945) évtizedeken át Szekszárd szellemi életének jellegzetes alakja. Bankigazgató volt, a vármegye gyámpénztárosa, mellette lapszerkesztő. Bezerédj Istvánról írt munkájáért a Történelmi Társulat pályadíját kapta. A 40-es évek elején több levelet váltott Várkonyi Nándorral, írása azonban a Sorsunkban nem jelent meg.

Pécs, 1966. szeptember 27.

Kedves Lacim,

melegen köszönöm szíves és gyors válaszodat, nagyon megörvendeztetettél vele. Tanácsaid igen jól jöttek, élni fogok velük, ami nem lesz nehéz, mert meglepően széles tárgykörben engedsz mozognom. Roppant kellemes számomra, hogy akár közölt dolgokat is küldhetek. (...) Most kb. még egy hétig sűrű munkában leszek: egy amsterdami kiadó magyar (pesti szárm.) lektora akarja elhelyezni a Szíriat átdolg. szövegét egy angol kiadónál, az ő számára készítek terjedelmes dokumentációs anyagot, sürgősen. Egyébként az egész kéziratot és képanyagot még június végén elküldtem egy Buenos Aires-i magyar kiadónak, előzetes megbeszélés alapján; először magyarul fogják kiadni, utána, ha bírják, spanyolul. – Mi több, a pesti Gondolatnak is benyújtottam a művet, mégpedig az igazgató felszólítására, de ettől várom a legkevesebb eredményt, vlszleg negatív leend.

Bajcsa Bandi itt járt a múlt hónapban (Strassbourgbán él, fr. állampolgár); mondta, a Magyar Műhely kiadói is foglalkoztak a gondolattal, hogy kiadják a Szíriat, de nem volt elegendő pénzük. – A M. M. csakugyan szépen emlékezett meg rólam. Nagy Palival (szerk.) levelezek, még 64-ben hozták „Weöres Sándor pécsi évei” c. cikkemet. (W. S. számot adtak ki), egy róla szóló tanulmányomat pedig egy esszé-antológia számára tették félre. Nagyon jó, nívós, érdemes avantgardista lap a M. M.

(...) Ami a borraalót illeti, édes Öregem, úgyse borra kell, hanem krumplira, kb. úgy vagyunk mi is, mint Lovász Paliék (1200 Ft a havi nyugpénzem), csak szerencsére egészségesebbek; mind szegény Pali, mind felesége igen betegesek, legyenek.

Szívből kívánok sikert jószándékú, tehát nehéz szerk. és egyéb munkáidnak, köszönöm kedves gondoskodásodat, s öllelek

a régi barátsággal, igaz szeretettel
Nándor

*

Bajcsa András Várkonyi szűkebb köréhez tartozott, lefordította Verhaeren verseit, Montaigne esszéit (Bibliotheca, 1957). Az országot 1956 végén hagyta el. Sokoldalú tehetség, grafikusként is tevékenykedett, ő illusztrálta – ekkor még családi neve Holler volt – a Szíriat első kiadását.

3.

Pécs, 1966. november 22.

Kedves jó Lacim,

megkaptam leveleidet, a vasárnapi lapszámot Babits-cikkemmel, s mindezt melegen köszönöm. Legelsősorban a roppant megtisztelő felszólítást a Babits Emlékmúzeum felavatásán való részvételre, ami nyilván Tőled ered. Epp ezért szerfőlött sajnálom, hogy kénytelen vagyok elhárítani, igen nyomós objektív és szubjektív okokból, amiket egész bizonyosan át fogsz érezni Magad is. Ti. lehetlenség B. barátainak, vagy akár közelebbi ismerőseinek képviselőtében, nevükben fellépnem, mert ennek útját állta Török Sophie, ki szíve mélyéből utált engem, dühös volt rám, s ezt nyíltan ki is mutatta. Mint tudod, megaló- és cezaromániában szenvedett, s halálosan megsértődött azon, hogy irod. tört. könyvemben nem hódoltam előtte, sőt bele se vettem. (Azért nem tettem, mert a könyv megjelenéséig, 1928-ig önálló kötete nem jelent meg, én pedig ezt a megemlékezés, a méltatás feltételének tekintettem mindenkinél.) Mikor Babitsék 1931-ben Pécssett vendég szerepeltek, utána a bankett előtt fele-

ségemmel együtt eléjük járultam, hogy bemutatkozzam (addig nem volt erre alkal-mam), Sophie elfordította fejét, kezét eldugta kézfogásra nyújtott kezem elől, ülve maradt stb., úgyhogy a jelenlevők szemeláttára felsülve kellett továbbmennem, – kínos jelenet volt. (Nb. Babits felállt, meghajolt s kezét nyújtott.) Nem sokkal ezután elűtött a Baumgarten-díjtól, amit pedig az egész bizottság egyhangúan megszava-zott, először maga B. is, de aztán Sophie nyomására vétót mondott. Ő teljesen fele-sége terrorja alatt állt, s nyikkanni sem mert akaratával szemben. Ilymódon lehetet-lenné vált számomra minden közeledés Babitshoz, érintkezésem vele egykét jelen-téktelen levél váltására szorítkozott, s a Nyugatban való (gyér) társ munkámat is Gellért Oszkárral bonyolítottam le Osvát halála után. T. Sophie, persze, a fentiekén kívül is, mint közvetve megtudtam, mindig ellenségesen nyilatkozott rólam. Babits maga becsült engem, kivált azóta, hogy az első mélyebbre nyúló, jelentősebb tanul-mányt én írtam róla 1926-ban, de nem merte kinyilvánítani; erre is vannak adalé-kaim, most azonban hagyjuk ezeket. – A lényeg az, hogy ezek után morális lehetet-lenség számomra a kívánt szerepet: B. barátainak stb. képviselőjét vállalni; ezenki-vül Babits közelebbi emberei, Illyéstől Weöresig mind tudják ezt, vagy legalább is annyit, hogy sosem tartoztam B. környezetébe, tudnak Sophie antagonizmusáról stb., s így tolakodásnak minősítenék fellépésemet, teljes joggal, mert valóban az len-ne. Erre a szerepre Weöres Sanyit vélem a legalkalmasabbnak: kiskora óta B. rajon-gó hive, támogatását, jóakarátát élvezte, sokat érintkezett vele, s B. életének utolsó évtizedében a legszorosabb környezetében élt. Az esztergomi emléktáblát is ő ko-szorúzta meg nemrég, és sohasem mulasztotta el mély tisztelettel szólni róla, versben és prózában egyaránt. Bizonyára szívesen tesz eleget a felszólításnak most is, e ne-vezetes és fontos alkalomból. Szekszárdon tudtommal nem járt még, s Illyéssel együtt jöhet-mehet (ez is előny).

Szubjektív okom pedig a következő: én annyit ágáltam, szerepeltem, nyüzsög-tem és hemzsegtem Sepsiszentgyörgytől Szombathelyig még 50-ik évemen túl is, hogy ennek elfojthatatlan reakciója él bennem, s a nyilvánosság elé lépésnek a gondolata is borzaszt, megrettent. Hát még egy hamis, jogosulatlan szerepben! (...)

*

A szekszárdi Babits-házat, többszöri halasztás után, 1967. július 2-án avatta fel Illyés Gyula. Az ünnepségre több egykori barát, irodalomtörténész meghívását tervezték, Vár-konyi Nándor ezt hátrította el. Végül Illyésen kívül csak Kardos Pál és Eder Zoltán vett részt az avatón.

4.

Pécs, 1967. április 19.

Drága Lacim,

a par-lui-méme-ek és a Karinthy meglesznek, mihelyt lélegzethez jutok; az első-
ket lehetőleg egy cikkbe foglalom, 3–4 flekken, ha nem megy, két hasonló terjű
részre osztom. Ti. ki se látszom a határidős, de undok munkálatokból; hadd jelezzem
mindjárt: Keresztury bevett a Világirod. lex. munkálataiba, eddig kb. 20.000 cim-
szót küldtek, ebből kell kiválogatnom, mit vállallok, mihez van forrásom, – két hét
alatt; roppant piszmogó, időrabló gürccölés. U.ez idő alatt meg kell csinálnom a
Palkónak ígért tanulmányt (10–15 flekk) Szabó Dezső öszörnnyetegsége posthumus
szörnnyűlöttéről, – máris elkéstem vele tképp. (...) A Szíriat dolga se kóser ügy,
még nem zárult le egészen, majd elmesélem; most – szintén magunk között – csak
annyit, hogy egy illetékes illető egészen személyes természetű érdekből le akar ej-
teni, – minden látszat szerint. A balsikerre úgyis eleve el voltam s vagyok készülve,
tehát nem bánt a dolog; ők szólítottak fel, hogy nyújtsam be, álmomban sem gon-
doltam erre. (...)

*

5.

Pécs, 1967. május 13.

Kedves Barátaink, Olga és Laci!

Itt a szép május, és szépsége ezidőszereint semmi kívánnivalót sem hagy fenn. Így hát, ha Nektek is megfelel, megvalósíthatnók rég tervezett kirándulásunkat. A múltkor eljajgatott feladványaimból egy fiát sem végeztem el ugyan, de dögöljenek meg, egy napra fellüggesztem őket.

Mi a jövő héten, szombat kivételével, azaz 16–19 közt bármely nap mehetünk, s igen örülnénk, ha ezek valamelyikén Nektek is akadna némi szabad időtök, mert néhány órát elsősorban Veletek együtt szeretnénk tölteni. Ha emellett az említett és kedvesen telajánlott MTI tuvat is nyélbe lehetne ütni, az igen szerencsés lenne, mert a buszjegyek ára erősen kilóg büdzsénk kereteiből vagy kapacitásából, vagy hogy mondják máma. – (...)

Kedves Lacim, légy szíves, nézz utána, van-e még dugaszban közölhetményem s hogy kb. mikorra esedékesek újabbak? Ti. a megbeszélteket sem tákolmam össze. Egyéb ügyeket, híreket remélhetőleg előszóval. Nagyon örülnék a viszontlátásnak. Addig is minden jót, s köszönve a közléseket, tidjakat, ölelünk Benneteket,

barátsággal, szeretettel
Nándor.

6.

67. V. 25.

Kedves jó Lacim,

nagy örömmel vettük soraidat. Mi belátható ideig egy napra bármikor felszabadíthatjuk magunkat, s így a szekszárdi út egyáltalán nem sürgős, nincs naptárhoz kötve. Fő, hogy a legparányibb kényelmetlenséget ne okozzak senkinek (pl. a kocsi-ügy), az elrontaná örömünket.

Nagyobb baj, hogy mostanában, sokféle nyavalyás okból, munkaképtelen vagyok, ill. az bénit, hogy semmiképp sem tudok nekitogni igazi munkámnak, örökké halogatnom kell, s a keserűség és a düh fojtogat: idestova négy éve áll félbehagyva „Az ötödik ember”, a 2000 nem-tudom-hányadik flekknél. Palkó Pistának pl. még januárban megígértem, hogy áprilisra szállítom a tanulmányt Szabó D. Életeiről; kijegyeztem, ötször is nekiláttam, de a kezdő mondatnál odavágtam a ceruzát, és elrohantam. Így az augusztusi Életünkről már lekéstem, s ez kb. 5–600 Ft. veszteséget jelent. Gyanús azonban az is, hogy P. Pista egyáltalán nem ír, holott máskor mindig kedvesen sürgette az esedékes cikket; attól tartok, nehézségei vannak, amelyek természetét vlszleg sejtéd, s kedvesezgett. Igen-nagyon sajnálnám. Tudod, bizonyára, hogy Bényeit is kiundorították rovatából, otthagytá a lapot, s visszament az egyetemre. (...)

7.

Pécs, 1967. június 5.

Kedves jó Olga és Laci,

e percben vettük nagy örömmel kedves és igen jóleső scraitokat. Tehát várjuk Miklós urat: ennél kényelmesebb és kellemesebb „megoldás” igazán nem képzelhető, hálásan köszönjük.

Nemkevésbé örvendetes és megnyugtató, amit szerkesztői pozícióról írsz, Lacim, vagyishogy úr vagy a magad portáján, – hálistennek, mert ezt nem sokan mondhatják el magukról.

Leendő cikkeimet illetően szintén köszönet; lesz egy javaslatom, mely – ha elfogadható – helyrebillentheti egyre növekvő idő- és témahiányomat is. Ha lehet, már most viszek magammal egy 2–3 flekkeset.

R. Laci örülni fog, hogy nem támadt nehézség a cikke körül, csupán a helyszűke késleltette közlését: a támpéldányt bizonyára meg is kapta már. Ti. ő havonként egy cikk közlését szeretné kérni, ezt már belekalkulálta munkatervébe és – büdzséjébe. Majd megmondom neki, hogy idejében küldje, a hó elején, mert Neked átlag két-három hétre van szükséged, hogy egy-egy írást elhelyezhess; úgy azonban bizonyos, vagy majdnem bizonyos.

Szívesen megismerkedünk szerkesztő társaiddal, miután biztosítasz, hogy szívesen látnak, nem lesziünk alkalmatlanok.

Olga igen-igen kedves sorait külön szívből köszönjük. Most csak ennyit, a többi élőszóval, s a viszontlátásig szeretettel ölelünk Mindkettőtöket

Nándor

*

Régóta készültek Szekszárdra, a kirándulást, amiről már volt szó, június elején tudtuk megvalósítani. A „megoldás”: az MTI Pécs–Szekszárd között közlekedő gépkocsija, amit Ballabás Lászlónak, a szekszárdi szerkesztőség akkori vezetőjének jóvoltából sikerült megkapnunk. Bejártuk a várost, eljött a lap szerkesztőségébe is, ahol Petrits Ferenc főszerkesztő rangjának kijáró tisztelettel fogadta.

Miklós = az MTI gépkocsivezetője.

R. Laci = Rajnai László, aki ebben az időben többször szerepelt az újságban, írásai azonban egy idő után, biztatásom ellenére elmaradtak.

A kirándulást követően felesége megbetegedett, amiről a következő levélben számolt be.

8.

Pécs, 1967. június 12.

Kedves Lacim,

megint késtem egy napot, sajnos, komoly okból: Erzsí csakugyan szív-infarktust kapott, állapota szombat–vasárnap igen súlyosra fordult. Szombat este megjött fiam (orvos), vasárnap du. megnézte (velünk együtt) Erzsit: „Mindenre fel kell készülni.” Aggodalmak közt telt el az idő. Péter még du. visszautazott. Este vártam az ig. főorvos látogatását, ki megígérte, hogy eljön s beszámol E. állapotáról; 10 órakor jött: javulás, de a válság még 6–8 napig tart. Ma hétfőn de. és du. megint bent jártam: a javulás tart, hálistennek. Közben persze hiv. dolgaiban is kellett szaladgálnom, úgy hogy csak most este üthettem nyélbe a mellékelt cikket. Bocsásd meg a zilált gépelést, még holtrafáradt és nyugtalan vagyok, három éjjel alig aludtam, nappal talpon voltam.

A cikk 3 flekk, nem tudtam rövidebbre fogni. Ha jó, s remélem ezt, folytatását még e héten küldöm. A hó folyamán még 2–3-at, más tárgyút.

Ez a levél tehát kedd reggel megy, a cikk tán még bejuthat a 25-i számba, örülnék, de ne erőltessd. (Sok kiadással járt a betegügy.) A köv. cikk címe lenne: „Petőfi Tolnában.” De írd meg, ha közlése bajos; ez esetben a mellékeltnek utolsó mondata maradjon el.

Mindenért köszönet, kézcsók, ölellek szeretettel

Nándor

Kedves Lacim,

köszönettel nyugtázom VI. 20-i soraidat, Garcia Lorcát, a veszprémi Szabólórt és a ma érkezett 194 (azaz 200) Ft. tdíjat. Utóbbi, ha csakugyan egy cikk fejében csikartatott ki, igen tetemes összeg. (...)

Erzsébet hálistennek túljutott a veszedelmen, a javulás jól halad. Én sajnos még mindig felfordult állapotban és viszonyok közt leledzem, ezért írok ritkán, keveset és ziláltnan. (...)

Gondolom Cserhát tudja címemet, – azt mondják, az ő lapja is igen rendesen fizet. Örülök, hogy próbálkozásod bevált, újból köszönöm, a többivel együtt.

Szörnyű ez a hőség! Pihenj, ha tudsz. Én egyelőre munkaképtelen vagyok, de ez most a kisebbik bajom. – Kézcsók, Erzsébettel együtt mindnyájatokat ölelünk igaz szeretettel

Nándor

Drága Lacim,

kórházból köszönöm meg k. leveledet: szivgörcseim voltak, harmadizben a mentők hoztak be. Mivel leveled otthon maradt, csak hézagosan tudok felelni.

Köszönöm a filmeket és a tdíjat. Minden egyéb rendben volna. Jövőre, ha még lesz tere és pénz a „külsők”-re, természetesen 2–3 flekknél hosszabb írást nem küldök. Remélem, egyáltalán munkaképes leszek. Szivgyöngesség a bajom, plusz szív-idegesség. Napi 4 óra gépelés a múzeumban nagyon árt. De hamarosan (januárban) végetér múzeumi alkalmaztatásom, viszont ez havi 500 ft. mínusz fog jelenteni. Baj lesz, Erzsébet is rokkant s a nyugdíj semmire sem elég. Azért nem félünk! Kézcsók, ölellek nagy szeretettel

Nándor.

*

Köszönöm a filmeket = szekszárdi napjún feleségem több fényképet készített, ezeknek filmjét kérte el.

Kedves Lacim,

leveledet köszönöm, Bényeit csak arra kértem, jelezze Neked, mely cikkekre tart igényt; miután nem írt, s amint leveledből kitetszik, nem is közölt semmit, ne legyen gond az ügygel, hozd írásaimat belátásod szerint. (...)

Ahogy már írtam, a Jelenkorral megállapodtam: negyedéves rovatot kapok Kaleidoszkóp címmel, 10–12 flekk terjben, ezen belül 2–3–4 lehetőleg aktuális cikkel. Ma vittem be az elsőt, a májusi számban jön, három írás van benne: 1. Petrarca, most megjelent Daloskönyvével kapcsolatban, 2. Leonardo karikatúráiról, 3. Wedekind.

Ti. írtad, hogy Wedekindet egyelőre félretetted, s mivel még volt helyem, becsúsztattam. Így tehát, ha W.-et egyáltalán hozhatod, légy szíves májusig, a Jkor megjelenéséig visszatartani. De ha kényelmetlen a közlése, bármily okból, ejtsd el.

Áprilisra van Nálad két évfordulós cikk: Rostand és Sajnovics; gondolom, ezekkel nincs nehézség.

Májusra, ha beleegyezel, a Jkornak adott hét flekkes Petrarcából csinálnék 2–3 flekkes kivonatot, Olvasó naplólul. Továbbá: Szendrey Júlia naplójából vasutazásuk leírását Vácra, Petőfi szüleihez: ez tudtommal csak egyszer jelent meg Mikes Sz. Júlia-albumában; de ez, némi bevezetéssel csak szövegközlés, – nem baj? Vagy ha Wedekindet mégis hozhatod, mehet az. Légy oly jó, írd meg, jó lesz-e Petrarca és Júlia? Ez esetben azonnal küldöm őket.

Júniusra tehát esetleg marad a fenti háromból egy; írhatok még Reymontról (sz. 1868), esetleg Burckhardtól (sz. 1818), noha májusban születtek, de amint látom, nem muszáj pontosan a naptárhoz igazodnod, nem is érdemes, elég nagyjából.

Júliusra van két magyarom előjegyzésben: Lévy József (†1918), Abonyi Árpád (†1918), mindkettő júliusban halt meg.

Ha június–júliusiak mind mehetnek, írd meg, április van, május folyamán küldöm őket.

Igaz, ma jött meg Petőfi-cikkem támpéldánya, köszönöm.

Mikor készültök Némethonba? Csak menjetek, menni kell, bár én is mehetnék! Máskülönben jól vagyunk, s hasonló kívánva ölelünk szeretettel, kézcsókkal

Nándor

Ui. Nem tudod, nincs-e valami baj Palkó Pistáék portáján? Kb. egy hónapja elküldtem neki Szabó D.-tanulmányomat (26 flekk), de semmi válasz. (...) Nagy munkát fektettem a cikkbe. Ha van valami híred, újságod róluk, légy oly jó, írd meg,

(Innen kézírás) Ui. II. Roppantul örülök, hogy mint írod, „a szerkesztőség előtt becsben” állok; nagyon jól esik, megnyugtat, – légy szíves, valamilyen formában közöld velük, valamint azt is, hogy szívesen gondolok a találkozásra, a fogadtatásra, amiben tavaly nyáron részesítettek. – Hogy hívják azt a kitűnő úriembert, Babitsék barátját, akinek vendégei voltunk s aki velünk tartott? Szeretném feljegyezni az ő nevét is a fényképekre, amiket majd itt a Helytört. Múzeumnak átadok. Ti. eddig kb. 4000 dbot, levelet, kéziratot, fképet stb. adtam át, s állandóan gyarapítom. A Múzeumban „V. N. irod. történeti gyűjteménye” címen van elhelyezve.

*

A „kitűnő úriember”: dr. Kun Lajos, Babitsék közeli ismerőse.

12.

Pécs, 1968. július 13.

Kedves Lacim,

mellékelek három fikarcot, ebben a tébolyodott hőségben nem telt többre.

Röpke recenziót ütöttem össze Gergely Ágnes új kötetéről; minthogy versei tetszenek nekem, s költői egyéniségét rokonszenvesnek érzem, elismeréssel írtam róla; ha azonban Neked más a véleményed, vagy túlzottnak találsz a dicséretet, aggály és magyarázat nélkül ejtsd el a cikket; viszont ha közlöd, kérnélek, küldj egy támpéldányt címére: BP. V. Garibaldi út 5.

A másik kettőhöz nincs megjegyezni valóm; persze örülnék, ha használni tudnád őket. Minthogy a Jelenkor új száma már kijött, közölhető lenne „A Párduc magyarázata” is. Szerettem volna többet küldeni, de nem ment a munka, az abnormis időjárás és a velejáró többmint-rossz közérzet hosszú napokra életképtelenné tett.

Még egy kérésem volna, kedves Öregem: amikor a köv. közlést kiválasztod, légy szíves megszámlálni, mennyi a tartalék, s ezen felül mennyi hiányzik, kb. hányat tudnál kihozni az év végéig, vagyis hány cikk szállítása volna célszerű. Ezeket szeretném mielőbb expedálni, tárgyam van elegendő. Előre köszönet! Köszönöm a hónorokat is, amint látom, nem csökken, sőt inkább emelkedett az árfolyam, hála Jehovának.

Kitűnő Illyés-cikked a Jkorban, mint mindig, újszerű leleményekkel lepsz meg. Hallom, az Életünket már nyomják, – abban is közölsz valamit?

Újságom nincs, remélem, Ti is megvagytok zűr nélkül. Fontos, hogy írj: primum scribere, deinde vivere.

Minden jót, Olgának tisztelet, kézcsók, mindketten Mindkettőtöket

ölelünk szeretettel

Nándor

13.

Pécs, 1968. augusztus 28.

Kedves Lacim,

köszönöm a Gergely-recenzió közlését, remélem, a szerk.-ben nem kifogásolták a dicséretiádat; tudom, hogy szuverén tekintély, úr vagy a rovatodban, de az ilyesmi megeshetik, s nem szeretném, ha én adnék rá okot. Ahogy ismerlek, nem felejtkez-tél meg kérésemről, s támpéldányt küldtél neki is, azonban most tudtam meg, hogy címe megváltozott, s így aligha kapta meg. Új címe: Bp. XIII., Pannónia út 64/b., de ha terhes volna az illető szám előkerítése, ne vesződj vele elküldöm a magamét. A cikkeket ugyanis kitépve mindig elteszem. (...)

14.

Pécs, 1969. június 5.

Kedves jó Lacim!

Nem is tudom már, mikor jelentkeztem utoljára, csak azt, hogy igen letört álla-poitban leledztem, munkaképességem úgyszólván megbénult, s ez lett oka hallgatá-somnak. Azóta kissé összeszedtem magam, de régi kapacitásom aligha fog vissza-térni. Ennek tudatában elővettem évek óta stagnáló, életcéloimat, hátralevő felada-tomat jelentő munkámat, s azon dolgozgattam, dolgozgatok, mert még annak idején megfogadtam, hogy befejezem, mielőtt beadom a kulcsot. Megy is valahogy, ámde gondolhatod, ez nem hat telemelően anyagi helyzetünkre, ellenkezőleg, kezdünk eladósodni. Vagyis egyre erősebben érezzük az általad nyújtott segítség, támogatás hiányát; nem gondolhatok nyugalomra, csendes dolgozgatásra, – első a megélhetés. Ezt nem panasz, kesergés mondatja velem, hanem a kényszerű helyzetjelentés.

Szeretném tudni tehát elsősorban, vajon helyzetem Nálad, lapodnál megválto-zott-e, vagy pedig folytatható a régi uzus: havonta két cikk akadálytalan közlése? (...) Remélve, hogy a helyzet hallgatásom ideje alatt nem változott meg ebben a te-kintetben, összeütöttem s mellékelek hét aprócikket. Ebből öt „Szép magyar nyelv”, mert emlékszem rá, hogy ezt a témakört helyeselted; egy „Olvasó naplója” Mészöly Miki Saulusáról, s egy megemlékezés Martyn Feriről 70-ik szül. napja alkalmából, ez kivonat a Jelenkor júniusi számában kijött cikkemből, kissé megtefelve. (...)

Még egyet: ha folytathatjuk a régi közléseket, júliusban küldenék újabb soro-zatot: akkor kell u.is a köv. Kaleidoszkópot beadnom a Jkornak, vagyis félretenném az Ötödik embert (ez a főmunkám), írnék tehát a Néplap számára is egy füst alatt. (Összes mellékkeresetem most: évi négy Kaleidoszkóp és három tanulmány az Éle-tünkben: bizony nem elég.)

Nagyon hálás lennék, ha tájékoztatnál helyzetemről, s igen örülnék, ha ez ked-vező lenne. Nem kevésbé a Tiéd is! Addig pedig jelentem tiszteletem, kézcsókomp, Erzsébet üdvözlő, öllelek szeretettel

Nándor

Pécs, 1969. június 26.

Drága Lacim!

Nagyon köszönöm megnyugtató soraidat, örülök, hogy a helyzet változatlan, s természetes, hogy igyekszem majd a lap szükségleteihez, lehetőségeihez igazodni: küldeményemet már nagyjából eszerint állítottam össze s köszönöm az első gyors közlést is.

Irt Palkó Pista, bizonyára Neked is: többszörös mellékkereset címén állították válaszünt elé, s igazat adok neki, hogy a szerkesztésről mondott le; ha nem teszi, tovább is áskálódtak, túrták volna, míg csak ki nem undorítják. Azonban távozása igen nagy vesztesége a honi folyóirat-ügynek: egyéni s jelentős profilt szerzett a lapnak, s olyan tárgyagnak és akkora terjedelem publicitást, aminőt más szerkesztő nem tudott, nem akart és főképp nem mert volna. Veszteség személy szerint sokunknak is, kivált nekem, kit szószerint favorizált, minden egyes kötetbe hozott tölem írást, nem egyszer verekedett miattuk; soha, míg élek, nem lehetek eléggé hálás azért, amit értem tett. Hát ez a kapu most bezárult előttem; maradtál te, meg a négy Kaleidoszkóp évente a Jelenkorban.

Bényeinek most köszönöm meg a Sugárverést; örülök a megjelenésének, szép és jó versek gyűjteménye. Debrecenben adta fel, tehát ott van, s minthogy a múlt hónapban többször kaptam tőled, nyilván bent maradt a szerkben, ahogy Te is tudod. Válaszából minden esetre megtudom, küldhetek-e továbbra is aprócikket, ami bizony jól jönne, az imént mondtak miatt. (...)

*

Sugárverés = Bényei József akkor megjelent verseskönyve.

Pécs, 1969. október 19.

Drága Lacim,

nagyon köszönöm weimari lapotokat és szept. 4-i leveledet; írásaidat örömmel és haszonnal olvastam. Én közben Pestre járogattam szorgosan gyógykezelésre, s ez magyarázza hosszú hallgatásomat. Fiam is itt volt egy hétig, ezt neki szenteltem, okt. végén, nov. elején ismét utazom, a kezelés befejezése céljából. Így telt a nyaram és telik az ősz.

E néhány sietős sorral csak az érintkezést szeretném újra felvenni, a szünetelő áramot bekapcsolni. Vagyis: nem tudom, van-e még közölhető cikkecském tartalékban? Minden esetre köszönöm ecádat, hogy a Dtúli N-ban jövőgető cikkeimből adhatok rövidítményeket; meglesz. S persze keresek más témákat. Kell-e Birkás E. Olmos esőjéről recenzió? Nagyon tetszik nekem. Rembrandtról szül. cent. megemlékezés?

Remélem, jól utaztatok, szépeket láttatok, s azóta is jól érzitek Magatokat.

Ha nincs semmi közölhetőm már, légy jó, postafordultával írj egy sort, azonnal küldök: nem közömbös a havi tőled! Ha van, még a hó végéig föltétlen menesztek új anyagot. Most csak ennyit. Loholok, millió a restanciám.

Kézcsók, tisztelet, köszönettel, szeretettel, barátsággal

ölellek
Nándor

*

A Birkás-recenziót nem írta meg, a Rembrandt-tanulmány csak a Jelenkorban jelent meg.

(Folytatjuk)

Cranach: Szent Katalin eljegyzése

Nőfejek vannak a képeslapon,
 és domboldalok egy domboldalon,
 elbillenők, miniatűrízáltak,
 mesterségesek, mesterül csináltak,
 – hamis a kép, mindegyik mozdulat –,
 így nem lehet dicsérni az Urat,
 képmutatás, előretett kezek,
 angyalkák csüngnek a fejük felett,
 örjítően egyforma sima arcok,
 ruhaderékok, kezek végén karmok,
 ijedten ülnek és madarasan,
 csak túlvilági szemöldöke van
 mindegyiküknek, ruhájuk öreg,
 leomlik, mint valami menüett,
 bársony, brokát vagy súlyos-kék selyem
 leomlik a szétomló térdeken,
 mögöttük ásít a fekete domb,
 leomlik, mint az anyára a gond,
 itt minden omlik, esnek lefele
 az angyalok is a fejükre le,
 omlik a táj, az ég sötétfehér:
 a dombközén mint fátyol véget ér,
 omlik a fa, a zuhanó bokor
 maga előtt kicsi nőket sodor,
 omlik a lassú középkori táj,
 sötétfekete zuhanása táj,
 mint női ölbe, női térd közébe
 zuhannak baljósan és véget érve
 a táj nagy, néma eseményei,
 voltaképp nem is lehet érteni . . .

Katlan. Katlanba zuhannak merev
 tekintetükkel a szűz némberek,
 arcuk gyermeteg és pufók,
 mint halvány habcsókon a csók,
 és rózsaszín és rózsaszín
 az ajkuk, mint a mandarin,
 a mellük alig látható,
 talán még angyalnak se jó,
 ha a semlegességüket
 hangsúlyozná egy szemüveg!
 így csak öletlen angyalok,
 homlokuk az égig ragyog.

*fől vannak borotválva, mint
akikre fönn az ég legyint,
elbillent babafejek, karcsú képek,
kik értetlenül értik az egészet . . .*

*Mert mozdulatlan arcaik mögül,
ahogy fejük az idült nyakon ül,
valami zene szivároog elő,
kibomlik, árad, mint a terítő,
a tájból jön? Vagy csak az évszakokból?
A fényő ága megriadva bókol,
itt semmi sincs, ami természeti,
semmi sincs, mit meg lehet érteni!
Dobog, iramlík, árad a zene,
vagy a kép belsejéből ömlene?
Fekete füst, úgy gomolyog elő
– csak ül magában az öt bamba nő –,
belülről zeng valami, hallani,
ahogy a fény fellép a hajnali
dombok közébe, mint a vőlegény
s végigcsorog a szúzi földtekén,
zubog, motoszkál, jön-jön a zene,
mintha a föld mélyéből ömlene,
öt kicsi nő – mögüle zeng a táj,
már üvölt, harsog, reped – szinte fáj,
majd végtelenül s egyenletesen,
mint ha az Isten maga van jelen.*

MONDJUNK-E LE ÖNMAGUNKRÓL?

(Gondolatritmus kaposvári előadásokban)

Kaposváron makacsul az individuum lehetőségeit firtatják. Egy színház, amely minden előadását társadalmi összefüggésbe ágyazza, de következetesen elveti az ideologikus megközelítést, szükségképpen a morál síkjára tereli a konfliktusokat.

De lehet-e moralizálni Bertolt Brechtel? A *nevelő*, amely Reinhold Lenz darabja nyomán született, csupasz példázat. Tandráma. Brecht szerint az ember egyetlen esélye a társadalmi szerep elnyerésére, ha lemond önmagáról. A címszereplő Läufer tökéletes kiszolgálója akar lenni gazdáinak, s ennek érdekében személyiségét hajlandó a végsőkig redukálni. Kasztrálja magát, hogy semmi se zavarja hivatása gyakorlásában, és egyéniség nélküli bábként szolgálhasson élete végéig. A kasztráció cinikus szellemi formáját valósítja meg a darab egy másik szereplője, a derék Pätus, aki feleségül veszi a rektor lányát, és ezzel a csodált Kant eszméit metéli ki magából.

Läufer cselekedete minden naturalista asszociáció ellenére lényegében jelképes. A „német nevelő” csak kiherélve válik alkalmassá arra, hogy legyűrje magában a lázadást, és „minden egyebet a kötelesség teljesítésének rendeljen alá”. Brecht számára nem közömbös Läufer foglalkozása. Läufer *nevelő*, akit immár semmi sem gátol abban, hogy embereket formáljon saját képére és hasonlatosságára. Vagyis itt a személyiség nélküli konformista prototípusának „gyártási” mechanizmusa zajlik, és Brechtet elsősorban maga a folyamat érdekli. Az okok a viszonyokban rejlenek. A „német nyomorúság” személyiségsorvasztó működésében.

Máté Gábor rendezése némileg áthelyezi a hangsúlyokat. Nála Läufer önfeladó-behódoló gesztusa dominál. Lukáts Andor teljes pszichofizikai apparátussal tárja elénk a megfelelő vágyás lelki és testi tornamutatványait. Az előadásban a főszereplő személyisége modellálódik, míg a többiek megmaradnak stilizált egyediségükben. Ezáltal az a kényes helyzet adódik, hogy a darabot Lukátsnak egyedül kell eljátszania, holott Brecht a nevelő drámáját a diáktársak párhuzamos sorsával húzza alá. Ez azonban nem jelenik meg elég markánsan, s így nem kaphat kellő súlyt.

Van viszont az előadásnak egy újdonsága, amit értékelni kell. Máté ellentmond annak a kaposvári gyakorlatnak, amely a jelen felé eltolt hétköznapióságban leli föl a játék legmegfelelőbb közegét. A *nevelő* „kosztümös” képi világa, finom festői stilizáltsága egyfajta stiluskísérlet is, amire itt az utóbbi években kevés példa volt. (Kivétel a Gazdag Gyula rendezte *Tom Jones*, és – mint látni fogjuk – legújabbban *A vihar* is, amelyet ugyancsak ő állított színpadra.) Brecht tandrámáját kézenfekvő lett volna „Kaposvár-szűrkében” előadni, a nézőtér köznapi vilóságát folytatni miliőben, illetve az ennek megfelelő gesztusrendszerrel. Máté a „fölstilizálást” választotta, ami a szcenikában inkább, a színészi játékban kevésbé teljeseedik ki. A leleményes díszlet (Khell Zsolt) a fregolielv alapján működik. Kerekeken guruló, ki-be hajtogatható bútorkomplexum, amely az üres színpad közepére állítva térélményt ad, s mintegy képzőművészetiileg meghatározza az előadást. A színészi játék, Lukáts kivételével, nélkülözi ugyanezt a gesztusértéket.

Helyey László két alakításán lemérhető, mennyire meg tudják emelni a játékot a gesztikus elemek. A Brecht-drámában, von Berg tanácsosként lényegében megmarad a hagyományos szerepépítés keretei között; figurájából egyaránt hiányoznak a tipizált és az egyénített vonások. Alex Koenigsmark *Agyó, kedvesem* című szatirikus groteszkjében viszont fizikai adottságai révén szinte meghosszabbítja a szerepet, „kitalálja” a figurát, amely mozgáskarakterével, beszédével, egész habitusával első-

sorban fiziológiailag teremődik meg, s ezáltal lesz szellemi arculata is. A cseh szerző abszurdoid-groteszkje épp erre épül, mivel nincsenek pszichológiailag körülrajzolt drámai hősei, csupán szerepsémái, amelyeket a színésznek kell kitöltenie.

Az *Agyő, kedvesem* zenekara ugyanúgy allegorikusan kezelendő, mint Fellinié. Társadalmi modellről van szó, akár Brechtnél, csak hogy itt már nem kell lemondani a személyiségről azért, hogy az ember egyáltalán bekerüljön a hierarchiába, mert maga a hierarchia csupa személyiség nélküli figurából áll, pontosabban a figurát a hierarchiában elfoglalt helye jellemzi. A zenekarban van karmester és vannak zenekari tagok, s legfőkébb az a kérdés, hogy a zongorista átveszi-e a karmester helyét (amitől lényegében nem változna semmi), vagy sem. Egyetlen szereplő lóg ki a hierarchiából: Flaska, a pincér, aki „szintén zenész”, vagy legalább az volt valamikor. Őt Čulík, a karmester tette tönkre, úgy is lehetne fogalmazni, hogy művészileg kasztálta, egzisztenciálisan leszorította a pályáról. Koenigsmark részletesen ábrázolja a modell működését: a zenekar belső viszonyait és a külső ellenőrző pontokat, azaz a gazdasági igazgatót és a házmestert. Számára az iszapbirkózás lényeges: a törődött kisegisztenciális napi létezés technikája, illetve a följük rendelt „vezetésteknika”. Módszere – a groteszk – lehetővé teszi, hogy egyszerre legyen konkrét és elvont, s a bohózati sémákat a hétköznapi realitás szintjéről az abszurdnak látszó valóság szintjére emelje.

Gothár Péter, az előadás rendezője egy piros zongorával és a levegőbe emelkedő diszlettel kibillent a valóságból, pontosabban ide-oda billeg realitás és irrealitás keskeny mezsgyéjén. Ebben joggal számíthat a kaposvári színésziskola mélységes realizmus igényére, ami megalapozza az alakításokat. S a gesztusnak itt már stílusértéke van. Lukács Andor atletikusságának, Helyey merev pipiskedésének és kérdővé kunorodó mondatvégeinek, Csákányi Eszter párnaprotézissel imitált terheességének, Lázár Kati szélesre rúszozott, stüszikalapos közönségességének éppúgy, mint Jordán Tamás jóval kevesebb eszközzel, „csupán” figurálisan megkomponált karmesterének vagy a Bezerédy Zoltán játszotta, „vagányra vett” zongoristának.

Kulka János alakítása elüt a többiekétől. Ő játssza Flaskát, a pincért, akinek rezerváltsága mindvégig titkokat, múltat sejtet. A rendező és a színész – nyilván a szerzői utasításnak megfelelően – sokáig nem leplezi le a figurát. Míg a többiek „játsszanak”, ő jobbára csak „jelen van”, hallgatása, flegma szemtelensége, örök másnaposságnak látszó közömbös magatartása a néma rezonőr szerepére jelöli ki. Csak fokozatosan és homályosan jut tudomásunkra, hogy kívülállása, cinizmust imitáló, álmos lezsersége egyfajta lelki kasztráltság következménye. A figura sötét izzása arra vall, hogy ott belül valaha lobogás volt, amit patetikusan hitnek nevezhetnénk.

Kulka mintegy *folytatja* szereplését Ács János és Mártha István *Munkásoperettjében*. A Menőnek nevezett kiskatona dramaturgiai funkciója nagyjából analóg Flaska pincérével. Róla is csak a játék vége felé derül ki, hogy „múltja” van, bárha ez a múlt mindössze egynapos. Egy szituatív jellegtelen pillanatban, az első felvonás elején átadott – és szétépett – táviratról *utólag* megtudjuk, hogy a szabadságos kiskatona behívója. A bevonulás megtagadásának okára az utolsó képben beexponált dátum, 1968 augusztusa derít fényt. A mindaddig skrupulusoktól mentesnek látszó *huligánt* visszamenőleg kellene átvizsgálnunk egy belső meggyőződésével ellentétes cselekedetre nem hajlandó fiatalemberré, aki lelkiismereti válságát (vagy egy tőle függetlenül létező helyzet nem-vállalásából származó döntésének feszültségét?) vezeti le a lázadó dühöngésével. Jimmy Porter késői utódja Budapesten, a hatvanas évekből...

A dolog nem ilyen egyszerű. Meg lehetne támadni pusztán a dramaturgiai metódust, mondván, hogy a színházi néző nem tud visszafelé értelmezni, s főleg átértelmezni. Ez, persze, így van. Hát Flaskával a Koenigsmark-darabban nem így volt? De, lényegében igen. Csak hogy Flaska az *Agyő, kedvesem*ben nem főszereplő, s nem is „akár” az lenni. Mellékfigura, aki a maga csendes létezésével ellenpontozza a drámai főfigurákat. A Menő azonban mellékszereplőből fokozatosan főszereplővé válik a darab végére, s ezt az átalakulást a *Munkásoperett* dramaturgiailag képtelen

megoldani. „Ellenfigurájával”, Balogh József vasesztergályossal, aki mindvégig főszereplőnek látszott, ugyanez történik megfordítva; őt pontosan a Menővel szemben jelentékteleníti el a darab.

Persze Ács láthatóan erre a dramaturgiai szerepcserére épít: a „pozitív hős” vasesztergályos a darab végén megfutamodik a saját konfliktusa előtt, míg a „negatív hős” elbukásában katarzist kellene éreznünk. Ez kétségkívül *trouvaillé* lenne: a sémák kifordítása – nemcsak műfaji, hanem gondolati értelemben is. Mert a *Munkásoperett*-ben pontosan az az érdekes, hogy *operett*, tehát a sémák – a pozitív-hős-séma és a negatív-hős-séma is – egyrészt indokoltak, másrészt viszont nyilvánvaló, hogy mégsem „igazi” operetről van szó, hanem *pastiche*-ről, műfajimitációról, amely a formai utánzattal tartalmi többletet koncipiál, jó értelemben vett „hátsó szándékot” rejt, mondani akar valami. Olyasmit, amihez eszközül éppen az operett a legalkalmasabb. De akkor a dramaturgiai csavarnak működnie kell.

A szerzők szeme előtt nyilván az ötvenes évek *Állami áruháza*, és az általa a hetvenes években született kaposvári siker lebegett. Csak egyvalamiről feledkeztek meg. A komolyan vett *Állami áruház* a hetvenes években az ötvenes évek operett-jébe fogalmazott ideologikus tartalmat persziflálta pusztán azáltal, hogy staffázszerűen fölillantotta a cselekmény társadalmi háttérét. Ez a gondolatmenet tökéletesen megfelelt az általános kaposvári világ- és színházzszemléletnek. A *Munkásoperett* analóg rálátással tekint vissza a nyolcvanas évekből a hatvanas évek társadalmára, egy olyan új művel, amely nem akar szándékosan persziflálni (legföljebb az operettséma automatikusan a persziflázs hatását kelti), sőt ugyanúgy ideologikus tartalmat próbál belecsempészni a műfajba, mint az *Állami áruház* 1950-ben. A *Munkásoperett* ugyanis csak látszólag moralizál, csak látszólag szól a Menő lelkiismereti válságáról, csak látszólag ismétli meg a részvétlenből részvevővé válás morális konfliktusát – a *Marat/Sade* Kikiáltójának mintájára –, valójában az ideológia, még inkább a közvetlen politika színterévé változtatja a darab befejezését. Nem vitás, éppen ezáltal akarja „pofonvágni” a nézőt, azaz meghaladni a szimpla operettet. A paradoxon azonban antinómiává vált: a szándék nem tud hatni, a néző képtelen befogadni a „rámért” tartalmat. S ennek nemcsak dramaturgiai okai vannak. Kaposvár nem büjtathatja ki bőréből az operettet: nem fordíthatja komolyra azt, amit a műfaj „tehetetlenségi nyomatéka” automatikusan persziflál.

S végül itt egy Shakespeare-hős, Prospero, akit a hierarchia csúcsáról löktek ki a semmibe, a társadalmon kívülre, s most – tizenkét év után – el kell döntenie, hogy végleg lemondjon-e önmagáról mint társadalmi lényről. A *vihar* tehát a *másik* oldalról, ha tetszik, a hatalom felől fogalmazza meg azt, amit az eddigi előadások hősei – Läufter, Flaska és a Menő – az innenső partról figyeltek. Prospero számára nem az a tét, hogy bekerüljön-e a hierarchiába, mint Läufter, hanem hogy vissza akarjon-e kerülni. Őt is kiűtötték, akár Flaskát, de neki most módjában van visszaütni. S végül döntenie kell, éppúgy, mint a Menőnek, hogy résztvevővé váljon-e.

A kérdések Shakespeare-rel kapcsolatban talán profánul hangzanak, de Kaposváron megszoktuk, hogy Shakespeare a kortársunk, akihez közvetlenül fordulhatunk saját konfliktusainkban (*Troilus és Cressida*, *Szeget szeggel*, III. *Richárd*). Gazdag Gyula most nem ezt az utat járja; nem a hétköznapi, hanem a meseien ismerőse hivatkozik. Úgy is mondhatnám, hétköznapi mitológiánk helyett a mesemitológiára. Mint ha csak a Lamb-testvéreket olvasnánk: „Volt egy sziget a tengeren, nem volt más lakója, csak egy öreg ember, a neve Prospero, és a lánya, egy igen szép ifjú hölgy: Miranda... Egy barlangban, vagyis egy sziklába vájt üregben éltek...” A mese megelevenedik a forgószínpadon – a szigettel, a sziklával, a barlanggal és az öregemberrel. A jókkal és a gonoszokkal, az ármányos összeesküvéssel és a kéz intésére megállított cselekménnyel. Csak a varázspálca hiányzik.

A mese mindig filozofikus, tehát Gazdagnak igaza van. A varázspálca pedig azért hiányzik, mert Prospero nem leli örömét a varázslásban. Jordán Tamás Prosperóját mindenekelőtt a székepszis jellemzi. Ha fölemeli a kezét, a gyilkos töre megáll a levegőben – csoda történik. De csodákkal nem lehet kormányozni. A csodák legföljebb arra jók, hogy a megállított cselekménnyel Prospero demonstrálja Mirandá-

nak a világ természetét. Miranda azonban nem látott még társadalmat, és egyébként is szerelmes, ilyen állapotban aligha érti meg a szkeptikus demonstrációt. Amitől Prospero székszepe fokozódik...

Ezen a ponton Gazdag már kénytelen kilépni a meséből. A mesében ugyanis minden jóra fordul: „És miután legyőzte ellenségeit és kiengesztelődött öccsével és a nápolyi királlyal, semmi sem hiányzott boldogságához, csak az, hogy újra lássa szülőföldjét, visszavegye hercegségét, és tanúja legyen lánya és Ferdinánd herceg boldog lakodalmának...” Ez nem megy. A mese Prosperója is kénytelen végiggondolni, mi lesz, ha visszamegy a társadalomba, uralkodni. Jordán Tamás tehát lelép a szigetről, azaz kilép a mese öntörvényű (varázs) hamis világából, s szembenéz velünk a rivalda széléről, mintha bánatosan azt latolgatná, hogy csakugyan közénk jöjjön-e.

Az elgondolás szép, de Gazdag nem tudta a mesét és a filozófiát mesefilozófiává gyúrni. Pontosabban csak gondolatilag tudta, színpadilag nem. Ebben bizonyos fokig a díszlet nehézsége a hibás, amely nem nyit teret a játéknak, sőt néha éppen akadályozza. Pedig az előadás kérdése hiteles, és nekünk szól: vajon érdemes-e *miattunk* visszavenni a személyiséget?

CSEHOV — NEM-VERBÁLIS JELEKKEL

Almási Miklós: Mi lesz velünk, Anton Pavlovics?

„Tulajdonképpen e sokféle, egymástól radikálisan különböző műegyediség felkutatása lenne a célja az itt következő írásbeli „olvasópróbáknak”, írja Almási Miklós a *Mi lesz velünk, Anton Pavlovics?* c. esszégyűjteményének előszavában. Csehov legismertebb, legjobb négy drámájáról van szó.

Az elemzések azt tárják elénk, hogy a *Sirály*, a *Ványa bácsi*, a *Három nővér* és a *Cserezszyéskert* alakjai, illetve az általuk kifejezett vagy hordozott problematika voltaképpen és határozottan mai. Hogy mára értek meg, teljesedtek ki vagy lettek általánosakká azok a magatartások, az embereknek a világhoz és egymáshoz fűződő azon viszonyai, a benső világnak azok a tartalmi és ismérvei, amelyeket Csehov drámáinak alakjai mutatnak föl. Így például a mi társalgási stílusunk is „befelé figyelő (...) a másik iránti teljes süketiséggel”; a mi szerelmünk is „csak „neve” valami másnak, amit az élettől szeretnénk kicsikarni”; és mi is szenvedünk az „életintenzitás-hiánytól”. Az „utóbbi évtizedek életgyakorlata fedezte fel az önmegvalósítás már-már szolipszista célértékét”, vagyis azt, hogy „másokon keresztül, kilépve a hagyományos családi, közösségi kötöttségből” valósítsuk meg önmagunkat, „tekintet nélkül arra, kiket gáncsol az önérvényesítés”. De ugyanígy modern érzés a már a csehovi alakokat eltöltő „köznapi depresszió”; illetve a képesség és az életszerep közötti diszkrépancia; továbbá az otthontalanság érzése. Modern jelenség a centrum nélküli egyéniség, vagy a *Ványa bácsi* alakjainak azon ismérve, hogy „csak akkor *vannak*, ha megfogalmazzák magukat, mások számára”, amelyhez Almási Miklós hozzáteszi: „Értelmiségi betegség”.

A könyv tartalmi aspektusa tehát kettősen fontos és értékes: ön- és valóságismertünket bővíti, rádöbent abszolúte létező-élő társadalmi és egyéni tényezőkre. Másrészt új szempontokat kínál a csehovi művek értelmezéséhez.

Almási Miklós átértékelné azt a megállapítást is, mert „közhelymagyarázatnak” minősíti, miszerint „Csehov világában nem jöhetnek létre emberi kapcsolatok, egyik alak sem képes érintkezni a másikkal, a beszélgetések is csak egymás „mellett” folynak; ebben a világban nincs lehetőség az igazi kommunikációra, az oda-vissza épülő kapcsolatokra: az alakok külön-külön üvegburában élnek”. Ezt a *Sirály* kapcsán írja le. Ebben a „közhelymagyarázatban” nem a tény a hamis, hiszen a *Három nővér*ről maga írja: „Itt jelenik meg először a színi irodalomban az abszurd dialógus: a szereplők nem egymással beszélgetnek, a szövegek egymás mellett mennek el, vagy válnak monologikussá...” A „közhelymagyarázat” azért hamis, mert azt sugallja, hogy az alakok kölcsönös kapcsolatokra való képtelenségének oka a „világ”; noha „Csehov szerint ők maguk gáncsolják el érzelmi kiteljesedésüket”. Az önmagukban lévő okok különfélék. Az egyik: „Egy sajátos, félig tudatos, félig öntudatlan manipulációs adottság dolgozik bennük, amivel azonnal leeresztik érzékenységük redőnyét, ha a másik valami kellemetlent mond, ha oda kell figyelni társaik fájdalmára vagy egyszerűen meg kellene érteni a másik sajátságosságát”. Más helyen nem az érzékenységnek tulajdonítja a kölcsönös kapcsolatokra való képtelenséget, hanem annak, hogy az alakokban külön-külön, mindenki másétól különböző értékrendszerek élnek; illetve annak, hogy igen nagy az alakok önreflexióra való hajlama. Vojnyickijről azonban már azt írja, hogy őt „süketé teszi mások szenvedésével szemben ez az állandó, csak magára figyelő önsiratás.” (Kiemelés tőlem, B. T.) A *Három nővér* Irinájáról kimondja, hogy „egész karakterének, álmodozásának, bűbajos, társaságot elbűvölő

lényének ez a legmélyebb *narcisztikus* önzés a mozgatórugója". (Kiemelés tőlem, B. T.)

A magunk részéről úgy gondoljuk, hogy a mások fájdalma előtt leeresztett „érzékenységi redőny”, továbbá a külön-külön értékrendszer megléte, az önreflexióra való hajlam stb. mélyén az az ok található, amit Irinával összefüggésben emelt ki: a narcisztikusság. Véleményünk szerint ebből fakad a nagy vágy és hajlam az önmegfogalmazásra; ez működik Szerebrjakovban, amikor a birtokeladással kapcsolatban azt kívánja, „csak nekem legyen jó”; emiatt tud Asztrov oly könnyen keresztülrégni Szonyán, „mintha észre se vette volna a lány szenvedését”; ez az oka annak, hogy a másik szerelmi vallomásai közben is mindig csak önmagukra figyelnek, és szükség-szerűen következik ebből a frusztráció-érzés is.

A narcisztikus alkatnak ugyanis alapvető ismérve, hogy *érzelmi* alapú – vagyis: nem intellektuális – figyelmét és szeretetét önmagára irányítja és nem a kívülvilágra, nem más személyekre. Itt az „érzelmi alapú figyelem” a döntő faktor. A narcisztikus alkat a másikat, a „világot” akkor fogadja el, ha teljesen olyan mint ő. Más esetben – s a narcisztikus ember számára minden eset ez a más eset – vagy be- és elzárkózik; vagy a hozzá maradéktalanul soha és semmikor nem hasonló világ állandóan irritálja. És mindig ott a frusztráció-érzés. Mindazonáltal persze tökéletesen igaza van Almási Miklósnak, hiszen a csehovi alakok általa megfigyelt megnyilvánulás-, viselkedés- és magatartásmódja stb. a narcisztikus alkatra jellemzőek.

Almási Miklós szemléletmódjához tartozik, hogy az írott drámákat mint színjátékvariánsokat veszi figyelembe, hogy írásai „olvasópróbák”, amelyek „játékrajtvényeket” kívánnak bemutatni, „egy-egy megoldási javaslattal, civil rendezői értelmezésekkel”. Ez a szemléletmód az elemzések alapmódszerévé válik; vagyis szinte az elemzés minden pontján olyan mozzanatok hordozzák az általa adott értelmezéseket, amelyek csak egy adott színjátékban valósíthatók meg; amelyeket az elemzés épít a szöveg által felépített világszerűségbe, s amelyek Csehov szövegeiben nincsenek benne, sem a dialógusokban, sem az ún. szerzői instrukciókban. Ezek a csak egy adott színjátékban megvalósítható mozzanatok a szereplők hanghordozására, a mondatok elmondási módjára, az öltözködésre, a fizikai-testi mozgásokra, testtartásokra stb. vonatkoznak.

A drámákról szóló tanulmányokban, esszéikben ez a módszer – vagyis a drámának, jelentésének és világképének stb. a színház felől való értelmezése – lényegében Jan Kott *Kortársunk Shakespeare* c. könyve nyomán alakult ki; illetve azt a 20. században létrejött színházrendezői gyakorlatot követi, amely – és most nem a szubjektív önkényeskedésekre kívánunk utalni –, voltaképp nem az írott drámát értelmezi, hanem a szöveget a mai valóság felől vizsgálja meg: mi építhető rá erre a szövegre a színjáték eszköztárával a mai társadalmi valóság kérdéseiből?

Persze minden dráma egy bizonyos társadalmi-történelmi helyzetben született. Ezért egy másik társadalmi-történelmi helyzet szemszögéből való értelmezése megkívánja, hogy ez az értelmezés olyan nem-verbális jelentéscsatornákon jusson érvényre, amelyeket csak a színpadon lehet életbe léptetni. Mert ha a kizárólag verbális jelek révén felépült dráma-világszerűség hordoz többszörösen is ún. konnotatív, másodlagos jelentéseket, végül is képtelen olyan jelentéseket érvényre juttatni, amelyek nem-verbális jeleken alapulnak. A színjátékban a dráma neve helyébe élő ember lép, s az élő emberek jelenlétével megformálódó színházi műalkotás ontológiai szükség-szerűséggel viszont éppen ezt teremti meg: a nem-verbális jelentésrétegeket. Mivel a nem-verbális jelrendszer szükségszerűen nem a szavak-mondatok konkrét és nem ezek másodlagos jelentéseiben jut érvényre, a régi társadalmi helyzetek nem-verbális jeleiről alig-alig lehet tudomásunk. Ezek *egyik* szegmentumát legfeljebb az adott kor képzőművészeti alkotásaiból ismerhetjük meg. Ugyanakkor manapság úgy tűnik, hogy a nem-verbális jelek az adott korhoz kötöttek; legalábbis egy jó részük. Ezért a színjátékmű mindig csak az adott korban, az adott korban érvényes nem-verbális jeleket használhatja. Ezek a jelek: a hanghordozás, a hangsúly, a szavak és mondatok elmondásának módjai, az alak testi eszközökkel megvalósított magatartásmódja, mind a részhelyzetekben, mind a színjáték egészen végighúzódo érvénnyel stb. stb. A

színész számára rendelkezésre álló ezen jelek mellett igen sok hasonló nem-verbális jelet építhet be a műalkotásba a rendező, a térkompozíciótól a fényeken, zörejeken át az öltözetig stb. stb.

Almási Miklós végül tehát azt kívánja megmutatni, hogy a csehovi, maradéktalanul verbális jelekből felépülő dráma-világszerűség miként hordozhat egy színjátékban nem-verbális jelek révén olyan jelentéseket, amelyek a mai társadalmi helyzet-re, individuál vagy szociálpszichológiai vagy akár szociológiai tényezőkre utalnak, illetve ezeket fejezik ki. Elemzéseibe ezért épít be szükségszerűen igen sok, csak a színházi előadásban megvalósítható nem-verbális jelet.

A nem-verbális jelek jelentését csak konkrét megvalósulásukkor lehet pontosan érvényre juttatni, és nem a verbális jelekkel, a szavakkal való utalások révén. Hiszen pl. egy nem vidám szövegnek nevetéssel – mint nem-verbális jellel – kísért elmondása nemcsak gúnyt vagy a másik ugratását jelentheti (a *Sirály* egyik mozzanata Másával kapcsolatban); sok jelentése lehet a lábujjhegyen való „pipiskedésnek” is (ugyancsak a *Sirály*ban Arkagyina egyik jelenete); továbbá a holmíknak négykézláb történő keresése (Varja és Lopahin jelenete a *Cseresznyés kertben*) sem szükségképpen hordoz erotikus hatásokat. Vagyis Almási Miklós „rendezői utasításai” csak akkor jelentik az általa kifejezni kívánt tartalmat – miként egy drámaíró instrukcióié – ha a színházi előadásban minden mozzanatot egyértelműen és pontosan azon a módon valósítanak meg, hogy a megvalósítás az Almási Miklós által kívánt jelentést hordozza. Dicséretére legyen mondva, egyetlen egy olyan nem-verbális jelet nem kíván megvalósíttatni, amely „megerősokolná” a csehovi drámát, meghamisítaná az írott szöveg által felépített világszerűséget.

A kérdés ezen a ponton már az, hogy ezzel a szemlélettel és módszerrel Csehov drámaírói beszél-e, avagy mai színházi előadásainak kíván-e egy lehetséges értelmezési változatot adni? Ő maga írja, hogy az utóbbiról van szó: „... ezek az írások úgy születtek, hogy a színpad felől’ fejtsék meg a csehovi szöveget”. Ehhez annyi hozzátenni valónk van, hogy nem a színpad, hanem a mai társadalmi-történelmi valóság felől fejti a szöveget; pontosabban: a mai társadalmi helyzetet fejti, de úgy, hogy az eredmény egy-egy csehovi dráma színpadi előadásában realizálható mint eredmény. A négy esszé talán nem is azt vizsgálja, hogy „mi van a sorokban és a sorok között”, mint ez olvasható, hanem: mi építhető a szöveg által felépített világszerűségbe a nem-verbális jelekkel ahhoz, hogy az egész előadás ne a 19–20. század fordulóján volt tényezőket-jelentéseket hordozza, hanem egyértelműen maiakat.

Ebből pedig levonhatjuk a következőket: ha a már kifejező-hordozó jelentések érvényrejuttatásához nélkülözhetetlenek a nem-verbális jelek, ha a nem-verbális jelek a drámaszövegben nem lehetnek jelen, csak a színházi előadásban, továbbá ha a nem-verbális jeleknek a színházi előadásban ontológiai törvényszerűségből ott kell lenniük, nos, akkor Almási Miklós azt bizonyítja, hogy az írott dráma és a színházi előadás két teljesen külön művészeti ágba tartozik. A színházi előadások mához szóló és a már kifejező jelentéseit – mivel azok nem-verbális jeleken alapulnak – sem Csehov, sem más drámaíró a *maguk valós megjelenésmódjában* nem rögzítheti a szövegben, lévén ez egyértelműen verbális.

Almási Miklós könyve tehát egyértelműen bizonyítja, amit okvetlenül szükséges kimondani: más művészet a színház és más művészet a dráma. Még akkor is, ha pl. a színpadi alakok egymás közötti viszonyait a dráma dialógusaiba beépített tényezők határozzák meg. Hiszen a dráma nevei az előadásban élő emberekké válnak, s ezáltal ontológiai szükségszerűségből életbe lépnek a metakommunikációs, nem-verbális jelek, amelyek viszont így vagy úgy és igen sokféle értelemben és „irányba” módosíthatják az írott dialógusok által felrajzolt viszonyokat, helyzeteket. A *Cseresznyés kert* írott szövegén például semmi *konkrét* jele nincs annak, amit Almási Miklós ír, miszerint Lopahin számára Ranyevszkaja az eszményi nő, akibe egy kicsit szerelmes, és ez az oka annak, hogy nem veszi el Varját. Az írott szöveg azon jelei, amelyek ezt hordozhatják, egészen más tartalmakat is kifejezhetnek. Például: Lopahinnak családi-szeretetteljes viszonyát Ranyevszkájához; vagy azt, hogy Lopahin számára az asszony gyerekkorának pozitív, boldogságot adó képmása; sőt: ezek a

jelek jelenthetik, hogy miként Ranyevszkájának a kert, Lopahinnak Ranyevszkaja jelenti múltjának szépségeit, akár a szépségeszményt. Az természetesen már a színházi előadás koncepciójának és/vagy a Lopahint játszó színész megoldásmódjának a kérdése, hogy az előadásban melyik jut érvényre a nem-verbális jelek által. Kétségkívül megformálódhat így az a jelentés is, amit Almási Miklós adott.

E könyv kapcsán eszünkbe juthat, hogy miként és hogyan kell vagy lehet értelmeznünk a drámákat? A maguk korának történelmi-társadalmi és egyéni helyzetéből és ezen feltételekből, eszme- vagy mentalitástörténeti stb. beágyazottságából? Ehhez hozzácsatlakoztathatjuk ezt a kérdést: egy-egy dráma az emberiség „emlékezete-e”, a bármily értelmű fejlődésnek egy-egy rögzített pontja-e; avagy mai életünket magyarázó, értelmező és azt kifejező szöveg-e? A kérdések csak „eszünkbe juthatnak”, mert expliciten nyilván egyik sem fogalmazódik meg, továbbá, mert nem annyira a drámákat elemzi, hanem a mai előadásukhoz kínál értelmezéseket a mai társadalmi, szociológiai, szociál- és individuálpszichológiai tényezők alapján. És ebből a kérdéskörből is kitesszhet: ha egy színházi műalkotás csak az emberiség emlékezete, ha csak a bármily értelmű fejlődés egy múltbeli pontját rögzíti, az előadás nem ér sokat. A színházművészet műalkotásaiban a mai néző körüli problémákat, az ő számára szóló jelentéseket kell nem-verbális jelekkel érvényre juttatni. És ez – először – ismét a színházművészetnek a drámairodalomhoz viszonyított önállóságát, önálló művészeti ág mivoltát bizonyítja; de egyben – másodszor – azt is, hogy hogy a színház a legegységelműbben mindig az adott ma művészete.

Közismert, hogy ez a tény némely rendezés esetében lehetőséget adott egy-egy írott dráma hamis, teljesen szubjektív alapú és indítatású vagy kifacsart értelmezésére. Almási Miklós „rendezőpéldányai” kitűnően mutatják, hogyan adhatnak egy színházi előadás számára az írott dráma „meghatározatlan tárgyiasságai” lehetőséget a hiteles, igaz „kitöltésre”, érvényes értelmezésre úgy, hogy sem az írott világszerűség, sem a mai valóság nem hamisítódik meg.

A színházi előadások számára készült értelmezések látszólag a teljesség igényével készültek. Ez egyfelől kissé „túlirtságot” eredményezett; az elemzések igen-igen sok részletre térnek ki, s így nagyon sokféle mai problémát építenek a megírt világszerűség köré. Másfelől kérdés, hogy mindezek megvalósíthatók-e egy-egy előadásban úgy, hogy néző az egészet valóban realizálhassa, észrevehesse.

Mindezekkel azt is kívántuk elmondani, hogy igen jelentős könyv ez, amely már a címével – *Mi lesz velünk, Anton Pavlovics?* – jelzi, hogy a mi életünk fölöttébb súlyos kérdéseiről van benne szó. És ezért nemcsak a színházi embereknek vagy a színház iránt érdeklődőknek a számára lehet vitathatatlanul érdekes és tanulságos. Ön- és valóságismeretet bőven lehet tanulni belőle.

Az 52-es úton

*Előzünk egy hosszú kocsisort,
fogynak a lejtők,
a hűlő salakhegyeknek tetsző
alkonyi felhők; igaz,
a töretlen síkon kucorgó árva
udvarházak így is csak magányuk
magosáig látnak, s szükségből
lesik, mire visz, ahogy
csöndjük-üzve, egyik helységtől,
másikig, lohol a kor –
és földre-sütött szemük előtt
elhajt; mint a lentebb iparkodó
hangya-nép, a puszta rögén,
gondolja mind: szorgalmával
mennyet érint, és sorsa végül
elfér mindenestül
néhány porszemen; ám egymáson
ennyi veszteség, hogy kövesedik:
fokról fokra meredekebb.*

Pátriárka

*Maradjunk hűség múltán így
tehát szabadon – hisz mit hagytunk el*

*nem mást porba-tepert édent
tiltott fát
mely fölényével
tővig-őszén árvul –
isten kertje célunkra nem osztható*

*helyét is befalja lassan az idő
és ami tartós
a pátriárka maga szedi széjjel –*

mintha kezdené előlről

*s újra úgy találja: akik vonszolódunk
kivül csetlő üdvösségben
majd törleszkedünk
menedéket kérve*

Ingázó

*Zilálódik, mint vízben a homok,
 – arca egy hosszú kattogás mixerében,
 és álma – akció – indázik. Agatha
 ezeregyéjszakájából a jó
 esélyesítve visszatér, fordul,
 s knockoutolja a szutykos Fortunát,
 végez vele egy pénteki
 napon. Aztán előlép,
 – derűs idegen –, s a távolságot is
 kezében tartja, – felspulnizható.
 Érintések malasztja rajta és
 megérkezések üdvösségei.*

Album 0160

*– mater est certa – e háború-
 nemzette népség végre is
 hogy hunyorog ez a sok
 szürkearcú színeképelemző
 akiknek a fele félárva
 negyede hadigondozott s javában
 aggmenhelyeket létesítenek már
 és állatövöt, ó mennyi
 jófajta polgári erény
 orgazdája ez a csapat
 – önkéntelen – s az ellentényben
 árnyékuk is szinte már kétszer
 akkora miután elnőtték a
 vitaminhiányt és beleállnak a délután
 tókuszába itt és nem éppen
 áttekinthető sorokban, ám szerényen
 hunyorognak a négy égtáj felé*

Elvesztett otthonok

Kabdebó Lóránt interjúja

SzP: Hát az idén nem kell Bergman néninél laknod – mondta első férjem, S. G. úr, mikor hazajöttünk a nászútról. – Addig is, míg a Szép utcát rendbe hozzák, keresünk neked egy tisztességes lakást Szentendrén. – Miért? Bergman néni nem volt jó? – kérdeztem én. – Hát... nem volt jó – mondta a férjem, aki más körülményekhez és más albérletekhez szokott. Én nem tudom, nekem a szentendrei Bergman néni borzasztóan tetszett. Ki akartunk menni Pannival Szentendrére, mert egyszer feleveztünk odáig, én meg tüstént beleszerettem a városba, akkor, 1937-ben még sokkal picibb volt, sokkal inkább falu volt, nem város, és ha lehet ezt egyáltalán fokozni, még sokkal összetettebb és romantikusabb volt mint ma.

KL: Akkor már művészek laktak ott?

SzP: Ó, persze. Sokan. Azért is akartam kimenni, hiszen Pesten is albérletben laktunk Pannival, gondoltam Szentendrén inkább lehet majd festeni, mint a pesti kis szobánkban, táj is van, folyó meg hegy, és biztosan olcsóbb is az albérlet, mint Pesten. Hát Bergman néni szobája csakugyan olcsó volt, és csakugyan csodálatos tájban lakott. Egy óriási fekete nyárfa volt odatűzve a mező végére, arról lehetett megismerni, hogy nem a vaderdő vadjai laktak itt, hanem Bergman néni. Bergman néni azonban, mint tüstént kiderült, nyerskosztos volt.

KL: Micsoda?

SzP: Nyerskosztos volt. Szentendre különben is tele volt szektásokkal, a legkülönbözőbb fajtájúakkal, szombatosoktól kezdve bicsérdistákig. De mi kifogtunk egy olyan nőt, aki nemcsak egyszerűen gyakorolta a hitét, hanem heves térítő szellem is lakozott benne. Már a vécében egy csodálatos felirat fogadott bennünket, óriási betűkkel egy ív papíron. Máig is tudom szóról szóra: „Kérem szépen, ennek a helynek emésztőgödre van. A papírt nem szabad beledobni, mert akkor bűdös lesz és kiszedni kell. Különben nem kiszedni kell, hanem szétszórni a földön a napenergia feltáplálására. Tisztelettel Bergmanné.” Egy kicsit megdöbbenett bennünket, de az meglehetősen tetszett, hogy kikötötte, hogy az ő házában semmiféle húst vagy húsfélét nem ehetünk. Márcsak azért is tetszett, mert amúgy se igen volt más ennivalónk, mint gyümölcs és zöldség, ami a kertben termett. Tehát zöldszilva és kecske-tej. Két kislány, Jucika és Tilike, a mi mezőnkre hajtotta a kecskéjüket, és időnként illegálisan megfejték nekünk, mutatván, hogy Tilike is tud kecskét fejni. Az édesanyjuk meg, az aranyos Német néni nyilván a két kislány tájékoztatása alapján időnként lekváros gombócot, diós tésztát és egyéb állati vértől idegen készítményt küldött nekünk merő kedvességből és jószívűségből.

Nagyszerűen éreztük magunkat Bergman néninél és az is igen érdekes volt, hogy ő a napenergiát nemcsak szétszórásra, fel- és visszatöltésre hasz-

nálta, hanem arra is, hogy kitett a napra egy teknőben vizet és mikor átmelegedett, beleült, nagy fekete kalapot tett a fejére, de máshová semmit. Nem tudom, hogy komoly befolyással lehetett-e ez az egészségi állapotára, a külsejének azonban semmiképpen sem használt. Én ugyan mindig szerettem nemcsak egyszerűen szép aktokat festeni, de Bergman néni a kádban – nem a kádban, bocsánat, a teknőben – enyhén szólva bizarr látványt nyújtott a zöld mező közepén, ahol csak egy kecske volt rajta kívül, két kislány, meg egy hatalmas, gyönyörű dárda formájú fekete nyárfa. Pappel – mondta Panni, aki akkor még át volt itatva a német kultúrával. Es festeni is egyszerűen lehetett, a mezőben is, a kertben is, a szobában is; Bergman néni, ellentétben eddigi háziasszonyaimmal, soha egy csöpet sem zavart festés közben. No de a férjemnek nem volt jó Bergman néni. Voltaképpen nem is csodálom, mert mikor még nem voltunk házasságban, időnként meglátogatott bennünket Szentendrén, és Bergman néni erősen gyanakodott rá, s nem is alaptalanul, hogy húsfélével fertőzi be a házatáját, nekünk persze nagyon ízlett a szalámi és a sonka az egész héten élvezett zöld szilva, piszke és kecsketej után. De mikor Bergman néni megkérdezte a férjemet, hogy híve-e a nyerskosztos életmódnak és a napenergia különböző felhasználásának, könnyelmű férjem egyszerűen tagadó választ adott és még csak nem is mentegetődzött. Ezért is határozta el, hogy egy rendes lakás kell nekem Szentendrén.

KL: De mi is ez a nyerskoszt?

SzP: Ennek, kedves Lóránt, annyi válfaja van, hogy legokosabb lenne, ha kipróbálná saját magán. Volt olyan nyerskosztos is Szentendrén, talán még mindig van, nem tudom, amelyik nem óhajt elfogadni a természettől semmit, kenyeret sem, csak derce formájában az őrölt gabonát vagy őrölt kukoricát, meg sem főzi, meg se süti, meg se jellemes és szigorú nyerskosztos. De olyan is van, amelyik hajlandó mézet és tojást is enni, mert azoknak az élvezete nem jár az állatok legyilkolásával.

KL: Most ez vallási vagy csak morális jellegű?

SzP: Ezt soha nem sikerült kinyomoznom, mert ezek a dolgok fedik egymást. A szombatosoknál például ezek olyannyira fedik egymást, hogy amikor egy másik elvesztett otthonomban egy másik nyerskosztos hölgnél laktam, az szombaton még azt sem volt hajlandó megengedni, hogy én bármilyen munkát végezzek, még csak vizet sem húzhattam a kútból. Semmi köze nem volt a zsidósághoz, viszont meggyőződéses hite volt, hogy a szombati napot meg kell szentelni, olymódon, hogy az ujjadat sem mozdítod. Az, hogy ő fölült a fára és nem kézzel, hanem a szájával szedte a cseresznyét, az engem mély bámulatba ejtett, és nem is voltam egészen bizonyos abban, hogy a munkában a kéznek, csak a kéznek van olyan nagy szerepe, hiszen a száj is csak végez némi munkát ilyenkor. Mindegy, nagyon egymásba torlódtak és fonódtak ezeknek a szektáknak az előírásai, úgyhogy, legalábbis én, nem tudtam különbséget tenni köztük. De hogy visszatérjek a vízhez és a szombati naphoz, a hordóba gyűjtött esővizet kellett inni szombaton. A háziasszonyom ugyanis szó szerint vette azt a törvényt, hogy: „megemlékezzél a szombatról, hogy megszenteljed. Ne végezz ezen a napon semmi munkát, sem te, sem a szolgád, sem a szolgálód, sem az idegen, aki kapuidban van.” Hát nekem is ezt az esővizet kellett volna innom, csak sajnos megláttam benne a vékony, piros cérnaférgeket, és figyelmeztettem erre a háziasszonyomat. „Hát ne dicsérjük az Urat?” – kiáltotta Adrienne. Ezen elgondolkoztam, de a vizet nem bírtam meginni mégse, inkább lementem a Szelim patakra, s törvény-

sértő módon, bögrébe mertem és úgy ittam a vizét. Közelebb esett a patak, mint a város. Azért is volt olyan olcsó ez a csodaszép szoba. Mert csodaszép volt. Mond magának valamit az, hogy havi öt pengő? Valljuk be, a férjem joggal ellenezte ezt a természetes élethez túlságosan közelálló lakóhelyemet.

KL: Helyileg ez hol volt Szentendrén? Megvan még ez a ház?

SzP: A ház megvan. Most már voltaképpen elérte, ha még nem is egészen nyelte el a város. A Pismány nevű csodálatos hegyen, ami időközben üdülőövezetté lépett elő, és úgy ellepték a házak ezt az erdős hegyoldalt, ami tulajdonképpen egy puha zöld szőrű medvéhez hasonlított, mint a kiütés.

KL: És hányban volt?

SzP: Ez a szombatos hölgy, ez is harminchétben volt, bevallom. Közvetlenül azután, hogy a Főiskolát majdnem elvégeztem. Vagyis elvégeztem volna, ha ki nem csapnak, de ezt hagyjuk, ez egy másik történet.

KL: Most tehát a férje új lakást keres.

SzP: Igen, és miután az én akkori fogalmaim szerint gazdag emberhez mentem férjhez, hát elegáns lakást kerestünk és találtunk is. A ház a Fő utca végén volt, közel a Művésztelephez, és már a kapuja is elbűvölt. Finom, kopott-zöldre festett, vagyis azt hiszem, hogy az idő színezte az eredetileg króm-oxidzöldet olyan finom majdnem türkizre, rácsos kapu volt, az a bizonyos zöld rácsos kapu, de nagyon szentendrei módon, művészien kifaragva, középen külön kisajtó nyílt belőle, és kis rácsos kukucskáló is volt rajta, de az egész kaput is ki lehetett volna nyitni, ha esetleg egy tehén jött volna be az udvarba. Ez aránylag lehetetlen volt, mert az udvar, ha bőven számítom, összesen tízszer tíz méter lehetett. De ez Szentendre építészeti sajátosságaihoz tartozik, ahol az udvarok picinyek és a házak hátat fordítanak a fénynek, mert még mindig őrzik a déli hagyományt, amit a szerbök hoztak magukkal. Ez ma persze már nem igen van. Se ilyen kapu, se ilyen ház. Egy hollőfekete hajú, hollőfekete szemű, barnaarcú gyönyörű asszony fogadott bennünket, elég öreg volt, bizonyosan elmúlt már harmincéves. Én akkor múltam huszonkettő, tudja hogy van az, abban az időben tíz esztendő még sokat számított. Két ugyancsak szénfekete kislány is volt, mint a tücskök ugráltak éjjelnappal, az udvaron, a Dunában, a ház tetején, az eperfa hegyén, egyáltalán mindenütt. És két szobám volt, képzelje el! Két csodálatos szobám, egyik jellemzően szentendrei osztású ablakkal nézett az utca felé, de az udvarra is nyílt egy másik ablak, remek volt a világítás. És a rendes körülmények között a konyhának használt szoba is az enyém volt. Jucika – mert így hívták a háziasszonyomat – a túloldalon lévő szobába vonult, mert a ház beosztása még olyan volt, mint a klasszikus parasztház, középen a konyha, az utca felől a nagyobb szoba, s hátul a kisebb. Tehát a nagyobb szoba és a konyha volt az enyém és ettől a pompától és bőségtől hirtelen annyira megzavarodtam, hogy megkérdeztem a férjemtől: és Évuska? – Hogyhogy Évuska, bámult el a férjem. – Tudod, van egy jó barátnőm és tavaly együtt is laktunk. És, és most hogy én férjhez mentem és ilyen elegáns lakásom van, hát most Évuska nyomorogjon továbbra is Pipich néninél? – Ezen a férjem egy kicsit elbámult, mert mint mondtam, ez akkor volt, mikor nászútról hazajöttünk. De gondolta, hogy úgyis bolondot vett feleségül: hát hívd meg az Évuskádat is, mondta, elfér a kisebbik szobában. Évuska meg is érkezett, nem talált abban semmi különösét, hogy két hónapos házasságomra együtt akarok lakni vele. Én se találtam benne, őszintén szólva, akkor semmi különösét. Tudja, Lóránt, mi festők bandában szoktunk élni. Legalábbis akkor az úgy volt. És minél

többen voltunk, annál jobban összebújtunk és annál jobban megnéztük egymás képeit.

KL: Ki volt ez az Évuska?

SzP: A legjobb barátnőm volt. Az igazi és a legjobb barátnőm. Hadd ne mondjam meg az igazi nevét. Nem, nem mondom meg. Annyiszor tapasztaltam, hogy a leghihetlenebb dolgokon sértődnek meg az emberek. Maradjunk az Évuskánál, nekem akkor Évuska volt. De nemcsak ő volt jelen ebben az első közös lakásunkban a férjemmel, hanem, ha nem is lakott ott, de nagyjából állandóan ott tanyázott az egész banda. Megérkezett Bálint Bandi, természetesen beállított Korniss, csaknem mindennapos vendég volt Vajda. Azonkívül ezek is hozták magukkal a barátaikat. A szentendrei albérleti szobáknak a háziasszonyai rendszerint nem tűrték a bandákat, se az éneklést, se a zúrt, amit csaptunk, se az ifjúságot. Ez a nő azonban, ez a csudaszép és csuda furcsa nő, Jucika, egyszerűen boldog volt attól, hogy körülötte vagyunk, mulattatta az életünk, semmin sem botránkozott meg, még az is tetszett neki, hogy ha egyedül vagyok, akkor az ágyon fekvé bicskázom a szalonnát ebédre, mert véletlenül nincs ott a banda, s a férjem se jött ki. Persze, ahogy ez normális dolgozó férjhez illik, péntektől hétfőig mindig ott volt, és ha ráért, hát hét közben is kiszaladt. De általában ketten éltünk és festettünk Évuskával és itt kezdődött, talán mégis itt kezdődött köztünk az első baj. Ő akkor kezdett ráébredni arra, hogy talán mégse akar igazán festeni.

KL: Ez hogy történt?

SzP: Tudja, akkor az volt a szokás, hogy a festők kimentek festeni, rendszerint kora hajnalban, hazahozták a képet, odaállították a falhoz, aztán leültek és a könyöküket a térdükre támasztva, hosszan bámulták az új képüket. Nem együtt mentünk ki festeni, vagyis nem mindig mentünk együtt. És azon a nyáron gyakran megtörtént, hogy Évuska, amikor hazajött, a képét a falnak fordította és nem ült eléje, hanem szó nélkül kiment az udvarra. Az udvar egyébként egy szőlőtőkéből állott. A szőlőtőke a kapunál kezdődött és teljesen befutotta az egész udvart, rámászott a házra, és később óriási fűrtökben lógott rajta a szőlő. Mert a nyár elején még csak a virágzó szőlőnek az isteni szagával volt tele az udvar. A szoba? Hát egyszerűen volt berendezve, azt hiszem, ez a helyes kifejezés. Családi ágy volt benne, amit én csodálkozva nézegettem, mert közben rendeződött be az én első pesti lakásom a férjemmel, amiben szigorúan, és az akkori felfogáshoz illően, természetesen két külön ágy volt. De itt Jucikánál az a bizonyos falusi ágy terpeszkedett, aminek a két oldalán gombok vannak, a közepén egy kis torony, az ágyfőn egy nagy karika, a karikát rángatni lehetett. Nem is csak rángatni, hanem játszani és kopogni vele. Azonkívül olyan kövér dunna volt benne kettő, ami sehogyse illett a szentendrei nyárhoz. A kövér dunnát kiegészítette egy dagadó párna, istenien lehetett vele dobálózni. Egyébként az ágyon egymás mellett ülve elfértünk mind... Várjon csak. Bálint, Vajda, Korniss, Juhász Pali, Berda Ernő, Évuska, én. Ott tanyáztunk és Jucika nagyon finoman és figyelmesen néha benézett az ablakon. Először Pali fedezte fel és kiáltotta világgá: Gyerrekek, Jucika gyönyörűszép! És legközelebb, amikor Jucika feketén, sudáran, fekete pettyes ruhában elvonult a zöld háttér előtt, mert ott tenyereltek a szőlőlevelek, és a fehér fal kék árnyékot festett a zöld levelek alá – Pali kiszólt az ablakon: Kedves nagyságos asszony, nem ülne nekünk modellt? – Dehogynem, szívesen – bólintott Jucika, nyilvánvalóan erre várt és megállt az ablakkeretben. Olyan volt, mint egy fekete tündér. Még Vajda is megráz-

ta a fejét és azt mondta: nem csúnya, nem csúnya, csak egy kendő kellene a fejére. Kendőt nem viselt Jucika, a szénfekete haját középen ketté választotta és egy hatalmas kontyba kötötte. De erre valahonnan elővarázsolt egy sötétkéék kendőt és a nyakába dobta. Mint az örültek kezdtük el festeni mind, ahányan voltunk. Jucika boldogan állt, és egy kicsit, egész kicsit lejjebb húzta a blúzát. Gyönyörű barna váll és finoman mintázott kulcscsont mutatkozott. Sajnos, mi akkor – hogy is mondjam? – nem naturálisan festettünk. Azok a képek, amik erről a csodaszép asszonyról készültek, igen kevésbé hasonlítottak rá. Leginkább csak zöld, fehér, kék és fekete pacnik voltak, még a Palié volt a legjobb, nem hiába neki tetszett meg először Jucika, az ő pacnijain áttűzött a fekete szeme. Mondom: mi az istent csináltál, hogy ilyen fekete a szeme? – Hát kármint raktam a feketébe, felelte Pali. Jucika megnézte a képeket és sóhajtott: „a gyerekek előtt biztosan szebb voltam”.

KL: Maradtak ezekből a képekből?

SzP: Nem, dehogy. Megette a háború, mint annyi mindent. Meg, attól félek, hogy mi is átfestettük. Nagyon kevés vásznunk és festékünk volt abban az időben. Nekem volt egy vázlatom róla, naturális vázlat, tanulmány, ahogy kibújik az ingéből. Mert én előttem még arra is hajlandó volt. Gyönyörű, hússal kellemesen fedett, se nem kövér, se nem sovány háta volt. Ugyanis, persze, hátat fordított kibúvás közben is. Később elárulta szépségének a titkát. A titok szerinte az volt, hogy Kinczli urat, az autóbuszvezetőt, aki a férje volt – ezért nem volt nappal soha jelen a férje – kizárólag egy hónapban egyszer hajlandó fogadni. Vallásos református asszony lévén, a legmélységesebb Jászságból – pedig tiszta szerbnek nézett ki – úgy gondolta, hogy az ilyesmit nem bujálkodásra, hanem megtermékenyítére szabad csak használni, de sajnos több fia nem lett. Ezzel a kettővel is éppen elég baja volt. Jucika háza több nyáron át lett otthonom, néha egész nyáron, néha csak egy-két hétre vagy hónapra. A második évben árulta el, hogy mielőtt mi oda-jöttünk kivenni a szobát, már megalkudott egy pesti asszonnyal, de – mondta, szemérmesen elfordítva a fejét – ez a nagyságos asszony jobban tetszett. A „nagyságos asszony”-t természetesen idézőjelben kell érteni, Jucikával tegeződtünk, barátok voltunk. Az ő szobájában, pontosabban ebben a lakásban történt az is, hogy először találkoztam a költő – hogy finoman fejezzem ki magamat – furcsaságával. Az, hogy a férjem milyen nehezen viselte, hogy festői telephelyet csinálók, habár csak a nyárra is, az első közös szentendrei lakásunkból, ez egy másik történet és súlyos következményei is lettek, végül is elválással végződött. De én elképzelhetetlennek tartottam, hogy amíg együtt éltünk eddig, szabad csordában a barátaimmal, és megosztottunk egymással minden falat kenyeret, most én, aki ugyebár a bőségbe kerültem, egyszerűen kidobjam őket és ne legyenek nálam reggeltől estig. Természetes, hogy a férjemnek, aki teljesen polgárian gondolkodott, ez nagyon-nagyon nem tetszett, és másként is fogta fel. Rosszul, rám nézve rosszul fogta fel. Nem volt igaza. Egyszerűen csak szégyelltem azt, hogy én elmehetek a férjemmel ebédelni és ők meg nem. Így történt, hogy azokban a napokban, amikor a férjem nem volt kint, tehát hétfő reggeltől péntek estig, én főztem az egész társaságnak. És mivel a férjem meglehetősen kevés pénzt adott nekem, nehezen futotta mindenre abból a pénzből, amit azért adott, hogy éljek belőle egyedül. Mert általában négy-öt embernek főztem, köztük a legrászorultabb Berda volt. A költőnek az unokaöccse, Berda Ernő, kedves, édes kollégám . . .

KL: A festő Berda.

SzP: A festő Berda, igen, akivel már a Szőnyi iskolába is együtt jártunk, és akkor is megosztottunk minden filléren, amit a Szőnyi képeinek a hurcolásából kerestünk. Most nézzem el, hogy Berda kint van Szentendrén és nekem van ennivalóm és neki ne adjak belőle? Hát ilyen nincs. Szóval ott volt Berda, Évuska, Juhász Pali, Bálint Bandi. És ott volt Krikovszky Gizi, Berda felesége. Tehát hányan voltunk akkor? Öten. Én főztem egy nagy-nagy-nagy lecsót. Elég nagy kolbász is volt benne. Mellesleg ketten tudtunk csak főzni, egyik Krikovszky volt, a másik én. Évuska akkor még a kanalat sem tudta megfogni, sokkal fiatalabb volt nálam, nem is engedtem volna, végül is ő volt a vendégem, a többiek csak úgy bevetődtek. Hazajöttem a festésből, és nekifogtam óriási lecsót főzni, mert mindnyájan borzasztó éhesek voltunk. A kisebbik szobában, ami eredetileg a konyha volt, főztem a lecsót, mindenki segített persze. Az egész társaság festésből jött, a képek oda voltak támasztva a falhoz, Bandi levetette a szandálját, Pali levetette az ingét, elnyúltak a földön. Évuska krumplit keresett, hogy azzal is szaporítsuk a lecsót. De valahogy krumpli nem találódott. Jucika hátul ügyködött a kutyájával, és a három csirkéjével, az elkerített hátsó kis udvarban. Nem avatkozott bele ilyen bizalmas dologba, mint a festők kajája. A lecsó készen lett. És abban a pillanatban elsötétült az udvarra nyíló ajtó. Az ajtó elsötétült – joga volt hozzá, mert egy hatalmas alak állta el a fényét. A hatalmas alak csodálatosan volt felöltözve, óriási viharkabát volt rajta – iszonyú meleg volt –, a viharkabáton egy hátizsák lógott, a viharkabát két lábban végződött, aránylag oszlopos lábban, vastag-vastag harisnya volt rajta, bokáig legöngyölve és két ormótnak bakans. Kalapja nem volt az illetőnek. Pontosabban: volt, de azzal vidáman integetett, még azt a kevés világosságot is elfogva, ami a teljesen betöltött ajtóból be tudott szivárogni.

KL: Ez volt a költő Berda.

SzP: Ő volt, igen. Bámulva néztünk rá – mi nem ismertük. – Szervusz, Ernő! – mondta boldogan. Hát ti ilyen jól éltek? – Csakis – morogta Berda, de láttam, hogy meg van rettenve. Én tudtam, hogy Berda nagy költő, Évuska is tudta. Hogy a másik három tudta-e, azt nem tudom. Mind az öten – Krikovszky akkor nem volt ott – dermedten bámultunk a költőre, ő meg lehúzta a bakancsát, leült az asztalhoz, megfogta a kanalat és azt mondta: Na mi van avval a lecsóval, érzem a szagát! Én dermedten tettem az asztalra a lábast, és még mielőtt megnyikkanhattunk volna, a költő belemerítette kanálát a lábasba. A tányért, mint teljesen feleslegesen, eltolta magától, kés, villa nem volt, és elkezdte enni a lecsót. Dicsérte, nem mondom dicsérte. A kolbászt kevesellette. – Hát csak ennyi kolbászotok van? Én szólni se tudtam, még ilyen jelenséggel nem találkoztam, de megbüvölten bámultam, mert igenis jelenség volt, nem akárki. Recés, pöttyös, durva, valahogy olyan meztelen arca volt. A haja nagyon érdekesen volt elrendezve, tulajdonképpen valami piszkosbarna glória fogta körül, ahogy az izzadt kalapot levetette – mellesleg a kalapot egy pillanatig se engedte ki a balkezéből – a kalap letapasztotta a haját, de egy pár szál mindig makacsul körüllébegette. A gömbölyű, barna hatású szemét – nem is tudom, hogy barna szeme volt-e igazában vagy zöld, mindenesetre barnának látszott a ripacsos, vörös arcban – mint egy csigát, vagy mit tudom én, egy rigót, vagy egy gyíkot mászkáltatta köröskörül a falon és közben tűnt, tűnt el a lecsó a szájában. Ne kérdezze, kedves Lóránt, hogy miért nem ültünk oda mi is. Nem tudom miért, azóta se tudom. Megtehettük volna pedig. De csak ült az öt gyerek megilletődve és figyelte, ahogy

a költő eszik és méltatja a lecsót. Közben beszélt gombákról is, nem tudom, lehet, hogy csak utólag hallom bele, de a legkülönbözőbb fajta gombákról, amiket ő most szedni fog, és majd meglátjuk, hogy milyen nagyszerű gombapaprikást fog főzni nekünk, vagy ma este, vagy holnap, nem lehet pontosan tudni, hogy mikor. Attól függ, hogy volt-e eső ezen a tájon. Mert tulajdonképpen most a Holdvilágárokba tart, de egy kis kitérőt tett Szentendrén, mert szeretne Ilosvai Vargáéknál bort inni, akik nagyon kedves és kellemes emberek, majdnem mindig borral várják őt. Közben a lecsó fogyott. – Kenyér – mondta a költő. Tessék, nyögte ki Évuska ijedten s kigöngyölte a kenyeret a kendőből. Berda egész furcsa módon bánt a kenyérrel. Nem vágta, nem törte, hanem összenyomta. Összenyomta a felső héját az alsóval – úgy látszik puha kenyér volt, erre nem emlékszem, csak a mozdulatra, ahogy az ötödik ujjá és a többi négy közé fogta és úgy harapott belé, óriási harapásokkal és a végén a kenyér gyűrűjével tisztára kitérte a lábast. Ez jó volt – mondta. – Hol lehet itt lefeküdni? – Azon a dikón, amit Évuskának alakítottunk át ágygá, párna is volt, szalmapárna, de nagyon elegánsan bevonva valami tarka izével. Berda elvetette magát. A kalapját ezúttal az ágy mellé tette le a földre, a viharkabátjának megoldotta az övét, hatalmas lábakkal, hatalmas pocakkal végigterült az ágyon. Vagyis a dikón. Mi még mindig ott ültünk körülötte és bámulva néztük. De nem sokáig. Ugyanis a lecsó működni kezdett a terebélyes hasban és hangokat adott. A három fiún kívül végül is két fiatal lány is jelen volt, de ez a költőt egyáltalán nem zavarta. Minden egyes hangadást méltatott. Méltatott nagyságára, erejére, illatára vonatkozóan. Hát... És mi még mindig nem mozdultunk, csak ültünk és néztük, néztük. Ez a költő? gondoltam magamban. Igen, biztosan ez a költő. Mit csináljak? Gyönyörű verseket ír. Nagy költő. Hát hiszen a gombáról is írt. Most gombát szedni megy. Megette a lecsót, jól van. Majd valahonnan szerzünk másik lecsót, vagy valamit. Vagy kimegyünk gyümölcsöt lopni. Vagy, hát úristen, még csak szerda van, és Guszti csak péntek este jön. Honnan szerzek addig pénzt a társaságnak? Mindegy, még holnapra van. Bálint Bandi odasúgta: Majd én lopok krumplit. Lopsz a fenét – mordultam rá –, te csak lebuknál! – Most már horkolt a költő és más hangokat is adott. Akkor Jucika jelent meg az ajtóban. Egy pillanat alatt átlátta a helyzetet. Atyaúristen – lehelte – és maguk mit fognak vacsorázni? – Ebéd – vetette oda Bálint Bandi dühösen. – Jaj – mondta Jucika és elszaladt. Mi is elérkezettnek láttuk az időt, hogy kiszaladjunk. A szoba kicsi volt, nyár volt és tele volt. Ültünk a szőlőtőke alatt és úgy röhögtünk, de úgy röhögtünk, hogy a hasunkat fogtuk és egymásba kapaszkodtunk. Csak Berda, az unokaöcs Berda őrizte meg a nyugalmát és: Hát ő ilyen, tudjátok. Mihozzánk is el szokott jönni, de nálunk csak hagyma volt meg kenyér. Azt is megette. Mit csináljak? Mindig ilyen volt. Aztán már előfordult az is, hogy hozott gombát. – Biztosan most is fog hozni gombát – mondta Évuska zordonan. De Jucika pillanatok alatt megjelent egy óriási vajling salátával. Iszonyatos salátázás kezdődött. Minden bennmaradt a telefüstölt szobában, kézzel kapkodtuk a salátát, nevettünk, majd megpukkadunk a nevetéstől, aztán Juhász Pali, aki a legbátrabb volt, fölállt: Én most bemegyek és lerajzolom. Mezitlábujjhegyen bement, elővette a tábláját és egy nagyszerű vázlatot csinált az alvó költőről. Hangok nélkül, természetesen. Jucika csak másnap merete megkérdezni Berda Ernőt: Maga szerint ilyenek a költők? – Ilyenek! – vont vállat az öcs, persze, hogy ilyenek. – Hát akkor – sóhajtott Jucika –, hogyha legközelebb főznek és ebédelnek, zárják be az

ajtót, nehogy egy költő be találjon állítani. Igen, ez komoly élmény volt Jucikának, de olyan nyitott volt, olyan kedves, hogy se föl nem háborodott, se föl nem mondott nekünk. Inkább azt tette, hogy amikor sötét lett, vagyis beesteledett, fölült az ablakpárkányra, a szőlőtőke felőli ablak párkányára, és hozzánk fordult: Magyarazzák el nekem a csillagokat, maguk mindent tudnak. – És Pali, aki legfogékonyabb volt a női nemre, és így Jucika bájaira is, mert a többiek aránylag el voltak foglalva lányokkal, ezzel-azzal, Pali odaült illedelmesen Jucika mellé, magyarázta neki hűségesen a csillagokat, egészen addig, amíg Jucika két fia be nem lopódzott a szobába és hátulról be nem rántották a vélt szereímes párt, úgyhogy óriási pottyánásra lettünk figyelmesek. Augusztus volt, csillaghullás. Hát így éltünk akkor Jucikánál. Aztán Guszti megérkezett és határozottan kijelentette: Ez nagyon jó lakás, de te itt igazán keveset festesz, valahogy pucold ki a népeket innen, mert nagyon fogy már a nyár. Sajnos, ezen összevesztünk, de maradtunk továbbra is Jucikánál. A következő nyárra már teljesen megszokta Jucika a festőket, mert szeptember elején, mikor én beköltöztem Pestre, Gráber Margit vette ki utánam a szobát, amit aztán eddigi tapasztalatai alapján, Jucika igyekezett „festőien” berendezni.

KL: Nagyon elrontotta?

SzP: Igen, kicsit elrontotta, ha nem számítjuk a szerb oltárt, amit Isten tudja, honnan szerzett és fölállította a szoba sarkába, mire odarohantunk és festeni kezdtük mindnyájan. Különb is nagyon szerbofilek voltunk. Nem jugoszlavofil? Nem tudom, hogy kellene mondani. Sok nyáron laktam Jucikánál, aki közben csodálatosan felfejlődött. Tudta, mi a kubizmus, tudta, mi az impresszionizmus, azt hiszem, titokban művészeti könyveket olvasott, azt hiszem, kíváncsivá tettük a festők életére. Igaz is, a második nyáron már Évuska nem lakott nálam, visszament Pipich nénihez, akkor már férjhez ment ő is. Sok szentendrei szobám volt, de a Jucika szobája a világossárga falával, a zölden bevilágító szőlőtőkével, ami kék árnyékot vetett, annál szebb hónapos szobám – akkor még úgy hívták az albérleti szobát – még sokáig nem volt. És amikor lett is, mindig visszajártam, hacsak látogatóba is, a Fő utcai zöld kapus házba. Még a Haluskai tanyáról is.

KL: Ugye a Haluskai tanyáról már beszélt nekem?

SzP: Igen, de a Haluskai tanya nem elvesztett otthonom, akármilyen boldog voltam is ott. Az az igazi, az életmentő otthonom előszobája. És ma már művészettörténeti, nekem pedig életrajzi adat, a gazdájával, Hergét Józsefné Boris nénivel együtt.

KL: Pedig a Haluskai tanyán csak két nyáron lakott.

SzP: Igen. És újra Jucikánál laktam akkor is, amikor Olaszország kilépett a háborúból. Ez, ez ...

KL: 1943-ban volt.

SzP: Igen, 1943-ban. Gyönyörű júliusi éjszaka volt, és én nem tudtam aludni. Nem a háború miatt, bár az is elég lett volna, de a saját, akkor éppen aktuális súlyos problémáim nem hagytak aludni. Hát meghallottam, hogy Kinczli úr hazajön reggel félnégykor – ilyen volt a beosztása – és elújságolja Jucikának, hogy Olaszország kilépett. Istenem, ezt azonnal meg kell tudni a barátainak, elsősorban Évuskáéknak, akik most lent táboroznak a Koloszszeum becenevű csónakházban, az a Duna jobb partján volt, nem messze a hajógyári szigettől. Akkoriban nagy csónakházi életet éltünk, majdnem mindnyájunknak volt bérelt, vagy nem bérelt csónakja, a szentendreieknek persze

nem, de Évuskáéknak igen. Ő nem hívott meg engem magához, de abban a csónakházban ők ketten is alig fértek el.

KL: Még akkor festett a barátnője?

SzP: Nem, többé nem festett. Mondtam már, az a harminchetes nyár döntötte el, hogy nem akar festeni, és azt hiszem, voltaképpen ez az oka annak, hogy örökre elváltunk a későbbi események után. De képzelje el, hogy hajnal van, és én megtudok valamit, valami fontosat, ami holnap lehet, hogy benn lesz az újságban, de lehet, hogy még nem közlik, csak isten tudja, mikor. Fölkeltem, kiléptem az utcai ablakon. Jucika és a férje már aludt a túlsó szobában. Lerohantam a Dunához. Akkor valahogy egy fillér sem volt a zsemben, nem tudtam fölszállni a Hévre. De elkötöttem egy csónakot a Dunán. A régi hajóállomás helyén volt a csónakház, nagyon kedves kis fehér csónak ringott a lassan felpirosodó vizen. Beugrottam és egy félóra alatt lent voltam, lefelé könnyen vitt a víz. Iszonyatos ujjongással közöltem Évuskáékkal, hogy Olaszország kilépett. A baj csak az volt, hogy természetesen vissza kellett vinni a csónakot, de ebbe már Évuska férje adta bele az erejét. Aztán reggel nyolckor, mire Jucika bekopogott és azt kérdezte: Iszunk plantát, Piroska? akkorra már megint ártatlanul és mit sem sejtve jöttem ki a szobámból, mintha ki sem mozdultam volna.

KL: Azt azért mondja meg, hogy mi volt a planta.

SzP: Hogy én mondjam meg? Vas Pista, a férjem megírta, jobban, mint ahogy én elmondanám.

KL: Az Egy szerelem három éjszakájában.

SzP: A planta, kedves Lóránt, a világ legkellemetlenebb, legszúrósabb és legbűdösebb folyadékja volt. A háborús teát hívták planta teának. Allítólag tealevél is volt benne. Szerintem a zöme cseresznyefalevél, szamócalevél, talán ménta, nem tudom. Meghatározhatatlan lé volt, de meleg és valami növényi íze is volt. Ez volt a planta. És ez volt az utolsó nyár, amikor Jucikánál is laktam.

KL: De közben lakott másutt is Szentendrén?

SzP: Persze. Annyifelé, hogy még órákig beszélhetnék erről. Nagyon soká tartott, amíg annyira rendeződött az életünk, Pannival és Pistával, válások, háború, családi komplikációk után, hogy 1955-ben nekifoghattunk egy pici kőház építéséhez. Egy hajdani zabföld közepén, a régi temető mellett.

KL: Ez a Hold utcai ház.

SzP: Oda hozott föl Jucika, a még nyers, vakolatlan házba egy széket, amin ő fog ülni, ha majd eljön hozzám látogatóba. Sokszor lefestettük azt a széket, mikor nála laktunk. Van Gogh székeknek hívtuk, szalmafonatú ülőkéje volt, zöld köcsögben virágokat raktunk rá. Jucika ajándékba hozta, az első bútordarab volt a félig kész házban, összekötötte volna a régi otthonomat az újjal. De nem így történt. 1956-ban, mikor kész lett a házunk, Jucika kisebbik fia, Iván eltűnt. A nagyobbik fiát, Gyulust, akit nagyon szeretett, 44-ben lelőtték a hegyekben, huszonegyéves volt és katonaszökevény. Iván mindig rosszcson volt, de mindegy, most meglépett. Jucikának mindene volt Gyulus és Iván. És azután, hogy Gyulus meghalt, Iván maradt a mindene. Jucika hallgatta a Pestről érkező híreket, állt a kapuban és várta a fiát. Ivánka nem jött, idegenektől hallotta Jucika bizonytalanul és félfüllel, hogy Iván egy teherautón elment, „a szabadságot választotta”. Búcsú nélkül ment el? Nem akarta elhinni s két hétig állt abban a zöldrácsos kapuban és várta Ivánkát. Az volt akkor a főút, még nem volt meg a kiépített dunaparti út. A nyugati út-

vonat a szentendrei Fő utcán át vezetett és azon a részen kanyarodott el, ahol Jucika háza állt. És ő ott állt a kapuban éjjel-nappal. Én nem láttam, akkor Pest és Szentendre kicsit el volt zárva egymástól, de a szomszéd Katóka mesélte, hogy Jucika szénfekete haja ott őszült meg a kapuban és amikor a rádió bemondta, hogy Kinczli Iván megérkezett Svédországba, Jucika petróleummal leöntötte és felgyújtotta magát. Meghalt. A háznak még megvan a kapuja. A telek, mint mondtam, nagyon kicsi volt, most kétemeletes ház épült rajta. Lehetőleg nem járok arra, nem akarom látni a most már szürkészöldre kopott kaput. De a múltkor mégis arra mentem és benyitottam. Egy gyönyörű fiatal lány jött elém, megismert, megmondtam neki, hogy itt laktam valaha. – Igen, tudom, a szomszédok mesélték, hogy sokszor tetszett itt lakni. Most átépítettük az egészet, ugye gyönyörű? Csakugyan gyönyörű – mondtam –, de a kerítést és a kaput is ki fogják cserélni? – Persze, hát új kerítést csinálunk és ezt a kaput is kidobjuk. – Nem adnák el nekem? – Ugyan, dehogy, ez már csak tűzre való. – Hát pedig én szerettem volna a szentendrei kertem ócska vaskerítésére odaállítani, még talán kőlábakat is csináltattam volna neki. Hisz annyiszor nyitottam be azon a kapun és annyira szerettem. Nagyon borzasztó érzés, hogy most aprófává fogják felvágni. Mégsem erőltettem a dolgot. Talán így van jól, hogy az is megsemmisül azzal a régi világgal együtt, amire eredetileg nyílt annak idején.

A Magyar Rádióban 1986. március 10-én elhangzott beszélgetés átdolgozott változata. Szerkesztő: Dénes István.

MŰVEK ÉS EMBEREK

– Romániai szemle (III.) –

Fogyatkoznak a mesterek. S ha még csak azokról kellene lemondanunk, akik hetven-nyolcvan év termését, terhét rakták le... De mintha egyre többen volnának a menekülők. Akik viszonylag fiatalon hagyják itt tisztelőiket. A baj, mondják, nem jár egyedül. Gyógyíthatatlan betegség, önpusztító pazarlás, természeti csapások tizedelik az értelmes szóra és tetterre hivatottakat. De a mű legalább itt marad, nem fut-hat el, nem foszlik a semmibe – ha okosan gazdálkodnak vele az örökösök. Alljunk meg ezúttal néhány jó példánál, a művészetek világából.

Túlélő a romok alatt: a Színész

A világ már újabb földrengések hallatán hűledezik, az 1977. márciusi, bukaresti katasztrófa lassan feledésbe merül. A román kultúra azonban nem feledheti veszteségeit: a két jeles költő-műfordítót, A. E. Baconskyt és Veronica Porumbacut (mindketten a magyar irodalomnak is barátai, tolmácsolói voltak; Baconsky Illyés Gyuláról írt meleg hangú ismertetést, Porumbacu többek közt Szabédi Lászlónak egykori kortárs-méltatója), a regényíró Alexandru Ivasiucot és a Színészt, Toma Caragiut.

A Színészt – nagy kezdőbetűvel vagy csupa nagybetűvel. Ahogy Latinovits Zoltánt emlegetjük, idézzük, végre tehetségéhez, teljesítményéhez méltón. Egyébként érdemes a Latinovits és Caragiu közti hasonlóság, s a különbség is jellemző. Egyikük sem a színészpályán tette meg első felnőtt-lépéseit; Caragiu ugyan nem mérnöknek, hanem jogásznak tanult, s a jogi fakultásról hívták át a bukaresti főiskolára. Mindene lett a színpad, a játék – akárcsak Latinovitsnak. Híres pályatársait, író-kortársait hosszan idézhetnénk arról, hogy milyen hatást gyakorolt rájuk Caragiu, színházi és filmszerepeiben (a lehetséges névsorból néhány jól ismert név: Liviu Ciulei, a színész, Kovács György, Geo Bogza, Marin Preda, Ana Blandiana, Titus Popovici, Ion Băieșu); helyettük – nem véletlenül – egy ma még kevésbé jegyzett, ifjú rendezőt hívunk tanúnak, aki bukaresti rendezőnövendék korából őrizi a Toma Caragiu-féle színház emlékét. Tompa Gábor jegyezte föl nemrég a *Korunkban*: „Valahányszor láttam a színpadon, a *Farsang*, *Revizor*, *Az elveszett levél*, *Éjjeli menedékhely*, *Koldusopera*, *1. Erzsébet*, *Hosszú út az éjszakába* előadásában, mindig kísértést éreztem, hogy előadás után megállítsam a Bulandra Színház művészbejárója előtt, és megkérdezzem tőle: uram, tudja magáról, hogy mekkora színész? Hogy színész-ti-tán? [...] Toma Caragiu nem ismert önkiméletet; önpusztító-zabolátlanul adta át magát a szerepnek, szent dühvel vetette magát a játék mélyrétegeibe, akkora meggyőző erővel, hogy érezni, látni lehetett: innen nincs tovább, ennél többet nem lehet nyújtani, ez a *tökéletesség*, még egy másodperc, és a színész egész lényé szétrobban, szétfoszlik, porrá ég. Semmit sem halasztott holnapra, nem tartalékolta az energiáját a próbákon, nem gondolt arra, ami következett: a bemutatóra, az előadásokra, az évadra. Fékezhetetlen volt, szédiően meggondolatlan, a szenvedésig megszálltja a teljesség gondolatának. Hatalmas lendületével valósággal magával sodorta az együtt dolgozó «csapatot», melynek élén ott állt ő, izzó szellemiségével és forrongó energiával, mely egy tűzhányóéhoz hasonlított.” Akik Latinovits Zoltánt ismerték, azt hihetik, az ő jellemzésére születtek e sorok. Pedig lényegi különbség is volt köztük: Latinovits a tragikum (a tragikus groteszk) mélységével döbbsített meg, Ca-

ragiu viszont vérbeli komikus. Vajon túlzás e különbségbe történelmi, nemzeti motívációt beleképzelni? Igaz, hogy Caragiu – minden emlékező kiemeli ezt – olyan szerepekben is felejthetetlen alakítást nyújtott, mint Szatyán, James Tyrone; és Caratase, *A színész és a vadak* című Marcus-film főhőse.

Ez utóbbi remeklésről magam is tanúskodhatom. Színpadon sajnos csak egyszer láttam (az *I. Erzsébet*ben Lazarus Tuckert játszotta); az 1972. őszi *Revizor*ért, amelyet Lucian Pintilie rendezett a Bulandrában – és Caragiura a Polgármester szerepét osztotta –, külön is leutaztam volna, miután a jóemlékű kolozsvári esztéta, Földes László elragadtatott élménybeszámolóját meghallgattam, ám akkor a Pintilie hangszereelte Gogol-mű már nem szerepelt a játékrendben. Mindenesetre Földes jól nézhette azt a bukaresti *Revizor*t – a korabeli kritikák egyeznek az ő ítéletével. A Caragiu emlékének, művészetének, etikai örökségének szentelt könyvek (az első 1979-ből, a második, terjedelmesebb, 1984-ből) ezekből a fontos, korjellemző bírálatokból is idéznék. Másoljunk ide egy bekezdésnyit a komikusról (Lucian Raicu fogalmazásában): „Caragiu kacagása és az a nevetés, amelyet belőlünk váltott ki, alighanem a legemberibb és legintelligensebb létezési mód: nemcsak ami a nevetést illeti, de arra is értve. Amikor hallom, hányféleképpen lehet kacagni, és hány ok váltja ki a nevetést, Toma Caragiura emlékezem, és gondolatban a legmagasabbra állítom a mércét. A távolság tragikus. Egész lényéből fakadó nevetése megrendítően fejezte ki érzékenységet. Maga volt a megértés, a keserűség, az öröm, a nyugtalanság, a félelem, a rossz megvetése s a fölébe emelkedés, a könyörtelenség, a türelem, az erő és a gyöngédség. Kacagása mindezt együtt jelentette. Mik lennénk, mivé lennénk, ha nem tudnánk, legalább néha, így kacagni? Mi történne, a sötétség micsoda szörnyű diadalát hozná magával ennek a kacagásnak a megszüntetése vagy a képtelenség rá; s a félelmetes korlátoltság, a viszolygás attól, nehogy felhangozzék a nevetés mint a megújulás, a túlélés ígérete – amelyet tudomásul kell venni.” Mások is elmondták, ez volt, ilyen volt a rendező Lucian Pintilie és a színész Caragiu *Revizor*-ja, művészi szándékuknak megfelelően a közönség nevetése a törpeségen, Liviu Ciulei színházában. A kritikus így folytatja a nevető Toma Caragiu jellemzését: „Szerencséje volt egy Ciulei-jel, egy Pintiliével, de nekik is szerencséjük volt vele. Ő nélkülük, ők nélküle... Ki tudja. Rivaldáink világa, általában *világunk*, szegényebb lett volna, bizonyára.”

A szerencse, persze, forgandó, színház- és filmtörténeti, művelődéstörténeti távlatban azonban nyilván igaza van, messzemenően, az idézett kritikusnak; igaza van a román színházi élet egyik legismertebb író- és publicista-egyénségének, szervezőjének, Valentin Silvestrunak, amikor a *Carte despre Toma Caragiu* (Könyv Toma Caragiuról) szerkesztése közben nem feledkezett meg e kiemelkedő mozzanatokról, alapvető találkozásokról. A bukaresti gyűjteményt megelőző, Caragiu verseit középontba állító kolozsvári kötet (a Dacia kiadásában, Ion Cocora gondozásában) ugyancsak közli a Színész egyik utolsó interjút, amelyben élete, művészete nagy esélyeként említi találkozását Ciulei rendkívül biztos talajon álló, nagy színházi határfokú realizmusával, majd ugyanilyen esély volt számára Lucian Pintilie vonzódása a szatírához, a humor tragikumához; Daumier-t, Bosch-t és természetesen Caragialét nevezi meg Pintilie rokonaként.

Filmben nem volt ilyen szerencséje Toma Caragiunak, ám *A színész és a vadak* mégis emlékezetes maradt: tíz évvel elkészülte után sem vált időszerűtlenné, sem esztétikai, sem etikai jelentésében. Amikor a mozik műsorra tűzik – alighanem a Színésznek köszönhetően, a „vadak” ellenére –, változatlanul van közönsége. A forgatókönyvíró Titus Popovici és a rendező Manole Marcus (vele sokat forgatott) a román esztrád két világháború közti „királyának”, Constantin Tănăsének kívánt emléket állítani (színházat is neveztek el róla Bukarestben). Tănase a humor, a szatíra erejével szállt szembe a vasgárdával, a náci „eszményeket” valló román fasizmus gyilkos szándékú szálláscsinálóival. Ezt a rá szabott szerepet, a Tănaseét Caragiu csodálatosan élte át, balkáni latin harsánysággal s a nagy művészre jellemző komolysággal, érzékenységgel, politikai felelősséggel. Itt tulajdonképpen minden rá épült, rendkívül széles skálán bonthatta ki tehetségét, többszörös show-t produkálva –

mégis egyetlen jellemhez igazítva a részleteket. Nem túlzás az, amit a Marcus-filmben Caratase néven megjelenő Toma Caragiuról állít a Meridiane Kiadó kötete: a Színész, aki szembeszállt a vadsággal, megérdemli, hogy Anthony Quinn és Jean Gabin mellett emlegessék.

(A *színész és a vadak* egy korábbi és egy újabb román filmet idéz emlékeztünkbe, vadság és erőszak, fasisztoid magatartás celluloidszalagra rögzítésével: a *Visszajátszás*, Lucian Pintilie filmje a maga egyszerű, közérthető, már-már dokumentarista közlésével, fekete-fehérben több is volt, mint ígéret. A közelmúlt *Glissandója*, a két háború közti élet oblomovi hangulataira hangolva, az egyéni és társadalmi neurózis bonyolult – nemegyszer látványos, a szürrealizmus esztétikájához igazodó – képsorait teremti meg, színesben. Mircea Daneliuc, a *Glissando* fiatal rendezője, aki már több alkotásával – így a *Mikrofonpróbával*, a *Hajókirándulással*, a *Róka-vadászattal* – vétette észre tehetségét, elemző és ábrázoló, asszociáló készségét, ezúttal a címben is jelzett zenei futamok módjára játszat egybe múltat és jelent, emlékeztet tétova keresés és tömeghisztéria, fasiszta örület lehetséges párhuzamaira, ami a film főszereplőjét végül is öngyilkosságba kergeti. Daneliuc nemcsak irodalmi anyagból indul ki, egy Cezar Petrescu-novellából, ezt dúsítja fel a modern filmművészetből érkező számos, többnyire azonosítható hatással. Minthogy elsősorban egyfajta alapérzést próbál megragadni, „glissandóiban” nem is igyekszik jól követhető figurákat, jellemeket, világos filmcselekményt létrehozni; olyan színészi remeklésre, mint a Toma Caraginé volt A *színész és a vadak*ban, így nem ad lehetőséget, a mű egésze azonban nem hagyja nyugodni a nézőt. A megfajtási kísérlet – talán nem tévedünk – Caratase közelébe vezet; csak hogy ami Marcusék alkotásában, főként Caragiunak köszönhetően, humanista főlényként nyilvánul meg a „vadakkal” szemben, a *Glissando*ban tragikus-tehetetlen hangsúlyt kap. E kétféle művészi megközelítés tekinthető alkati meghatározottságnak, bár valószínűleg nemzedéki, szemléletbeli különbségeket is tudomásul kell vennünk.)

A rendező halhatatlansága

A színházi rendező, akitől 1985 nyarán kellett utolsó búcsút vennünk, és akit – elsősorban színészei, közvetlen munkatársai – rajongásig szerettek: Harag György szintén inkább lírai-tragikus kifejezőmóddhoz vonzódott, mintsem a harsány komédiázáshoz – noha Toma Caragiuvall tartozott egy évjáratához. Mindketten 1925-ben születtek, és alkotóerejük teljében távoztak híveik közül; a Színész a földrengés napján ötvenegy éves volt, a Rendezőt kevéssel hatvanadik születésnapja után vitte el a rák. Harag előzetesen átélte, átvészelt néhány földrengést, s egészen az utolsóig – amely egyedül őt döntötte le – mindegyikből testileg-lelkileg épen került ki. A legfőbb: hitét tudta megőrizni. Pontosan és szépen mondotta a marosvásárhelyi zsidó temetőben 1985. július 12-én a kolozsvári színész, a jóbarát, a tisztaszívű és tiszta eszű Héjja Sándor: „Cselekedted, tetted, amit kell, építetted a falat. Belénk égetted a hitet, hogy az ember életének bármilyen körülmények között is meghatározó értelme lehet a művészet. Nagy tanítás a tied; a véges emberi testen és erőn úrrá levő hit példája, hogy csak így érdemes és másként nem szabad, csak ha valaki egy egész közösséget vállal családjának, azt az anyanyelvi közösséget, amely ránk bízta álmait, hogy átmentsük, megőrizzük a jövő számára. Köszönjük a sorsnak, hogy csilaggal és kereszttel megjelölt szép életedet e keservesen gyönyörű tájra irányította.”

Az anyanyelvi közösség író- és színész-képviselői mellett ott állottak és megszólaltak a sírnál a marosvásárhelyi színház tagozatának művészei, akik Harag pályázáró nagy művének, a vásárhelyi román nyelvű *Cseresznyés kertnek* részei lehettek, meg a kolozsvári küldött is, aki a Nemzeti Színházban pár évvel korábban előadott Öröknyá-darab, a *Tóték* jogán vallhatta közvetlenül a maga halottjának Harag Györgyöt. (A többi színházi színhely, műhely néma jelenlétével vagy csak távolról gyászolt.) Az országhatároktól, sőt mondhatni nyelvi korlátoktól függetlenül ünnepelt, várt, tisztelt, de utolsó alkotói korszakának nagy sikereit mégis elsősorban

a kolozsvári Állami Magyar Színházban, Héjjáék csapatával elért rendező búcsúzása alkalmat ad a töprengésre, nem utolsósorban személyes emlékeimnek föllevenítésére. Sok és sokféle élmény tolul föl bennem, színházi előadásokon kívül találkozások órái. Leghosszabb (de legalábbis legtartalmasabb) beszélgetésünk 1982. elején került sor. A bukaresti magyar nyelvű hetilap, *A Hét* második színházi évkönyvének kiadására készült, s ebben terjedelmes interjút terveztek Harag Györggyel; ő állítólag azt kérte, hogy én legyek a kérdező, így ültünk hát le a magnetofon mellé, miután bizonyos kérdéseket előre megfogalmaztam írásban, és napokkal előbb odaadtam neki. Kezünk ügyében volt a gépelt papír (persze, csak a válasza váró kérdéseimmel), nehogy elkalandozzunk, az őszinte megnyilatkozást azonban semmi és senki nem gátolta. Minthogy az interjú a kértnél sokkal nagyobbra sikeredett, nem kerülhetett be egészében az évkönyvbe, noha a szóba jött problémák, gondolom, elég fontosak voltak. Íme, egy példa:

– Hallottam, majd olvastam egy régebbi nyilatkozatát, amelyben az anyanyelven és nemzetiségen túli közös színházi nyelvről szólt. Úgy értük ezt, az Ön számára mindegy, hogy milyen nyelven rendez? Persze, nem az instrukcióadásra gondolok, hanem bizonyos felfogásbeli különbségekre. Tudom, alkalmam volt személyesen tapasztalni, milyen elismeréssel emlegetik rendezői művészetét a legjobb szakmai körökben, egész Romániában; volt olyan (román) kriiikus, aki éppen a *Lócsiszárt* látva, egyenesen Ciulei mellé helyezte Harag Györgyöt. Nem kétséges tehát, hogy mindenütt szívesen látott Örkény-rendezése, a *Tóték*. Kitűnő színészekkel dolgozhatott, jó is volt az előadás – csak éppen az a plusz hiányzott, ami Örkény darabját az antifasiszta s a hatalommal való visszaélés problémáját elemző átlagdarabok fölé emeli, a groteszkben a tragikum átélése; ehhez talán a színészeknek jobban kellett volna ismerniök azt a világot, amelyről Örkény írt. [Mit tudott Latinovits elmondani az Örnagy szerepében, a budapesti Tháliában!] Tehát: valóban lehet-e elkötelezetten „ugyanazt a színházi nyelvet beszélni”?

– Tulajdonképpen ezen a dolgon régen gondolkoztam, mert hiszen én nem egy előadásommal már megírtam. Ha a *Tótékre* gondolok, a kolozsvári Nemzeti Színház-beli rendezésemre, épp itt van az a példa, amelyen meg tudnám magyarázni ezt a dolgot. Túl azon, hogy tényleg ez egy nagyon jó előadás lehetett volna... de az Örnagy nem az volt, akit én szerettem volna, mert közben az a színész eltávozott a színházról, az előadást meg kellett valahogy csinálni; de ez az Örnagy kicsi volt, ez tizedes szintű volt, és ezért az egész előadás sántított; tehát egyrészt volt egy nagyon jó Tót család, egy jó környezet és egy kisszerű Örnagy, nem volt félelmetes ebben az előadásban. De ezen túl – és jó, hogy feltette nekem ezt a kérdést, mert már rég vajúdtam, de talán most találtam meg rá az igazi választ – én ezt a *Tótékat* a Nemzeti Színházban tulajdonképpen magyarul rendeztem. És itt van a probléma. Úgy rendeztem magyarul, hogy magyarok voltak az illetők, csak más nyelvet beszéltek. Tehát magyar szokások, a magyar világ tipikus apróságai, amiket én a legjobban ismerek, és azt adtam át a színészeknek... és ezek a színészek még aránylag jól is ismerik azt a világot. És mégis a közönségtől egy parányit távol van az egész. Egy parányit. Csak annyira, amennyire a saját sorsukat is azonosíthatják vele. És itt van a rendezésnek egy nagyon nagy problémája. Mert ha egy szlovén rendező például a *Tótékat*, akkor a szlovén viszonyok ismeretében csinálja meg; annak ellenére, hogy a szereplők magyarok, mégis szlovéneknek szól. Tehát azokat a dolgokat hangsúlyozza, amelyek az ő problémáikra adnak általánosító és a közönségre közvetlenül ható válaszokat. Én úgy rendeztem a *Tótékat* románul, mintha magyar közegben lennék. Lehet, hogy ez elmélyültség kérdése. Láttam egy Zeffirelli-rendezést Londonban; ő rendezte a *Philomena Marturanót*. Az egy kicsit megtévesztett engem, mert zseniális előadás volt. Az angol színészek olaszul játszottak; angolul beszéltek, de olasz ritmusban, amely nagyon különbözik az angol nyelv ritmusától. És azt gondoltam, hogy a couleur locale mindig érdekes lehet – de ez csak egyedi dolog volt. Ljubimov *Koldusoperája* igaz, hogy Brecht volt, de nagyon nagy mértékben magyar is volt.

És most, a közbeiktatott Harag-interjúrésztlet után térjünk vissza 1985-höz, az

utolsó Harag-rendezéshez, a *Cseresznyés kert*hez. Az újvidéki magyar társulattal már eljátszatott egy Csehov-triptichont (a *Három nővért*, a *Cseresznyés kert*et és a *Ványa bácsit*), amikor a marosvásárhelyi felkérés érkezett. Betegen kezdett munkához. Am dolgozhatott, és ott is volt (lakása már régebbtől Marosvásárhelyhez kötötte, onnan járt át Kolozsvárra), orvosi ellenőrzés alatt. A próbák alatt készült fényképeken mintha már nem is ő állna, űlne a színészek között. Az utolsó fázisig – a színpadi fények (Torpa Gábor vállalta) beállításáig – általa irányított munka azonban egyértelműen az ő szellemét sugározza. Az élettől, a társaktól búcsúzó Harag György gondolatait. Az emberi kapcsolatokról. Mindennek mulandóságáról. A szépségről. A gazdagságról. A haszonlesésről. A távozás fájdalmaról. És a mindezzel mégis szembeeső akaratról, a kétségbeesett tiltakozásról. Amelyet akkor is eljátszatott, ha nem volt szöveg rá. Sőt éppen ellenkező szövege volt a *Cseresznyés kert* fináléjában. Firs, az öreg inas – Csehov szerint – régi gazdái elmenetele után a kijárat ajtóhoz tipeg, lenyomja a kilincset: „Bezárták... elmentek... (Leül a diványra) Engem itt felejtettek... nem baj... én majd elüldögélek itt...” Aztán Leonyid Andrejevics emlegeti, értelmetlen szótágokat dörmög maga elé, majd megint értelmes szavakat: „Az életem úgy elmúlt valahogy... mintha nem is éltem volna... (Lefekszik) Egy kicsit lefekszem ide... Hej, öregem, nincs már tebenned erő... semmi sincs... semmi bizony... vén álomszuszék...” A fejszék tompa zuhogása a *cseresznyés kert* felől most hallatszik csak. – Mi történik ezzel szemben Harag marosvásárhelyi színpadán, Romulus Feneş nagyvonalú, a játék egészét meghatározó alagút-díszletében? Ljubov Andrejevnaék színről való távozása után az élet-alagút nagy robajjal összeomlik, csupasszá, romhalmazzá válik a színpad, és akkor tipeg elő Firs. Hangjában nincs semmiféle belenyugvás, végig sem mondja szövegét, hanem leborul a földre, öklével üti, és úgy kiáltja, többszörösen: „Én itt maradok!”

Kell-e még magyarázat Harag György búcsú-rendezéséhez?

Mielőtt másodszor is megnéztem volna Marosvásárhelyen a *Cseresznyés kert*et, harmadmagammal meglátogattuk a nagybeteg. Tulajdonképpen nem akartuk zavarni, be se mentünk a hálósobába, a betegágyhoz, ám ő akarta, hívott. Eleinte nem voltam biztos benne, hogy megismer. Mőgénk néző tekintettel a kísértetekről beszélt, folyton ezek töltötték meg a szobát. A kályhában égő gáz sustorgására figyelt, valahol ott lehettek a betolakodók, akik ellen már nem tudott védekezni. A bemutatóról nem vett tudomást, más időben, máshol járt. Egy-egy mondatából mégis a *Cseresznyés kert* jelenetei villantak elő, akaratlanul. Lázálom és színpadi látomás összefolyt. Ijesztő élmény volt, feledhetetlen, prózai szövegbe nem foglalható. Úgy éreztem, mintha dosztojevszkiji pillanatokat élnék át. A test még úgy-ahogy felismerhető, a lélek azonban messze tengereken túl, nagy folyó partján jár...

Egy órával később, bent a színházteremben minden visszaszelidült csehovi hangulattá, miközben a komédia az élet komédiájává komorult. De az előadás legvégén a Harag rendezte Sütő-drámák, főképpen a *Lócsisár* lázadó hangja csattant föl, Firs kiáltásában: „Én itt maradok!” A halállal viaskodó rendező kiáltott át ide, a Köteles Sámuel utcából.

Most, hogy kiköltözött a Somostető alá, a Trébelybe, már nemcsak Firs szavai-ból tudjuk, mennyire igazat mondott. Jó néhány rendezése él tovább a színpadokon, a színészekben, a nézőkben. Hogy mennyire így van, a román színházi tudatban is, arról a bukaresti rádió I. műsorában szeptember 29-én sugárzott összeállítás győzött meg ismételten: egy fiatal színikritikusnő, Ludmila Patlanjoglu idézte föl Harag György alakját; és mint mindenkit, akinek alkalmá volt látni őt munka közben, Patlanjoglu is az ragadta meg, ahogyan Harag a színészekkel dolgozott. Szigorú volt, sőt durva, kiabáló, egy-egy jelenetet számtalanszor, a megkínztatásig ismételtető. Utolsó beszélgetésében mondotta, Valentin Marincának: „Minden színésztől, minden munkatársamtól elsősorban abszolút fegyelmet várok el. A művészet nem hangulat, esetlegesség eredménye, hanem erőfeszítés, és nem is akármilyen. Minden előadás előkészítő munkája kin is, győtrelem is, kemény munka – és gyönyörűség.” A színészekben végül ez a gyönyörűség őrződött meg, s természetesen erre emlékezik a kritikus, a színház-történész is. Ludmila Patlanjoglu a román színház második világ-

háború utáni aranykorához számítja Harag György rendezői munkásságát, a lélektani realizmus azon fejezetéhez, amely Ciulei híres bukaresti rendezésével, az *Ahogy tetszik-kel* kezdődött. A nagy tekintélyű esszéíró, Alexandru Paleologu is megszólalt a rádióadásban, s a marosvásárhelyi *Cseresznyés kert* ismeretében csodálattal adózott Harag Györgynek (emlékének): Beethovenhez mérte abban, hogy élete végéig dolgozott, bár „süketen” már nem hallhatta utolsó művét. Ugyancsak fölemlegette Blaga tér-metáforáját e Csehov-rendezéssel kapcsolatban, vagyis a számára (Paleologu számára) legnagyobbakat asszociálta, a vásárhelyi élmény nyomán.

Nekünk, akik éveken át közelről figyelhettük lépéseit, Harag mást is jelent. Például annak szolgálatát, amiről Héjja Sándor a nyitott sir mellett beszélt: az anyanyelvi közösség építését, fölvertezését megtartó gondolatokkal és látomásokkal. A romániai magyar színjátszásnak alighanem ő volt mindmáig a legkiemelkedőbb rendező-egyenisége. Igényt támasztott – és tekintélyt parancsolt, nem csupán a maga számára. (Az akkoriban még létező bukaresti magyar tévéadásban például Sütő András két történelmi drámáját is közvetítették – Harag rendezésében, Héjja Sándor, Sebők Klára, Vadász Zoltán, Lohinszky, Péterffy Gyula és társaik előadásában –, román feliratokkal; akik látták, a kép és a fordított szöveg alapján is tisztelettel szóltak az alkotókról!) A próbaidőszak „kinztatásai” ugyancsak tartós hatással voltak. Bizonyíték: két-három esztendő múltán is feltámaszthatók a Harag-rendezések, sőt egyes szerepek, szereplők még érettebbeknek mutatkoznak, mint a régi bemutatón. Ilyen meglepetést szerzett legutóbb Kolozsvárt *A szerető* (Lőrinczi László színműve) felújítása. Már az 1982-es premieren több volt a színpadi mű a leírotnál: a vidéki élet, az elesettség, a kisszerű haszonlesés, az erőtlén kitörési kísérletek kemény bírálatát mondatta, játszatta el Harag György, olyan kiváló társakkal, mint Orosz Lujza, Barkó György, Sebők, Cziki László, Héjja. Három év elteltével, már a rendező halála után – mintegy tisztelve az életmű előtt – a színészek egymással versengve, de megőrizve a csapatszellemet, talán még nagyobb intenzitással tolmácsolták Harag üzenetét.

(A folytatás, a kialakított csapat megőrzése nagy mértékben függ a rendező-utódtól. Tompa Gábor, az eddigi jelek ezt mutatják, tudatában van felelősségének. Szerencsére azonban nem „konzerválni” akar, hanem a maga útját keresi – abban a szellemben, amelyet Harag György élete utolsó másfél évtizedében következetesen képviselt. A fiatal Tompa túl van már a rendezői ujjgyakorlatokon, sőt az első visszhangos sikereken is. Legutóbbi munkája, Mrozek *Tangója* a kolozsvári Állami Magyar Színházban, rendkívüli vállalkozás: a mi nézőink számára a XX. század *Hamlet*-jét, annak groteszk-torz példányát állította színre, és izgalmas, korszerű előadást teremtett, az emberi kiszolgáltatottság félelmetes vízióját alkotva meg a finálé térdén-tangózóinak jelenetében; vagyis a szerzői utasításhoz hozzáadta a maga elképzelését, valóság- és történelemérzékelését, anélkül, hogy megsértette volna a mű szellemét. A színésztársak éppúgy mellette álltak művészi vállalkozásában, ahogy Haraggal tették: Csiky András, Keresztes Sándor, Barkó, Cziki, Bereczky Júlia, Kakuts Ágnes, Panek Kati és Rekita Rozália egyaránt részese voltak e közelmúltbeli, a román szakemberek figyelmét is felkeltő színházi sikernek.)

A képiró üzenete

Azok a színházi előadások (és természetesen a filmek), amelyekről itt szó került, emlékezetünkben képekhez kapcsolódnak. Látvány nélkül utóvégre „szegény színház” sincs – legfeljebb ott az emberi test és mozgás a képalkotó elem. Ciulei és Harag pszichológiai realizmusa vagy Daneliuc és Tompa Gábor mérsékelt avantgarde-ja éppenséggel szövetkezik a látványossággal, ha nem tobzódik is benne. Liviu Ciulei esetében ez magától értetődik, hiszen ő képzőművésznek, diszlettervezőnek sem akármilyen. (Az sem tekinthető véletlennek, hogy Toma Caragiunak a rendező Pintiléről Daumier és Bosch jutott eszébe!) Harag *Cseresznyés kertjén* gondolkozva, lehetetlen nem idéznem fel a csikszeredai Márton Árpád sejtelmes, szinte a fehér

árnyalataiban készült festményét, amely Harag György lakásának falát díszítette. A kép akkor is feltűnt volna, ha a vendégszerető színházi rendező – próbán kívül kedves és előzékeny volt – nem ajánlja külön figyelmembe (talán egy évvel betegsége megjelenése előtt): ő választotta ki ezt a munkát, Márton Árpád kiállításán. Fogalmi eszközökkel nem tudom megmagyarázni meglepetésemet, amikor a haldokló szomszédságában, már utolsó rendezése ismeretében újra megpillantottam a festményt. Teljesen más felfogást tükröz, mint Romulus Fenes színpadi díszlete, mégis a maga táblakép adta lehetőségei között mintha ugyanarról szólna: az emberi élet labirintusáról, arról, hogy nemsokára ki kell lépnünk a világból, nélkülünk pedig üres összevisszasággá válik az addig védelmező táj.

Harag különben szerette megválasztani díszlet- és jelmeztervezőit. Ezeknek az alkotótársaknak a számbavétele szintén tanulságos volna, a romániai magyar színház megújulásának fejezetében egy alfejezetet megérdemelne. Részletezés helyett (ehhez hosszú tanulmány, könyv kellene) egyetlen példa: *A szerző* szinte üres színpadán, a széles és mély játéktérben egy-egy bútor darab: szekrény, ágy, szék, kredenc – tehát a legköznapiabb tárgyak; ám a festőművész Tóth László úgy tervezte, alkotta meg őket, hogy a felületbe bedolgozta azt a furcsa provinciát, a gyűjtőszenvédély és a leszegényedettségek atmoszféráját, kép-szobrokat teremtett a banális bútorokból. Miközben tehát Harag rendezéséhez biztosított keretet, Tóth László saját művet alkotott, egyikét a legjobbakkak – képzőművészeti mércével mérve is.

Mégsem rá gondoltam vagy Harag György valamelyik más scenográfusára, amikor a képi üzenetét alcimbe írtam. Hanem a romániai magyar művészet és művelődés Harag mellett legnagyobb veszteségére az 1985-ös esztendőben: Cseh Gusztávra. Cseh Gusztáv meglehetősen távol élt a színházról (bár földrajzilag közel, Kolozsvárt, a Szamos-parton), talán még plakátot sem tervezett a sétatéri társulatnak. Grafikus volt, a fekete-fehér, a vonal mestere, a modern törekvések és a hagyományörzés tulajdonképpen nehezen meghatározható metszőpontján. Messze földön híressé az erdélyi „Hatvan főember” és a „Jeles házak” című rézkarc-sorozataival vált. Tele volt művészi tervekkel, energiával, életkedvvel, amikor ötvenedik évében őt is megtámadta az ellenkezést nem tűrő kór, és pár hónap alatt végzett vele. A sors e gyalázatos rendezése előtti utolsó pillanatban készítette el az életművet lezáró rézkarc-kompozícióját, *Kolozsvári Thália* címmel. Ehhez is épp olyan lelkiismeretesen gyűjtötte az anyagot, kérte a tanácsokat, mint a „főemberek”-hez vagy a „jeles házak”-hoz. Amikor már együtt volt a rézbe karcolandó négy portré (Kócsai Patkó János, Déryné, Szentgyörgyi István és Janovics Jenő), az épületek – az időszaki s az állandónak gondolt lakhelyek – arcúata (1792-től a mai napig), ismét eljött, hogy beszéljük meg, milyen darabcímeket kellene körbeírni, *A titkos ellenkezéstől* (a színháznyitótól) az *Éjjeli menedékhelyig*. Rákerült az emléklapra természetesen a *Hamlet* és a *Bánk bán*, a *Haramiak* és *Az ember tragédiája*, a *Csikós* és a *Budai Nagy Antal* – főképpen az előző évszázadokra vagy legalábbis évtizedekre emlékeztetőn. A közelmúltat elsősorban Harag György rendezései képviselik; mi legalábbis rá (is) gondoltunk, amikor a *Tornyot választok* és az *Egy lócsiszár virágvasárnapja* a „céger” része lett; de ő rendezte legutóbb a *Csongor és Tündét* és Gorkij drámáját is.

Azt hiszem, nem tévedtünk nagyot e színház történeti kiemelésekkel. És remélhetőleg igazolódik a *Manole mester* jelenléte is: nemcsak a Blaga-mű alapjául szolgáló, a *Kőműves Kelemennel* rokon népballada őszinte szándékú megidézése, hanem az ifjú Tompa Gábornak előlegezett bizalom. Mert ahogy e ballada – s a nyomában születő valamennyi parafrázis – mondja: az alkotó beleépíti a műbe mindazt, ami kedves, fontos a számára, önmagát is hajlandó feláldozni, csak a templom álljon, hirdesse a hitet.

Ezúttal: Thália temploma.

AZ ELVESZTETT KLASSZICIZMUS

(Szentkuthy Miklós: *Múzsák testamentuma*)

1. *Klasszika/romantika.* „...sohasem azok hőszei a szellemnek, akik fizetett halottsiratókként, vagy önkívületben lihegő quakerek módjára veszik körül, hanem akik a ráció és a szépség jegyében született, szolid műveket alkotnak.” – írja Szentkuthy 1941-ben, válaszképpen Szerb Antal és Devecseri cikkeire, amelyeket Kerényi Károly védelmében tettek közzé. (*A mítosz mítosza.* 570.) Eltekintve a 45 évvel ezelőtti érvek és indulatok tulajdonképpeni okától, az imént idézett mondat Szentkuthy tanulmánykötetének talán legnagyobb paradoxonát fejezi ki. A „szépség és a ráció” jegyében született „szolid művek” ugyanis – első megközelítésre – különös elvárásként hatnak egy olyan írótól, aki nem közönséges retorikájáról, végtelenbe fúló történeteiről ismert; aki tulajdonképpen semmiféle kanonizált formát nem követ műveiben s életműve leginkább az őkeresztény kor kezdeti, forrongó időszakát idézi, amikor még jószerével semmiről sem állítható, hogy „orthodox” szemlélet kifejezője lenne, de az sem, hogy „apokrif” irat. Pontosán ilyen képleken állapotban van jelen Szentkuthy regényeiben a kereszténység kétezer éve, és még sok minden más, bizonytalanná téve az olvasó és a kritikus megítélését egyaránt: miféle rendbe, rendszerbe illeszhető az éppen a szemünk előtt születő hagyomány? A válasz, miként a „szolid művek” meghatározása, lényegesen könnyebben megadható azoknak a támpontoknak a segítségével, amelyeket Szentkuthy összegyűjtött tanulmányainak kötete kínál. Ezek a tanulmányok ugyanis mégiscsak abban az esszéírói hagyományban gyökereznek, amelyet Szerb Antal, Halász Gábor, Vajda Endre neve fémjelez. Az írások tárgya gyakorlatilag az egész európai kultúra; s ebben a vonatkozásban főleg Szerb Antal személye lehet a példaadó – aki a világirodalom „végigolvasását” mintegy „penzumként” fogta fel –, de Szentkuthy még Szerbnél is szélesebb skálán mozog, hiszen az írásokban az irodalom mellett a képzőművészet és a zene is egyenértékű szerepet kap. Ebben a hatalmas anyagban – a filológus vagy a műkritikus hagyományos pozíciójának megfelelően – olyan rendező – elveknek kellene megmutatkozniuk, amelyek egyes műfajok, korok, irányzatok szerepét emelik ki, s mérték-ként is szerepelnek. Szentkuthy azonban nem elsősorban az irodalomra reflektál, hanem a különféle tudományok, a történelem, a művészettörténet szerepére, előfeltevései nem az irodalomból táplálkoznak, hanem egy olyasfajta, általa alkotott ideálvilágból, amelynek az irodalmi mű csak lehetséges megjelenési formája. Ennyiben nem hasonlít a *l'art pour l'art* irodalmárokhoz; s ennek a különbségnek világos következménye, hogy a különböző remekművek egyedi olvasata mindig visszatérő módon ugyanannak a néhány dolognak az ismétlésén alapul. Főleg innen eredeztethető a Szentkuthy fémjelezte kritikai pozíció anakronizmusa. A fél évszázadra terjedő anyag zöme két fogalom, két értékpólus közé rendezi a maga sajátos irodalom-, és művészettörténetét. Ez a két fogalom a *klasszicizmus*, (illetve a „klasszikus” jelző) és a *romantika*.

A klasszika és a romantika Szentkuthy értelmezte fogalmai alig-alig kötődnek a bevett szóhasználatához, s éppen ezért – első pillantásra – anakronisztikus ítélőelveknek tűnnek, amelyek révén éppúgy megközelíthető Homérosz, mint Thomas Mann. Mégis, a klasszicizmus sajátos értelmezésében található egy olyan mozzanat, amely az ókori görög, vagy éppen a XVII. századi francia szemléletben egyaránt felfedezhető, s ez a *mérték*. Ennek a mértéknek azonban kettős megközelítési útja van Szentkuthy tanulmányaiban. Az egyik a hagyományos út, vagyis egyfajta művön kívüli

eljárás: milyen ismérvekkel kell rendelkeznie például egy regénynek ahhoz, hogy bizonyos esztétikai kritériumoknak megfeleljen?

A másik út lényegében csak mimeli a szabályalkotást, megelégszik a paradigma-művek és egyéniségek, a példát jelentő művészet-, és szellemtörténeti *pillanatok* feltárással. A szubjektív megpillantás élményéhez köthető az írások kizárólagos esszé-nyelve is. Ugyanakkor pedig a remekművek egyik legfőbb jellemvonása az, hogy képesek – az apokrif iratokhoz hasonlóan – a legkisebb részletek révén is felidézni mindenféle kánont vagy regulát.

Szentkuthy nem törekszik behatárolni, „egységbe vonni” az éppen elemzett jelenséget, s éppen ezért állandóan ellenségesen viszonyul minden kívülről vett rendező elvhez.

A *Weimari tragikomédia* (1949) című, Thomas Mann *Doktor Faustus*áról szóló tanulmányában például Szentkuthy Mann Erősz/Halál ambivalenciája ürügyén ironizál. „Ki nem érzi itt azt, hogy *nem* az élet alapvető ellentétéin van a hangsúly, hanem csinos kontrasztok, kedves ellentétpárok revüszzerű *szcenírozásán*? Vajon ez a világ? Ez a világ lényege? Dehogy! Éppen arról van szó, hogy az egész világ – ki-maradt!” (i. m. 197.) Ez a kontextusából kiszakított, rövid idézet magában rejtje Szentkuthy írói programot vázoló interjúinak és legkülönbébb írásainak állandóan visszatérő kifejezését, az „egész világot”, a goethei „(die) ganze Welt”-et. A világ éppen „egész” voltában, az egész illúziója révén van jelen a klasszikusnak nevezhető műalkotásokban. Az egésznek pedig nincs szüksége kívülről megvont határookra, formákra. Mondhatjuk úgy is, hogy a zsenialitás dönt, a klasszikus érvényű művek és szerzőik, akik (és amelyek) paradigmák a művészetek történetében.

A klasszicizmus fogalom anakronizmusa természetesen szorosan függ a romantika hasonló értelmű felfogásától. Szentkuthy 1931-ben írott doktori disszertációjának tematikus bevezetőjében a következőket olvashatjuk: „A modern európai szellemi életben mind erősebben érvényesül az az irány, melynek célja a romantikának, mint szellemtörténeti fázisnak általános kritikája, illetőleg revíziója. (...) Az egyéniség, az érzés intenzitása, a szabadság, a fejlődés jelszavai egy évszázad előtt a megváltást jelentették, ma pedig csödbe vezették a politikát, az irodalmat és általában az egész életet.” (*Realitás és irreálitás viszonya Ben Jonson klasszikus naturalizmusában*. 501.) E bevezető szemet szúr azzal, hogy a romantika, mint „szellemtörténeti fázis” olyan korszakot jelöl, amelyet – sok egyéb mellett – éppen a konkrét értelemben vett szellemtörténet tölt ki. Ezzel a kiszélesített romantika felfogással jól szembeállítható a klasszicizmus – a maga ideális tartalmával. Szentkuthy, miután számot vet a két kategória használatakor meglévő „stilizációval”, így folytatja: „... az élet maximumát nem egyes emberi törekvések túlzott intenzitása, hanem az összes emberi lehetőségek fegyvermezett harmóniája jelenti.” (u.o. 501.) Minden valószínűség szerint ez az a tág meghatározás, amely a tanulmányokban olvasható „klasszikus” jelzők sokaságának közös tartalmat ad. Így lehetséges, hogy a klasszikus műveknek létezik egyfajta „közös nyelve”, „koiné”-ja, miként Homérosz *Odüsszeiájának* arhaikus világában, ahol király és kondás egyazon nyelvet beszél. (*Homérosz: Odüsszeia*. 133.)

A Homérosz-tanulmány egyszerre koncentrálna egy arhaikus világ jellemvonásainak az összegezésére és arra a hagyományteremtésre, amely a későbbi európai kultúra számára egyfajta erkölcsi axiómaként jelenik meg, s amely egy zárt, perfekturn-jellegű állapotot takar, amely olyan, mint a nyelv, pontosabban az anyanyelv. „Idealitása” nem kérdés többé, hiszen a harmónikus működő rendszert jelképezi, amely – minden vonatkozásában – saját történetéről is számot ad. Nagyjából analóg a homéroszi világ lezárásával a *Mozart*-esszé kiinduló megállapítása is. A zenei nyelv, amely az európai ember számára egyszer már a „csúcspontra jutott” (ekként értékelhető a Bachtól Brahmsig ívelő periódus), éppoly lezártnak tűnik, mint a nagyeposzok világa. Tükröződik mindez Szentkuthy *Mozart*-regényében, és a jóval korábbi *Széljegyzetek Casanovához* című művében is, ahol az operák és álarcosbálok miliője a zeneyelv beteljesült harmóniáját jelképezi. E gondolat átvitele az alkotóra, egy másik klasszicizmus meghatározásnak is része. „Minden klasszicizmus alapja az

ember harmóniája, mert csak ez teszi lehetővé, hogy a művész nyugodt fölénygel uralkodjék korának, lelkének és művészetének ellentétes elemei fölött, és azokat szinte megváltó összhangba hozza." (*Mozart*. 7.) A Mozart-tanulmány megkísérli, hogy az embert övező tömérdek ellentétből és ellentmondásból „megkomponálja” azt a harmóniát, amelyet – paradigmátikus formában – az európai ember számára többek közt éppen a mozarti zenemű jelképez. A „muzsikusz” szerep részben mindent magába olvaszt, amit Szentkuthy számára a XVIII. század jelent, részben pedig sejtetni engedi, hogy egyfajta beteljesült aranykorról van szó, amelynek nagyon is konkrét, „historikus” szülőhazája Velence és Bécs, Mozart és Casanova százada.

A kötetben közölt esszék nagy része minden esetben szembeállítja a mérték fogalmával azt a sajátosságot, amelyet Szentkuthy a romantikus művek legfőbb jellemvonásának tekint, vagyis azt, hogy a szélsőséges értékpólusok között elhelyezkedő jelenségek (a „világ”) értelmetlen „világnézetté” hanyatlanak, a korokat, szemléleteket magában rejtő világszínház immáron teoretikus megközelítések tárgya lesz csak.

Hol vannak mégis azok a hatások, amelyek a karneválok, a vásári mulatságok és a romantikus khaosz között meghúzhatók? Ennek a kérdésnek a megválaszolásához aligha elegendő a „művészi lélek harmóniája” alapján megfogalmazott klasszicizmus-gondolat és a pszichologizáló romantika összevetése. Az összevetéskor ugyanis a klasszika szinte azonnal elveszíti kortalan arcát, és az értékelő gondolatait megosztja az időben: elő-, és utókorszakok születnek így. Szentkuthynál is jelen van egy ilyen választóvonal, valahol a romantika, mint stíluskorszak környékén, s ez a határ – szemben a homéroszi epika vagy éppen a mozarti opera harmonikusan zárt világával – „nyitottságát” kényszerű örökségként hagyja az utókorra. Szinte kikerülhetetlen a romantika „próbája” majd minden Szentkuthy tanulmányban, az értékelő pozíció itt erre a határra tevődik át. Ami pedig itt „történik”, az formailag alig különbözik az úgynevezett „hervadó korok” számbavevésétől – önmagukról. A klasszicizmus és a romantika ebben az értelemben olyan „kultúrtörténeti horizonton” értelmezhetők, amely immár kívülről tekint a hanyatlás általában vett szimptomáira. Szentkuthynál körülbelül ezt a „horizont” szerepet tölti be (anélkül persze, hogy bármiféle történelmi, vagy filozófiai kategóriává lépne elő) egy vissza-visszatérő hasonlat...

2. Az „alexandriai korok”. Kerényi Károly két vallástörténeti művéről 1941-ben megjelent, és meglehetősen nagy vihart kavart recenziójában olvashatjuk a következőket: „Az ilyen »alexandriai« korokban születő könyveket mindig kompromittálja az, hogy életről, »világvalóságról«, tenyésző teljességű kozmoszról beszélnek, de ebből a beszédből és telhetetlen mondattelvényből sokkal előbb vesszük észre az értelmezés végzetes neurotikusságát, betegségét, mint az értelmezett tárgy életszerűségét. Ideges, kielégületlen, életirigy, egyensúlytalan és terméketlen vallomások ezek a görög »életről« és »egzisztenciáról«." (*A mítosz mítosza*. 17.) Ezt a neurotikus irányulást – írja Szentkuthy – „... szintén ez az ideges, a valóságból magát tudat alatt mégiscsak kizártnak érző, elkésett értelmi ember lelkivilága magyarázza.” (u.o. 18.) A Kerényit illető kifogások nem csak a görög vallástudomány egy bizonyos irányzatának szólnak, hanem jóval többek annál: általában érintik egyes tudományos módszerek művészetet mimelő gesztusát, a teremtés helyetti interpretáció vagy rekonstrukció elvét, amely a vizsgált anyag „újrateemtése” révén a művészi alkotás pozícióját sajátítja ki. Kerényinek a kötet zárórészében közölt válasza szerint viszont az illusztris recenzens egy elsőéves egyetemi hallgató „szellemi kellékeivel” sem rendelkezik a klasszika-filológia terén. (572.) A két végletes álláspont közül az egyiknek igazságot kell szolgáltatnia – nem e recenzió dolga, de ha feltesszük, hogy Szentkuthy véleménye helytálló, akkor a W. F. Ottó, K. Reinhardt, Kerényi névvel fémjelzett „romantikus” vallástörténeti irányzat, (Kerényi esetében még jogosult e jelző, de például W. F. Ottó esetében semmiképp), úgy ahogy van, elvethető lenne, ami talán egy kissé igazságtalan eljárás volna a XX. század – mind ez idáig – legtermékenyebb klasszika-filológia vonulatával szemben. Az áhítatos csönd, amely ideális-ként egyedül helyettesíthetné a „túlinterpretálás” nyelvének veszélyeit, azonban nem sajátja a Szentkuthy-féle klasszicizmus gondolatának sem. Amikor az „ösellentétek”

és az „Ureinheit” par excellence romantikus fogalmait elemzi, Szentkuthy így ír: „A szellem feladata az elágazásokat elemezni, a változatokat, hiszen csak ott van újdonság, ott van gondolkodásra lehetőség: az „egység” ismételtetése csömört okoz.” (A *mitosz mítosza*. 19.) Ha a most idézett mondattal egybevetjük a klasszikus művész variációkat, ellentéteket áthidaló és kibékítő jellemvonásával, akkor nyilvánvaló, hogy itt is egy (Úr) *prinzip* születését érhetjük tetten. De – még mindig a kerényi-recenzió-nál maradva – a fogalmi elemzés mikrovilága kiszélesedik, amikor Szentkuthy a „romantikus tudományt” meghatározott történelmi konstelláció eredményének tekinti: „De talán nemcsak a bölcséleti romantika, hanem lényegében az egész európai helyzet a felelős az ilyen „interpretáló» művek belső lehetetlenségéért: Európa komikus, midőn halott kultúrákat valójában sohasem tud feltámasztani, hanem egy-egy szenvedélyes papiruszkutató vagy romkiásó akad benne, aki ugyan hosszú pálcával, de életadó erővel nem rendelkező gesztusokkal mutogatja a múltat.” (A *mitosz mítosza*. 18.) Szentkuthy ironizáló megjegyzése feltehetőleg a megmerevedett, élettelen formákra utal, s talán nem Jules Michelet legszebb metaforáját kérdőjelezi meg, miszerint: „a történelem – feltámadás”. „A halott kultúrák feltámasztása”, mint az európai történelem, s egyáltalán a történelem gondolatának ismérve aligha választ el egymástól „alexandriai” és „klasszikus athéni” korokat. Ugyanez vonatkozik a „hanyatlás” érzetére és annak történetfilozófiai, művészi megjelenítésére is. Gibbon Rómájának hosszú-hosszú haldoklása életteli korok láncolatán keresztül ívelt, Mommsen római birodalma tulajdonképpen halva született (hiszen számára Julius Ceasar már az „alkonyatot” jelentette), Gregorovius Rómája, a középkori város, a restauráció vágyának elvetélt szellemére épült, Spengler, Ortega Rómája pedig jobbra már csak történetfilozófiai analógiákon alapult. A feltehető „igazi” Róma hanyatlásvégi korok metaforáiból épül – úgy tűnik – még ma is. Testet öltött, s a hagyomány jó részét tekintve Szentkuthynak igaza van, a rekonstrukció „komikus” szelleme. De ugyanígy: a szorgos leltáros Ruskin már csak egy hajdani nagy birodalom szellemét látja visszatérni a parti főnyenyen, amikor „Velece köveit” számba veszi; még előbb Droysen nagyszabású Alexandrosz-monográfiájának utolsó mondatát annak a baljóslatú próféciaának szenteli, hogy a király efemer éltű világbirodalma szinte pillanatok alatt szétesik majd. Egy mondat – szemben egy egész művel! Másfélszáz év uralkodó hagyományában mégis létezik egyfajta szemléleti azonosság, amelyet Szentkuthy a maga sajátos nyelvén „a Hellászok utáni hellénizmusok korának” nevez. Az epikus korok önreflexív zártsága, valamint a romantikus korok értelmezői nyitottsága olyan fogalom-oppozíciót jelöl, amely a klasszicizmus/romantika ellentétpár kultúrtörténeti kiszélesítését jelenti.

Amiként az apokrifek csak egy bizonyos kanonikus rendhez képest nyerik el jelentésüket, úgy az interpretációra alapozó korszakok epigonjainak megítéléséhez olyan paradigma-művekre van szükség, amelyek a „kánon” szerepét helyettesítik. A Kerényiről írott kritikában ezt a szerepet Bachfen tölti be; a *Muttermacht* túlszárnyalhatatlan alapmű a vallástudomány számára. De nagyjából hasonló funkciója van Hölderlinnek, Proustnak, Thomas Mannak, Shakespeare-nek. Különösen érdekes e szempontból a Hölderlinről szóló írás. Szentkuthy – a Nietzsche-től Diltheyen, Heideggeren át Emil Staigerig ívelő Hölderlin-kritikával szöges ellentétben – nem a költő sajátos eszkatológiájára, görögség-ideáljára koncentrált, hanem a végsőig feszített ellentétek „klasszikus feloldására” – a *metaforákban*. A romantika elvont és élettelen fogalmai – Szentkuthy szerint – itt valódi világukba kerülnek vissza, a költői nyelv kontextusába.

A Hellász utáni hellénizmus paradox kettőssége, vagyis hogy Hellász a hellénisztikus hagyomány öröksége alapján él tovább – eléggé átfogó képlcte a történelemmel alapozott európai szellemnek. Sőt, nyilvánvalónak tűnik, hogy az úgynevezett autentikus hagyomány hiányában, éppen a paradigma értékű romantikus művek az egy-egy korszakra jellemző „Weltbild”-ek és „Urbild”-ek legfőbb forrásai. E tekintetben a konkrét korszakhatárhoz (XVIII–XIX. század fordulója) viszonyított szemlélet nem az alexandriai korok általános jellemvonásait ragadja meg igazán, hanem a *születés stádiumát* állítja szembe a művek, korok és emberek sorsával.

Végletes ironia egészíti ki azt a játékos, gúnyolódó hangnemet, amely Szentkuthy minden írását jellemzi. Történik pedig mindez a rációra, az intellektusra való hivatkozással. A ráció és az intellektus viszont újra a klasszicizmus/romantika ellentét kérdéséhez vezet vissza bennünket, amiként például a Szerb Antallal kapcsolatos megjegyzés esetében. „Ő akit annyira csábít az ösmítoszok anarchikus érzelmvilága, ő határozza meg a legnagyobb hozzáértéssel, bölcs lojalitással és szerelmes elemzéssel az *intellektuális* (tehát romantikaellenes) költő arcképét Babits Mihályban.” (Szerb Antal: *Gondolatok a könyvtárban*. 455.)

Azok a nyomok, amelyeket az alexandriai korok hagytak a művészetek és a tudományok uralkodó felfogásain, még inkább elmosódnak az „intellektuális” jelző romantika-ellenes felfogása révén. Annyi bizonyos, hogy egy olyan szemlélet jelzéséről van szó, amely kivonható képek, fogalmak és korok lineáris rendje alól. Éppen a Babitscsal kapcsolatos megjegyzés lehet erre a legjobb példa. Ahogy a „romantikus lélek” feszültségei lecsillapodnak, – s történhet ez a hanyatlás égisze alatt is – e folyamat nagyon hasonló az évszakok körforgásához. Metaforák születnek és enyésznek el; a szellem „intellektuális” stációját Szentkuthynál újfent gyakran visszatérő metaforák fejezik ki, amelyeknek egyik tagja rendszeresen...

3. Az ősz. Az alexandriai korok hanyatlásvégi hangulatát örzi az öregkori művek, a beteljesült tudás tapasztalata, a déli táj kopár és kietlen világa, amikor – miként Babits Szophoklész-fordításaival kapcsolatban írja Szentkuthy – „... az egész életből / istenekből, hazákból és érzésekből / csak az »ősz minimum« marad, egykedvűség, kissé fáradt háziasság.” (Babits Mihály: *Szophoklész-fordítások*. 23–24.) A rezignáció, szemben a romantikára jellemző érzelmi végletességgel, a klasszicizmus megkövetelte ésszerűség jegyében viszonyul mindahhoz, amit a „kultúrák ősze” kérdéskör jelent – főleg a XX. század eleji történettudományban és filozófiában. A Babits névével fémjelzett példa viszont, s itt Szentkuthy megközelítése kísértetiesen hasonlít Hamvas *Patmos*ának elgondolásához, ténylegesen is valamiféle határt jelent klasszicizmus és a romantika fogalom átfedéseiben és ellentmondásaiban. A határ itt az ellanló pillanat rögzítése, nem csak az isten háta mögötti sziget, *Patmosz*, vagy a kolónoszi liget szimbolikájának megfelelően, (vagyis a vég, a halállal érintkező tapasztalat pozíciójából nézve), hanem éppen a nagy művektől megkövetelt – végletek fölötti harmónia – elvének megfelelően is. Ilyen értelemben írja Szentkuthy, hogy „Mozart pillanata Watteau pillanata, a hajóra szállás Cythére felé – a viselet rokokó precízió, de a levegő már őszi és búskomor, az arányok a pásztorjáték sikkjét mutatják, de a légkör a halottak szigetéé.” (Mozart. 10.) A pillanat kimerevítése a klasszikus mérték, azé a pillanaté, amely magába olvasztja és rezignációként megörzi a par excellence tapasztalatot: a *mulandóságét*.

Az „ősz tudásként” jellemzett rezignáció örökös ismétlődésként vonul végig az európai művészetek történetén, s a kritikai megítélés egyik legfőbb vezérelvévé válik. Szentkuthy esszéinek jó része 1945 és 1949 között íródott; itt keresendők az „ősz” metaforák gyökerei csakúgy, mint a historikus megítélés eltűnése is. Egy rövid korszak szellemi nyitottsága és dinamizmusa mutatkozik meg ezekben a művekben, amelyeket jókora cezura (hallgatás) követ majd. Ebben a termékeny korszakban végérvénysé válnak azok az elgondolások, amelyek a későbbi tanulmányokat is jellemzik. Azóta tehát mindig „ősz van”, ami annyit jelent, hogy valami „így kezdődött.” Határ Győző, nagyszabású blódlíjében, *Héliane* című regényében, szimbolikusan jelzi ennek a „kezdetnek” a hangulatát. „Európában ősz van és eső alá fénylő utak a bádogot rázó társzekerekkel... most nyílnak a krizantémok a kertek alatt, a nedvelő esőben a dús bóbíták idehajbókolnak és ezer vizesgallérú levélörv remek a száraz sátorán... Ó igen, egy csokor krizantémot! talán ennyit: ezt még szeretném!...” (Héliane. Bp. 1947. 460.)

Az elhallgatásig azonban Szentkuthy még számos kritikát közöl, előadásokat tart a rádióban és másutt. Az ismétlés elvének jelenléte még a kissé „szürrealisztikus” nyelvű képzőművészeti kritikában is megvan. (Elsősorban a *Forgdcs-Hann Erzsébet szobrai és rajzai* című kiállítási bevezetőben.) Külön figyelmet érdemel ebből a szempontból Hamvas Béla és felesége, Kemény Katalin közös művéről, a *Forradalom a*

művészetben című könyvecskéről közölt kritikája. Itt Szentkuthy ezt írja: „... a szürrealizmus (sőt az absztrakció) igen nagy (ha ugyan nem egész) területe éppenséggel nem forradalom, hanem a naturalizmus és a realizmus legtöretlenebb és legeggyene-sebb folytatása (?) Moholy-Nagy vagy a cseh Korecsek fotói mutatják ezt a legjobban: szövettani mikroszkóp felvételek, sejtalakzatok, ásványtani kristályformák, ... melyek mind a legnatúrabb natúra aggályos (?) megfigyeléséből származnak. ... Ha egy sáfróccsenést nagyítva – és főleg környezetéből kiragadva – fényképezek, rögtön megkapom a szürrealista motívumkincsnek ... legalábbis a felét.” (*Gyermek kereszteshadjárat*, 157.)

Van azonban ennek a „redukcionizmusnak” egy még általánosabb jellemvonása is, amely szorosan érintkezik a metaforák születése iránti érdeklődéssel. A születés stációjának megfeleltetése a klasszikus mérték nézőpontjával, az „ősi tudással”, egy sajátos, átfogó jelen idő létrejöttéről tanúskodik. A *Vigilia* folyóirat körkérdésére adott válasz ennek a jelennek a lehető legszélesebb körű kitágítását bizonyítja. A teremtmény, emberi szerepének vállalásáról írja Szentkuthy: „Az istállóban most (mint egy varázslatos szünetben és felfüggesztésben) elnémulnak, mert feloldódnak a rossz dogmakereplők a fogantatás körül, hallgat az ördög, és: Végső Kín a Kereszten csak elégikus árnyék a jászol deszkái között.” (*Vigilia folyóirat körkérdése: miért vagyok keresztény?* 489.) Az „elégikus árnyék” vagyis a történelem végigvonul az időbe száműzött jelenségek mindegyikén: mértéket és mintát szabván a keresztényinek nevezhető művészet formakincsében. Az árnyék otthonos a túlerétt vegetációval telített tájon csakúgy, mint a rommezőkön. A romantikus forma-konceptió bizonyára inkább a rommezőkre koncentrál (ahogy például Schelling látta Friedrich Creuzer hatalmas művét a görög mitológia szimbolikájáról), de a Szentkuthy-féle klasszicizmus magába olvasztja a kezdetet és a véget, az idilli tájat és a rommezőt. A két szélsőséges pólus együttese ismét csak a mérték kérdéseiig vezet vissza. A szélsőségek között az *ironia* terem mértéket; talán az egyetlen fogalom ez Szentkuthy eszköztárában, amely egyértelműen határt szab jelenségek és indulatok egymásnak feszülő erőterében. A Ben Jonsonról szóló disszertáció lezárása nagyon pontosan fogalmazza meg az ironia ilyen értelmű szerepét. „A valóság maximuma egyesül a játék maximumával; egyik a másikat fokozza, színezi, felváltja. Ezt az állandó ide-oda hullámozást élet és játék, verizmus és irrealitás között, mely valami sajátos egyetemességet és sajátos biztosságot ad a műnek – a romantika már nem találta meg. Akkor az író már túlságosan hitt művében, azonosította magát témájával. Megszűnt a művész és műve között az az ironikus távolság, mely a racionalista művésznél tapasztalható – ezzel pedig elszegényedett az irodalom.” (*Ben Jonson*, 547.) Jól megfigyelhető ennek az ifjúkori verdiktnek a konzekvens továbbélése a legkülönbözőbb időszakokban írott tanulmányokban is. A mű és a művész közötti „távolság” – külső példával kifejezve – ugyanaz, mint amit Rodin plasztikája jelentett Rilke számára, vagy amit a középkori katedrális (Chartes, Amiens) Proustnak. (*A kiülőálló bosszúja*, 285.)

Az ironia utolsó érve Szentkuthynál, hogy „mindennek őse van”; minden klasszikus művet megelőz egy még inkább klasszikus – s ennek a körforgásnak az eredménye az, hogy kikerülünk az időből, s belekerülünk az apokrifek jelenébe, amely csak egyfajta imitáció. Sajátos affinitás ez egy elérhetetlennek tűnő világ után, amely ott bujkál majd minden tanulmányban, s klasszicizmus a neve.

A Watteau-i színek és a nap fénytől kopárrá érlelt déli táj, (ahol más semmi sem történik) – a rezignáció képei ezek, amelyek persze önmagukban nem többek, mint formai keretek: a képre kerülő akciók, tárgyak és emberek az egyes művek sajátos jellegzetességei. Ha az ősi táj átfogó szimbolikája – miként egy konkrét festmény – széttöredezik, akkor a festmény világának illúziója is elveszik. Ez pedig annyit jelent, hogy megszűnik uralkodni a klasszicizmus formatörvénye. Az ironia, még egyszer utoljára, testet ölthet a groteszkben, miként a színielőadás egy báb-színházi jelenet összefoglalásában (Ben Jonson egyik művében), illetve Mozart Bécsének „összezsugorodása” a vurstliban. De a mértékadó forma itt már a perifériára szorul.

Változatlanul van jelen azonban az ironia mértéket fenntartó funkciója a különféle történelmi allegóriákban, különösen pedig a történelmet megszemélyesítő világ-színházban. A színész evilági és túlnani arca összeolvad a maszkban, amely már maga is „fogalmi elvonatkoztatás”, hiszen a *persona* „keletkezése” és a dualis születése – egyesek szerint – elválaszthatatlan: „ikrek” bujnak meg mögöttük, miként az álarc és a halotti maszk mai értelemben vett kettőssége mögött. A színház, természete szerint, a „minden” tükörképe, benne mű és művész, élet és halál egyesül. Ennél a mozzanatnál pedig Szentkuthy nem választja szét a klasszicizmust és a romantikát: „Mert a halálhoz éppúgy illik a szénaszagú falusi idill, mint a giccs, a városi idegek modern romantikája.” (*Változatok az ókori színház témájára.* 69.)

Szentkuthy merőben szubjektív, metaforákkal ékesített nyelve mögött olyan indirekt elvárások sorjáznak, amelyek konzekvensen minősítik azokat a műveket, amelyek a „ráció és a szépség jegyében születtek”. Az pedig már csak egy végső paradoxon, hogy a tanulmányok szerzőjét éppen kritikai eszköze, az *önironia* óvja meg attól, hogy szubjektív ítéleteit kötelező elvárásnak, „kanonnak” kelljen tekintenünk. Nem, erről szó sincs. Utolsó érvként mindig megmarad a játék és a humor, a jól koreografált és „vérezen komoly” mitológiák helyett a pszeudomitoszok világa, amellyel joggal büszkélkedhetnek az „alexandriai korok.”

VENDÉG A PALOTÁBAN

Az író 1983-ban megjelent *Magányos biciklista* című könyve után most ismét kötetben gyűjtötte össze újabb novelláit, tárcáit, karcolatait. A korábbiakhoz hasonlóan ezekben az írásokban is mindennapjaink helyzeteivel és cselekvéseivel, illetve mulasztásaival találkozunk. Az elbeszélő többnyire jelen van, gyakran maga is részt vesz az eseményekben, de nem leli kedvét abban a világban, mely körülveszi. Türelmes, szelíd, de pontos látéletei egy olyan köznap élet képét idézik fel, melynek viszonyai és értékei megnehezítik az elvárt szerepmagatartásoktól független emberi gesztusok érvényesülését, s nem ösztönöznek tartalmas és tartós kapcsolatok vállalására. Ennek következtében az eredetiség általában különösképp torzul, a nyitottság együgyűségnek minősül, s a segítőkészség elnéző mosolyt vált ki, vagy megütközést kelt, s gyakran csodának minősül, melyet azonban csak az elbeszélő észlel.

Érthető, hogy Szakonyi elégedetlen a konszolidált és megbékélt emberek életét szemlélve, s alig leplezett ellenszenvet érez a „bennfentesek” iránt, bár nem helyesli a „körön kívül” maradók magatartását sem. Viszont részvétellel fordul a „kirekesztettek” felé, s számalommal közeledik a magányosokhoz, az elfelejtettekhez, a társadalom önreprodukciójából kimaradó kisnyugdíjasokhoz, „haszontalan” öregekhez. Ez a bevallottan elfogult írói magatartás nemcsak megdöbbentő emberi sorsok meglátását eredményezi (*Egy igazi proletár*), hanem az elszigetelt élethez tapadó jellegzetes lelkiállapot megrajzolását is lehetővé teszi (*Ételbár*). Az *Az a fickó a konyhában* című novella, a kötet talán legemlékezetesebb írása, kitűnően hangolja össze az emberi benső feltárását a hiteles miliórizzal, melynek során a nagyapa kitartó és reménytelen kapcsolatteremtő igyekezete meghatóan groteszk mai sorssá általánosul.

Az ábrázolás összetettsége folytán a szerző legjobb írásainak mindig létezik egy mögöttes dimenziója, egy többnyire visszafogott, de néha felerősödő szólama, mely a hétköznapi életviszonyok hitelesnek és sajátosan mainak érzett megjelenítésébe állan-

dóan belerejti a rendkívüliség mozzanatát is. Néha szinte észrevétlenül, néhány ismétlődő motívum alkalmazásával jön létre a helyzetnek e különös távlata, mint az *Utazók* című novellában, melyben egy idős házaspár semmitmondónak tűnő társalgása két feltárló jellem s két lelepleződő értékrend ütközésévé válik. Máskor a szerző takarékosan megfogalmazott reflexiói következtében nő jelképes erejűvé az esetlegesnek, véletlenszerűen kiválasztottnak tűnő részlet (*Kutya az ablakban*). Gyakran egy nem várt találkozás, egy emléket idéző tárgy, helyszín vagy kép megpillantása villantja fel a múltat, majd a szemlélődés fokozatosan emlékezéssé alakul, miközben az ábrázolás tisztán megrajzolt körvonalait sejtetően elégikus hangulat lengi körül (*A szép hadnagné, Egy férfi felnéz*). Többször előfordul, hogy a köznap helyzetéhez illesztett groteszk fantaszitkum meglepi s töprengésre készíti az olvasót (*Igazi kikapcsolódás*), olykor pedig éppen a csoda racionalizálása (*Autók a tű alatt*) vagy a nézőpont meghökkenítő megválasztása hatásos. Szakonyi korábbi munkáiban is szívesen társított szokványos helyzethez különleges nézőpontot, s adott elő természetes hangon rendkívüli eseményeket. Most is előszeretettel alkalmazza ezt a módszert, mely nála mindig tartalmi gazdagodást eredményez. A kötet címadó novellájában például a nézőpont és a helyzet termékeny feszültsége ironikus jelentéssel gazdagítja Erzsébet királynő és Mr. Fagan csevegését.

Az idő és a tér felnyíló távlatai sokszor összekapcsolódnak az álmok képei leírásával. Ezek az álmok, mint például az egykori disznóölés emlékének felbukkanása, az ölelkező kentaúr vagy az élők számára ajándékokat vásárló halottak szuggesztív erejű látomása, a jelen átértelmezésére készítetik az álmodókat, hiányérzetet keltenek bennük, melyet hasztalanul igyekeznek elűzni. Az álmidézés vezérmotívumként egyre inkább gazdagodva vonul végig a könyv írásain, s teljes kibontása – mintegy a kötetkompozíció zárataként – az *Álmaim városa* című írásában történik meg. Az ebben felidézett bensőséges hangulatú város, melyet „fájón széppé, szerelmesen nyugalmat vágyóvá, nosztalgiát érlelővé” álmodott a szerző, valójában az elbeszélői világkép térbeli megjelenítése. Az emberi bensőt láthatóvá tévő eszményi otthon, melyet megismerve szemléletesen megmutatkozik előttünk az

írói magatartás. A megelőző novellákban inkább tartózkodó szerző e kötetét záró írásban váratlanul feltárulkozik, s mintegy búcsúzóul, személyisége leplezetlen bemutatásával ajándékozza meg olvasóit. Ezután még rokonszenvesebbnek tartjuk az elbeszélő szelid humánusát, mely még az állatkertben is lázadozik a foglyul ejtett állatok elorzott szabadsága miatt, még megnyerőbbnek látjuk türelmét, mellyel a szokatlanhoz viszonyul, s még időszerűbbnek érezzük a vágyat, mely egy békés és derűs életre irányul.

Az elbeszélő magatartásának hitele végső soron a szövegformálás korszerű és egyénivé alakított módszereinek alkalmazása által teljeseedik ki. A megjelenített világ összetett látásmódja, mely Szakonyinál a köznapis és rendkívüli, illetve a jelen és a múlt egyesítése által jön létre, legtöbbször a szöveg polifón szerkesztésével jár együtt. Ilyenkor az író és a szereplők szólama folytonosan keresztezi egymást, s a nézőpont állandó mozgatása az értékrend növekvő feszültségét eredményezi. (*Reggeli a teraszon*). Más esetben a szerzői szólam egészen elmarad, s a szöveg dialógussá, drámai jelenetvé alakul. A *Nyár, nyár, nyár* című írás három mai sorsot és magatartást villant fel keserű őszinteséggel, anélkül, hogy az író bármit is hozzáfűzne a szereplők szavaihoz. Szakonyi sokszor látszólag nem is tesz egyebet, csupán összegyűjti közhelyeinket, vagy egyszerűen közli mindennapjaink praktikus szándékú írásait. Ezek a levelek, iskolai dolgozatok, naplórészletek és jelszavak azonban nemcsak dokumentálják, de le is leplezik életünket azáltal, hogy az író kiszakítja őket megszokott környezetükből s új összefüggéseket teremt számukra. Ez a tárgyasítás szándék néha filmszerű megjelenítést eredményez. Egy valamennyiünk által jólismert helyzet, arc vagy mozdulat gyakran a fotográfia vagy a filmkép hatását kelti, pontosan és lendületesen megrajzolt látványként érzékeljük, mely ugyanakkor mégis meghatározatlan és talányos. Az *Egy nemlétező kisfilm* című írás olyan sokoldalúan alkalmazza a filmszerű megjelenítés eszközeit, hogy a szöveget mintegy a képzeletünkben lepergő filmszalagként fogadjuk be.

Szakonyi Károly új könyvének írásait a művészi szemléletnek a korszerű szövegformálásban kiteljesedő összetettsége jellemzi. Ezáltal a szerző új elemekkel gazdagítja a

kispróza eszközeit, s a tárcanovella megújításával az írói beleszólás, a hétköznapiak vérkeringésébe való közvetlenebb bekapcsolódás fontos lehetőségeit teremti meg. (*Magvető, 1985.*)

NAGY IMRE

Rubin Szilárd:

RÓMAI EGYES

Rubin Szilárd már-már a *Csirkejáték* írójaként maradt. 1963-ban megjelent regényét sokan – igaz, inkább újabban, mint annak idején – kortárs prózánk legjavához sorolták, és Rubin Szilárdot titkos esélyesként tartották számon a befutásra. 22 év múltán most megjelent a *Római Egyes*, és ez a karcú kis prózakötet bizonyos fokig éppen ezekkel a befutási esélyekkel számol el.

A *Csirkejáték*nak is karakterisztikus erénye volt már a tömörség, a leszűrt lényegre szorítókozó ironikus-reflexív hangvétel. Az új kötet még vékonyabb, mint az előző, 150 nagy betűs, kis méretű oldalnyi csupán, de itt most még inkább látszik, mint a még epikusabb ívelésű *Csirkejáték*ban, hogy Rubinnak a szinte líraian komprimált, mondatról mondatra kiérlelt és megszenvedett próza a műfaja. Itt kevésbé olvasható szabályos történet, a *Római Egyes* csapongó-szemlélődő monológ, látszólag egy kicsit locsi-fecsi, valójában meggondoltan körülíró, témáját vigyázva-észrevétlenül becserkésző. Varázsa többek közt éppen abban rejlik, hogy ráérősen, el-elkalandozóan látszó fecsegése végeredményben feszes tartású, szemérmesen őszinte vallomásnak bizonyul.

Témája: a lemondás – és e lemondásban a magára találás. Lemondás, ha úgy tetszik, a befutásról, a nagy formáról, a nagyszabású írói szerepről, a hódításról, és a rátalálás a kis, intim formára, az öregkor kimért, zárkózott szűkszávúságára. De még inkább lemondás az élet nagy, látványos csodáiról és behúzódás a magány és a meglett hivatás, „elhivatottság” friss, tiszta, hűvös céljába.

A témát egy költött apróhirdetés exponálja, amellyel barátja ugratja: „Kiskeresetű, öregedő, idegbeteg aggregény – atyai ágon galíciai zsidó –, súlyos gerincelmesze-

sedéssel és gyógyíthatatlan bőrbajjal" – ez volna főhősünk, Rostás Levente –, „feleségül venne régi katonatiszti családból származó, kivételesen jól kereső, fiatal, nimfácska típusú leányt. Válaszokat „Vidékre is elmennék” jeligré.”

Rostás Levente tehát, a negyvenes éveiben járó agglegény, ez a kissé infantilis, ide-oda sodródó slemil, aki mellesleg írogat, nagy szerelmeket és nimfácskákat hajszol, hozzá sehogyan sem illő nőket még akkor is, ha nem éppen nimfácskák. A *Római Egyes* laza, töredezett cselekményszövése is egy ilyen lehetetlen szerelem (?), inkább talán ábrándkergetés köré gomboyodik. Piroška vidéki fogorvosnő, szeleburdi, csapodár teremtes, el-eltűnik váratlanul, mindenféle olcsó vágyálmok és nyalka nőcsábászok hálójába keveredik, filmekért és filmszínészekért rajong. A Rostáshoz fűződő kapcsolata amolyan átmeneti menedék, szélárnyék, ahová behúzódnak kialakulatlanul, kelekótyán bukdácsoló életének viszontagságai elől. Rostás tisztafejű barátjának, aki a képzelt apróhirdetést is szövegezte, „az volt a véleménye, hogy Piroška igazi ragadozó, aki nagyvadat szeretne elejteni, de hibás szimatja lévén mindig megmarad a bundájára vadászó naplopók zsákmányának, tehát az anyémnek is”.

Rostás maga egy vidéki fürdőhelyen gyógyíttatja magát. Minden hajnalban beül a kádfürdő római egyes számú fülkéjébe, és gyógyfürdőzés közben mondja fel magában belső monológját, amelynek elején Piroška esetleges elvesztése még fájdalmas sorscsapásnak tűnik, a végére azonban, amikor egy levélben egyébként is megjön a bizonyosság, hogy Piroška egy vélt nagyvadat, egy Antarktisz-járó tévéoperatőrt választott helyette, Rostás már megbékél sorsával.

Rostás végzete, amint valamilyen rejtettebb módon Piroškaé is: a gyökértelenség. Félzsidó származásával, hányódó sorsával, slemil alkatával seholy semmivel nem tud igazán azonosulni. Legjobb barátja, a Píllinszky Jánosról mintázott „Martinszky” szintén valami egzisztenciális gyökértelenség áldozata, de ő támpontra talál a vallásos hitben. Némileg Rostás nevében is vele mondja az író a csehországi Karlovy Varyban, ahol egy filmfesztivál idejére több szereplőjét összegyűjti: „Ez a hely is, mi? Persze egész Európából alig érvényes valami. Talán Írország, Lengyelország. Talán az angol vidék? Nem tudom. Még az is lehet,

hogy Erdély. Ez itt mindenesetre majdnem olyan, mint egy Berlin nagyságú Lillafüred.”

Ahogy a helyek, úgy az emberek is elvesztették a személyiségüket. Piroška, aki különben nem valami nagy lumen, ezt mondja egy alkalommal, kikapva a szatyrából Emily Bronte regényét: „Látod, ez igaz! Ez a csaj tudta, hogy a gyökértelen még akkor is rém, ha szeret. Pontosan úgy, mint a főhős, Heathcliff! De annak volt annyi esze, hogy mihelyt felnőtt, megint odébállt, ott hagyta azt a rohadt tanyát, és elment meggazdagodni.” Rubin hőseinek azonban nincs hová továbbállniuk. De még az is a véletlen és az önkény műve, hogy élnek, élnek-e egyáltalán. Hogy például nem telepítették ki őket úgy, mint 1946 telén a Csallóközből azokat a csecsemőket, akik útközben megfagytak a nagy gonddal berendezett vagonjukban, mert egy belbiztonsági tiszt úgy vélte, nem helyes táblán közhírré tenni, mit tartalmaz a vagon, és ezért megkülönböztetésül az arab számokkal jelölt, felnőtt korú hontalanokkal megtöltött vagonoktól, a csecsemőkre egy római egyest írt, és így az birkákkal tömött, fűtetlen tehervagonok közé keveredett.

Rostás mai hontalansága, kallódása főképpen Piroskához fűződő kapcsolatának jeleneteiben hivatott megmutatkozni. Többnyire fájoan groteszkek ezek a jelenetek, de horderejük mégsem elegendő. Ismerősek, szórakoztatóak is, de nem mindig mentesek bizonyos belterjességtől. Némely cselekményelemek kulcsra járnak, és kérdés, mit mondanak annak, akinek nincs birtokában ez a kulcs.

Bár nem különíthetők el, e jeleneteknél sokkal megragadóbbak a reflexív és emlékező szakaszok. Jelképekké nő a gyermek-kori emlékként idézi fel Rubin egykori árnyékszéküket, amelyet a gyepmester időnként éjszaka kitakarított. Ilyenkor a felsikált, fertőtlenített, kimeszelt kövezett gödör látványa „semmiben sem különbözött egy cellától, ahol a magamfajta, rejtőzködésre hajló gyerek elmélyültebben olvasgathatta volna Verne Gyulát, mint a forró padláson... az illemhely olyan tündökléses tiszta és szép volt, hogy térdelni lehetett volna az alján, amint a körmenet előtt felsikált utca-kövön”. Rostás úgy érzi, „vannak olyan ritkán és nehezen megtisztuló lelkek, köztük az anyém, amelyeket úgy kell átváltoztatni írócellává, mint egy bélsárral telített illemhelyet.”

A legszebb és legsokatmondóbb gyermek-kori emlék egy elmaradt cirkuszlátogatásé. Váratlanul vendégek érkeztek, a megígért látványosság elmaradt, a kisfiú az eszméletvesztés határára jutott sirögörcsében. Már elmúlt az előadás ideje, amikor végül mégis „felöltöztettek, nagyapám kézen fogott, s az alvó kisváros kongó járdáján elindult velem a vásártérre. Elfogytak az utcai lámpák, el a járda. A téren már minden kihalt, a sűrű feketeségben csak egyenruhás nagyapám közelőjén világított az aranyssínór. Semmit se láttam, de a földes talajra lépve cipőtalpamból tüstént kezdett föláramlani lábszáraimba az oldó, nyugtató remény. Bizakodva megálltam. És a sötétség mélyén ekkor lassan fölsejlett az óriási, lélegző domb. Mozgó körvonalai elenyésztek, majd ismét kibontakoztak, még vonzóbb formát öltve, mert ott is, ahol az imént lelapadt, belapult, most megduzzadt, felfú-

vódott, kupolájának gerezdjei dagadozva emelkedtek az égre. Óvatosan, lenyűgözve indultam felé. Közeliében is mély csend volt, csak a súlyos ponyva lobbant egyet-egyet halk puffanással a Dunáról fújó szélben, s a cölöpöket tartó, feszülő huzalok sziszegtek, dudorásztak. A sátor egy helyben szállt, engem meg, ahogy újra és újra körbejártuk a néma cirkuszt, egyre mélyebb áhítat járt át, soha ki nem oltható öröm, nagyobb, mint életem legboldogabb előadásán.”

Az előadásról lemaradt kisfiút megvigasztalja, sőt, boldoggá teszi, megtisztítóan föl-emeli egy, a cirkusznál átszellemültebb, áhítatosabb előadás élménye. Aligha véletlenül gyógyfürdő Rostás szemlélődéseinek színhelye. A *Római Egyes* amolyan profán gyónás a lélek írócellájában, amely e gyógyító fürdetés nyomán megtisztul és megnyugszik. (Magvető, 1985.)

GYÖRFFY MIKLÓS

